

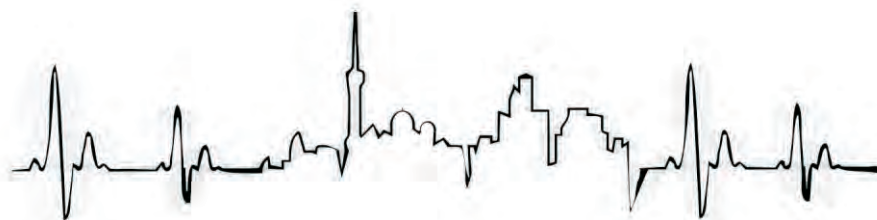
СИНТЕЗИС

Часопис за хуманистичке науке и друштвену стварност

УДК 3+001

ISSN 1821-2743

Хоризонти науке

Година II, број 1

2010.

Центар за хуманистичке науке „Синтезис”

СИНТЕЗИС

Часопис за хуманистичке науке и друштвену стварност

Година II, број 1

Београд 2010.

Издавач:

Центар за хуманистичке науке „Синтезис“
Булевар уметности 37/31, 11070 Београд
Телефон: 011/2135-833
<http://www.sintezis.org>

За издавача:

Марко Жиловић

Уредништво:

Марко Симендић (главни и одговорни уредник), Душан Марковић,
Витомир Јовановић, Милан Попадић

Контакт:

urednistvo@sintezis.org

Редакција:

Марко Жиловић, Невена Манојловић, Бојана Радовановић,
Саво Манојловић, Александра Симић

Саветодавни одбор:

Сима Аврамовић, Љубодраг Димић, Гордана Јовановић,
Јован Теокаревић

Дизајн корица:

Милан Попадић

Техничка обрада, лектура и коректура:

Агенција „Ларус“
Хиландарска 24, 11000 Београд

Штампа:

„Графостил доо“
Каницова бб, 34000 Крагујевац

Тираж:

300

Ставови аутора изнети у часопису не изражавају нужно ставове
Центра за хуманистичке науке „Синтезис“ и уредништва часописа

Садржај Contents

Уводна реч	VII
Editorial	

Тема броја: Хоризонти науке
Main section: Horizons of research

Данило Шаренац <i>Војна историја и кабловска телевизија</i>	1-11
Danilo Šarenac <i>Military History and Cable Television</i>	

Бојан Вранић <i>Два статуса нормативних појмова</i> <i>у савременој политичкој теорији</i>	13-27
Bojan Vranić <i>The two statuses of normative concepts</i> <i>in contemporary political theory</i>	

Александра Ђурић-Миловановић <i>Савремена истраживања религија:</i> <i>изазови интердисциплинарности</i>	29-44
Aleksandra Đurić-Milovanović <i>Contemporary religious research:</i> <i>challenges of interdisciplinarity</i>	

Марина Илић <i>Методе истраживања узрока међународних сукоба</i>	45-62
Marina Ilić <i>International conflicts' causes research methods</i>	

Маријн Виссер <i>"The past perfect and the present tense" A comparison</i> <i>between three treatises on the ethics of historical practice</i>	63-81
Маријн Висер <i>"Давно прошло и садашње време"</i> <i>Поређење трију расправа о етици историографске праксе</i>	

Reuben Message
*Reading, Deconstruction and Technological excess: some thoughts
on J.M. Coetzee's "Hero and bad Mother in Epic, a poem"* 83-101
Рубен Месиц
*Читање, деконструкција и технолошки екцес: размишљања
о Ц. М. Куцијевом делу „Херој и лоша мајка у спеву, песма”*

Студије баштине
Heritage studies

Милан Попадић
Patrimonium Sancti Georgii 105-119
Milan Popadić
Patrimonium Sancti Georgii

Ива Мулић
Наслеђе натприродног у стрипу „Дилан Дог“ 121-136
Iva Mulić
Heritage of supernatural in comic book „Dylan Dog“

Dušan Miletić
The Political Background of Europeana.eu Portal..... 137-150
Душан Милетић
Политичка позадина Europeana.eu портала

Sintezis Art

Беким Меховић
ТЕЛО – ФРАГМЕНТ – ГРАД 153-162
Bekim Mehović
BODY – FRAGMENT – CITY

Прикази
Reviews

Милош Војиновић
*John Lewis Gaddis, The Landscape of History – How Historians
Map the Past, Oxford University Press, Oxford 2002, 192 стр.....* 165-168

Јелена Видојевић
*Жан-Франсоа Ришар, Тачно у подне. Двадесет глобалних проблема,
двадесет година да буду решени, Слио, Београд 2008, 266 стр.... 169-171*

Вељко Вилимоновић
*Срђан Мићић, Краљевина Југославија и анилус Аустрије 1938. године,
Службени гласник – ЕСПД, Београд 2010, 315. стр 173-176*

Из света науке
Reports

Слободан Новокмет
Како се учи српски језик у Кини..... 179-183

Биографије аутора 187-190
Biographies of the Authors

Уводна реч

Један од савета који сваки студент добије током свог школовања је да жеђ за знањем и ентузијазам мало вреде уколико нису праћени истрајношћу. И заиста, свако од нас се барем једном нашао у (не)прилици која искушава нашу истрајност и посвећеност. Слично је, чини се, и са издавањем научног часописа. Први број најчешће настаје као отелотворење нагомилане стваралачке енергије, ношен ентузијазмом свих оних који учествују у таквом подухвату. Ипак, почетни занос зна да се преобрази оног тренутка када се штампани примерак коначно нађе у нашим рукама. Као и код студента који је тек дипломирао, осећај поноса убрзо замени злослутна неизвесност праћена сазнањем да смо (опет) на почетку. Тај је циклус део сваког уређивачког процеса и срећни смо што ћемо и трећи пут бити у прилици да тако нешто искусимо. На то су се несумњиво навикли сви они уважени научници који стоје иза часописа са дугом традицијом. За разлику од таквих аутора и уредника, аутори и уредници *Синтезисатек* треба да остваре своја академска стремљења. Попут *Синтезиса*, они се налазе у ситуацији у којој ништа није извесно, али је зато све могуће. Попут *Синтезиса*, они се још увек доказују и проналазе своје место у *хоризонтима науке*. Уколико настави да напредује са њима, *Синтезис* ће несумњиво те хоризонте једног дана и померати. Данас, стваралаштво четрнаест младих аутора које је пред Вама представља корак у том смеру. Неки од њих су већ започели своје академске каријере. Други студирају на престижним универзитетима и факултетима, како у Србији, тако и у иностранству. Сви они, међутим, деле страст према научном и истраживачком раду и све их одликује решеност неопходна да у томе истрају. Академски резултати захтевају ентузијазам и упорност. Ништа мање од тога није потребно ни за припремање и објављивање другог броја једног младог научног часописа. Пред Вама је други број *Синтезиса*.

У име уредништва *Синтезиса*,
Марко Симендић

ТЕМА БРОЈА:
ХОРИЗОНТИ НАУКЕ

Војна историја и кабловска телевизија

Апстракт: У чланку се испитују трендови у савременој војној историографији на примеру неколико квалитетних документарних филмова емитованих на кабловским телевизијским каналима. Као примери анализе наведени су серијали Хитлерови ратници, Детективи на ратишту, Декласификовано, Интимна историја убијања и Последњи гласови Првог светског рата. Однос телевизијске реконструкције и историјске науке испитан је и са становишта корисности метода који се примењују у документарним емисијама у ширењу сазнања међу лаичком публиком али и професионалним историчарима.

Кључне речи: војна историја, документарни филм, кабловска телевизија, светски ратови, Ален Фурније

Много пута су нам тврдили да је филм у стању да за једно поподне утисне у свест народа исто толико истина о историји колико и читави месеци учења.¹

Увод

У условима када све већи број грађана Србије може да посматра документарне програме кабловских телевизија попут *Дискавери* канала и различитих огранака *Хистори* канала, треба се осврнути на неколико појава. Најпре, већина историјских садржаја бави се војним темама, при чему Други светски рат убедљиво предњачи, и то са серијалима посвећеним нацистичкој Немачкој. Међу разноврсним емисијама које се баве војном историјом препознају се различити приступи изабраним проблемима док су најтежа питања историографије, попут оних о противречности историјских извора или пристрасности њиховог тумачења, додатно закомпликова-

¹ Изјава америчког редитеља Давида В. Грифита (1875–1948), в. Tereza Žiro, *Film i tehnologija* (Beograd: Clio, 2003), 109.

на у кабловском програму услед мешања телевизијске и историографске форме.² Проучавањем односа војне историје у њеној историографској форми, на једној, и телевизијској, на другој, могуће је сликовито представити стање у овој научној области, али и испитати учешће неких од метода израде телевизијских емисија у унапређењу историографије.

Војна историја

Од војне историје најпре се тражила војничка поука, њен садржај је био идеалан за обуку нових генерација војника и ова улога је опстала упркос технолошким иновацијама и превазиђености појединих начина борбе.³ Тамо где маневар из античког доба више није имао тактичког значаја као пример из прошлости, добијао је психолошку улогу у подизању морала савремених војника. На овај начин војна историја се бавила пре свега драматичним догађајима и биографијама великих војсковођа и других истакнутих војних личности, услед чега се данас овај традиционални приступ војној историји цинично назива и *историја добоша и труба*.⁴

У XX веку историчари су се усмерили на низ нових тема иако је потреба за класичном, позитивистичком, историјом и даље веома изражена. Међутим, непрекидано су се појављивали радови у којима су проблематизоване многе ратне појаве које су до тада прихватане као нешто чија се јасноћа подразумева сама по себи. Важна околност у овој промени курса истраживачке пажње налазила се у личном учешћу многих историчара у Првом светском рату. Пионирски радови ове врсте повезани су и са развојем друштвене историје, па је управо Марк Блок, ветеран из светског рата, писао о лажним ратним вестима на фронту.⁵

Ипак, дела са темама из ратне културе или друштва у рату остала су реткост све до 1970-их година, када је снажан полет културне историје обухватио и војне теме.⁶ Изражен утицај друштвене и културне

² Утицај филмова данас је толики да они постављају стандарде и за историографију, в. Jeremy Black, *Rethinking Military History* (Oxford: Routledge, 2004), 28.

³ Као дело чији је један од циљева учење војне тактике и стратегије може се посматрати и Тукидидов *Пелопонески рат*. Домаћи примери историје као материјала за војничку мисаону вежбу могу се пронаћи у часопису *Ратник* (1885–1941), где је често детаљно анализиран ратни распоред или кретање јединица у прошлим ратовима, а све са циљем вежбања савремених официра.

⁴ Black, *Rethinking Military History*, 26.

⁵ Доминик Бартелеми, „Марк Блок,“ у: *Историчари*, 99 (Београд: Clio, 2008).

⁶ Alistair Horne, *The Price of Glory: Verdun 1916* (London: Penguin 1962); Peter Burke, *What is Cultural History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 9.

историје на војну достигао је свој врхунац током 1990-их година, када је настао велики број важних радова, јер су у њима бројни сукоби посматрани из потпуно нових углова.⁷ Мада не постоји сагласност у дефинисању свих тема које спадају у *нову војну историју*, она се, ипак, понекад назива *културна историја ратовања*⁸ или *студије рата и друштва*.⁹

Додатни замајац војној историји стигао је из међугранске дисциплине *културе сећања* која је управо у војним јубилејима, ратничким гробљима и споменицима пронашла низ захвалних тема. Можда последњи значајан додатак *новој* војној историји дала је археологија која се онедавно бави и налазима из модерне историје.¹⁰ До промене је дошло из више разлога, а међу њима је важну улогу играла све већа временска удаљеност од ратова прве половине XX века, јер је та врста дистанце водила промени сензибилитета јавности и научника према налазима. Проналажење посмртних остатака познатог француског писца Алена Фурнијеа (1886–1914) сматра се правим почетком настанка *археологије Првог светског рата*.¹¹ До новембра 1991. године није било познато шта се Фурнијеу десило у рату, осим да је нестао. Наиме, случајно су откривени гробови француске патроле која је страдала близу тадашњих немачких линија 1914. године, а међу њима и скелет и приватни предмети

⁷ Jay Winter, *Sites of Memory, Sites of Mourning: the Great War in European Cultural History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin, 1914–1919, A Cultural History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

⁸ *A Cultural History of Modern Warfare*. <http://www.bbk.ac.uk/hca/prospective/postgraduate/macourseunits/culturalhistorywarfare>; синтагма се често среће и у радовима Џеј Винтера (Jay Winter) нпр. „Shell-Shock and the Cultural History of the Great War,” *Journal of Contemporary History* 35 (2000): 7-11. Треба напоменути да овакав приступ историји није ограничен само епоху Првог светског рата: Chris Ealham, Michael Richards, *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War 1936–1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).

⁹ Black, *Rethinking Military History*, 46.

¹⁰ Први скуп на тему археологије Првог светског рата одржан је 2007. године, када се по први пут систематски приступило третману налаза из Првог светског рата који су до тада углавном игнорисани, а налазишта уништавана. Yves Desfossés, Alain Jacques and Gilles Prilаux, *L'archéologie de la Grande Guerre* (Rennes: Éditions Ouest-France, 2008). Радови сличног типа су: Peter Barton, Peter Doyle and Johan Vandewalle, *Beneath Flanders Fields: The Tunnellers' War 1914-18* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2005); Nicholas J. Saunders. *Killing Time: Archeology and the First World War* (Stroud: The History Press, 2007).

¹¹ Frédéric Adam, *Alain Fournier et ses compagnons d'armes. Une archéologie de la Grande Guerre* (Metz: Editions Sarpenoise, 2006).

француског писца.¹² Пажња с којом су медији пратили овај случај олакшала је истраживање и других налазишта из светског рата. Археолошки налази су од тада полако постајали допуна сазнања добијених из других врста извора, али сусрет археологије са ратом, од чијег завршетка још није прошао ни један век, повезао ју је са веома осетљивим аспектом колективног памћења.¹³

Документарни филмови

Богата понуда документарних филмова о војној историји на живописан начин представља све методолошке етапе кроз које је она прошла. Садржаји који су посвећени великим војсковођама и преломним ратним сукобима и даље представљају значајну компоненту телевизијске као и штампане понуде.¹⁴ Међутим, издваја се низ телевизијских серијала управо зато што се у њима осећа утицај најновијих историографских радова, чији се резултати у овим програмима експериментално проверавају.

Емисија *Детективи на ратишту* (Battlefield Detectives) емитована је у четири серијала у периоду од 2003. до 2006. године.¹⁵ Њен концепт је предвиђао испитивање појединих догађаја који су општеприхваћени као битне теме националне историје. Осим историчара, на пројекту су били ангажовани археолози, геолози, антрополози, балистичари и компјутерски инжењери. Званични наратив о догађајима, нпр. о дану Д, 1944. године, или борби на Галипољу, 1915. године, био би подвргнут анализи из сасвим нових углова, узимајући у обзир факторе попут одеће и исхране војника, временских прилика, или географских услова који су пратили битку. У анализи догађаја нагласак би био и на нешто алтернативнијим историјским изворима, попут фотографија, археолошких налаза као што су људске или животињске кости, делови униформи, пушчане чауре или делови ратне спреме. Реконструкција догађаја која би се извршила на основу оваквих трагова са бојишта потом би била супротстављена верзији догађаја утемељеној на класичним, писаним изворима.¹⁶

¹² Ален Фурније, *Велики Мон* (Београд: Новости 2004), 282.

¹³ Yves Desfossés, Alain Jacques and Gilles Prilaux, *L'archéologie de la Grande Guerre*, 16.

¹⁴ Black, *Rethinking Military History*, 28.

¹⁵ *Battlefield Detectives*. <http://www.history.ca/ontv/titledetails.aspx?titleid=68732>.

¹⁶ О дуготрајном потцењивачком односу према траговима битке као посебној врсти историјских извора сведочи и притужба једног од преживелих учесника одбране Београда, 1915. године: „Чауре, метци, комађе граната, поломљени бајонети, кундаци пушака, све то што је још и после ослобођења лежало разбацано по Кошутњаку и сведочило о једној језивој борби на живот и смрт,

Као пример резултата до којих се долази реконструкцијом може се навести епизода из поменутог серијала, која је посвећена борбама код Литл Биг Хорна.¹⁷ Смрт генерала Кастера, јуна 1876. године, један је од битних догађаја америчке историје. Врхунац драматике ове битке, између америчких војника с једне, и Чејена и Сијукса с друге стране, према увреженом мишљењу одиграо се на самом крају, када су преостали амерички војници славно погинули пружајући последњи отпор. Ипак, серијал је смрт америчких војника приказао не као херојски отпор „до последњег метка“, већ је, захваљујући археолошким налазима, поставио сасвим супротну тезу. Наиме, ископавањем су, између осталог, пронађене и чауре које су остале иза америчких војника. Смештањем података о локацији налаза у компјутерски модел показало се да је хаотичност распореда пушчаних и револверских чаура највећа баш на месту последњег Кастеровог упоришта, што је значило да завршне тренутке битке није пратио организовани отпор преживелих, већ да је пре била реч о паници и бекству праћеним маскармом над америчким војницима. Епизода показује и јасан утицај кретања савремене историографије ка деконструкцији општеприхваћених верзија о одвијању неког историјског догађаја, у овом случају из америчке историје.¹⁸

Једна од особености овог серијала, осим коришћења компјутерских модела и 3д анимација, је и увођење експерименталних метода. Симулације дејства експлозива на, на пример, стамбене објекте, довела је до нових идеја о дејству немачког бомбардовања Стаљинграда 1942. године. Испоставило се да су бомбе имале већи ефекат само у почетку битке, док су стаљинградске куће и фабрике имале кровове и стакла на прозорима, али да су се каснија оштећења, захваљујући кретању ударног таласа (бласт ефекту), сводила на минимум, јер се енергија коју је експлозија произвођила кретала управо кроз отворе настале услед урушавања кровова и избијања прозора, остављајући тиме могућност руским војницима да и даље користе већи део грађевине као заклон.¹⁹ Слично, претпоставке о

све су то разни лиферанти покупили и преточили у гвожђе за фабрикацију мирољубивих потреба за кујну, трпезарију и томе слично. Сами смо свесно уништили један музеј!“ Милутин Попадић, “По згаришту једног демонског пожара после 15 година“, у: *Агонија Београда у светском рату*, 517 (Београд: Издање живих бранилаца Београда, 1931).

¹⁷ *Custer at Little Bighorn*, емитована 4. октобра 2003. године.

¹⁸ Као неке од тема које су обрађене на овај начин могу се навести следеће епизоде емитоване током 2003. и 2004. године: *Charge of the Light Brigade*, *The Gallipoli Disaster*, *Who Got Lucky at Hastings?*, *World War I: The Somme*; *Siege of Masada*. Серијал је праћен и издавањем књиге: David Wason, *Battlefield Detectives* (London: Granada Media, 2003).

¹⁹ Епизода *Stalingrad*, емитована 23. децембра 2005.

слабо опремљеној немачкој армији на Источном фронту потврђене су упоредним тестирањем руске и немачке униформе у термичким коморама.

У још неколико серијала уочљиве су поставке културне историје ратовања. Серијал *Интимна историја убијања* (*Intimate History of Killing*) базиран је на резултатима радова Џоане Бурк.²⁰ Овде се препознаје приступ историје приватног живота са нагласком на чину убијања у рату.²¹ Поред оваквог тематског искорака, поједине емисије одликују се пре свега коришћењем посебне групе историјских извора.

Појава усмених сведочанстава у војној историографији током 1970-их година означила је почетак узимања у обзир обичног човека приликом разматрања историјских догађаја.²² На овај начин у историју је унето искуство из битке, њен непосредан опис речима простог војника. С друге стране, обраћање бивших бораца додатно је драматизовало телевизијске документарце. Један од значајних пројеката ове врсте, *Последњи гласови Првог светског рата* (*The Last Voices of the Great War*), сниман је преко петнаест година, тако да у тренутку емитовања, 2008. године, готово нико од интервјуисаних ветерана није био жив. Тиме је ова емисија и званично означила почетак нове етапе у сећању на Први светски рат, обележене пре свега одсуством његових савременика. Саме информације, које су бивши војници саопштавали, нису биле нове јер су се већ могле пронаћи у многим другим изворима. Ипак, податак да је реч о *последњим преживелима* има огроман емотивни значај, који се често фаворизује у телевизијској верзији историје.

Серијал *Декласификовано* (*Declassified*)²³ заснован је на документима добијеним од америчких извршних власти путем *Акта о слободи информација*, познатог као „Фоја акт“ (*Freedom of Information Act*)²⁴ Ова законска могућност, установљена упркос великом противљењу тадашњег председника Линдона Џонсона, омогућава подношење захтева за поновним испитивањем поверљивости докумената који није доступан

²⁰ Joanna Bourke, *Dismembering the Male: Men's Body, Britain, and the Great War* (Chicago: University of Chicago Press, 1996); *An Intimate History of Killing: Face-to-Face Killing in the Twentieth Century* (New York: Basic Books, 1999).

²¹ Све већи број радова бави се односом савременика према смрти у рату: Luc Capdevila, Danièle Voldman, *War Dead. Western Societies and the Casualties of War* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006); Drew Gilpin Faust, *This Republic of Suffering. Death and the American Civil War* (New York: Vintage Books, 2008).

²² Jean-Jacques Becker, „L'Evolution de l'historiographie de la Première Guerre mondiale“, *Revue Historique des Armées* 242 (2006): 4-15; Alistair Horne, *The Price of Glory: Verdun 1916* (London: Penguin, 1962).

²³ History Channel, 2004-2006. године.

²⁴ *The Freedom of Information Act (FOIA)*. <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/nsa/foia.html>.

грађанима. Вештим коришћењем овог права могуће је добити грађу која се налази у било којој државној агенцији уколико она припада извршним властима САД. На овај начин аутори емисије су прибавили документа која се баве и најближом историјом САД, попут стенограма из председничког кабинета током различитих фаза Вијетнамског рата²⁵, или делова саслушања Садама Хусеина.

Захваљујући интернету и модерној компјутерској техници сасвим је промењен статус и доступност појединих група историјских извора. Једна од посебности серијала *Декласификовано* је и у „Никсоновим снимцима“. Снимци су настали као резултат прислушкивања својих сарадика, које је председник Никсон вршио годинама у свом кабинету. Ови тонски записи су сада, бесплатно, доступни на интернету.²⁶

Савремена техника игра велику улогу и у реконструкцији догађаја каква се може видети у историјским емисијама, па се неколико серијала заснива на бојењу црно-белих снимака помоћу савремене компјутерске технике. Серијал *Први светски рат у боји* (*World War I in Color*), праћен је сличним серијалима о Другом светском рату.²⁷

Осим горе наведених серијала, највећи део војне историје на кабловској телевизији одговара традиционалнијем типу историографије, неретко у њеном најпопуларнијем облику. Најбројнији су серијали посвећени Трећем рајху. Естетика нацистичке војске, њених униформи, оружја и парада и данас делује импресивно на филму. Приказивање ефикасности немачке војске и нагласак на техничким особинама њених машина или шарму појединих високих „аполитичних“ официра представља грубу селекцију и тривијализацију догађаја и појава из периода 1933–1945 године, при чему се запоставља контекст који чине ужасни догађаји са територија које је окупирала немачка војска.²⁸ Посебан изазов представља снимање емисија о „шармантним“ немачким генералима Гудеријану, Ромелу или Манштајну или о „технократи“ Алберту Шперу.²⁹

Управо је један немачки аутор понудио серијал емисија које су означиле преокрет у телевизијског обради Трећег рајха. Гвидо Кноп је

²⁵ *The Tet Offensive*, (History Channel, 2006).

²⁶ *Nixon White House Tapes-Online*. <http://nixon.archives.gov/virtuallibrary/tapeexcerpts/index.php>.

²⁷ *World War I In Colour*, (Nugus/Martin Productions, 2003).

²⁸ George L. Mosse, *Fallen Soldiers* (Oxford: Oxford University Press, 1990), 219.

²⁹ Питање односа према Алберту Шперу, као и симпатије које је он изазивао у западноевропској и америчкој јавности компликовале су историчарима писање његове биографије. Joachim Fest, *Speer: The Final Verdict* (London: Harcourt Books, 2003), 1-10; Цереми Блек је истакао да се неретко књиге и филмови о Трећем рајху праве према потражњи макетара или десничарких група. Jeremy Black, *Rethinking Military History* (Oxford: Routledge, 2004), 29.

као руководилац Редакције за савремену историју Другог канала немачке државне телевизије (ZDF) приредио серијал *Хитлерови ратници* (Hitlers Krieger),³⁰ у коме је „привлачност“ генерала сместио у реалну историјску позадину. Тиме је у телевизијској форми проблематизована историјска улога немачке војске на начин на који је то већ учињено у немачкој историографији 1960-их година.³¹ Пример ове емисије упућује на велике могућности документарног програма у подстицању полемичког и критичког духа уопште.

Закључак

Телевизија поједностављује историјске радове руководећи се трајањем емисије и очекивањима публике. Неретко се при избору архивског материјала тражи онај који изгледа „добро“ пред камерама, иако тај изабрани папир не мора да буде важан извор. Исто тако, поједини снимци са ратишта користе се као илустрација иако немају никакве хронолошке нити географске везе са територијом о којој се говори.³² Фотографије се приказују без или уз погрешне коментаре, а веома разнородним проблемима приступа се према идентичном продукцијском обрасцу. Као и у историографији, тако и у филмовима, присутни су стереотипи и евроцентричност. Тешко је видети руску или јапанску војску међу небројеним сликама ровова Западног фронта или Хитлерових омиљених генерала.

Упркос свим недостацима неколико поменутих кабловских серијала, показало се да документарни програм овог типа не само да популаризује науку, већ захваљујући савременој техници помера истраживање корак даље од постојећих знања академске средине. Успешне телевизијске обраде показале су да серијал утемељен на знањима професионалних историчара и техници пружа услове и подстрек на критичко бављење историјом, модернизацију сазнајних приступа самих историчара као и врло ефективну поуку шире публике, оне која ретко или уопште не чита.

³⁰ Серијал је емитован 1998. године и састојао се из пет епизода: *Rommel das Idol*; *Manstein-Der Stratege*; *Paulus-Der Gefangene*; *Udet-Der Flieger*; *Canaris-Der Verschwörer*; *Keitel-Der Gehilfe*, ZDF Video, 2005. Према серијалу Гвидо Кноп је 1998. године објавио и књигу *Хитлерови ратници*, која је у Србији преведена 2005. године (Народна књига, Алфа).

³¹ Немачки историчар Фриц Фишер покренуо је радикално преиспитивање немачке модерне историје својим радовима *Посезање за светском моћи* (1961), *Рат илузија* (1969) и *Савез елита* (1979). О томе в. Andrej Mitrović, „Fric Fišer ili nemačko suočavanje sa istorijom“, u: *Savez elita*, 9-52 (Beograd: Nolit, 1985).

³² Black, *Rethinking Military History*, 35.

Литература:

- Adam, Frédéric. *Alain Fournier et ses compagnons d'armes. Une archéologie de la Grande Guerre*. Metz: Editions Sarpnoise, 2006.
- Бартедеми, Доминик. „Марк Блок.“ у: *Историчари*, 99-113. Београд: Clio, 2008.
- Barton, Peter, Peter Doyle and Johan Vandewalle. *Beneath Flanders Fields: The Tunnellers' War 1914-18*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2005.
- Becker, Jean-Jacques. «L'Evolution de l'historiographie de la Première Guerre mondiale.» *Revue Historique des Armées* 242 (2006): 4-15.
- Black, Jeremy. *Rethinking Military History*. Oxford: Routledge, 2004.
- Bourke, Joanna. *An Intimate History of Killing: Face-to Face Killing in the Twentieth Century*. New York: Basic Books, 1999.
- Bourke, Joanna. *Dismembering the Male: Men's Body, Britain, and the Great War*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- Burke, Peter. *What is Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Desfossés, Yves, Alain Jacques and Gilles Prilaux. *L'archéologie de la Grande Guerre*. Rennes: Editions Ouest-France, 2008.
- Ealham, Chris, Michael Richards. *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War 1936-1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Žiro, Tereza. *Film i tehnologija*. Beograd: Clio, 2003, 109.
- Knop, Gvido. *Hitlerovi ratnici*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2005.
- Mitrović, Andrej. „Fric Fišer ili nemačko suočavanje sa istorijom.“ у: *Savez elita*, 9-52. Beograd: Nolit, 1985.
- Mosse, L. George. *Fallen Soldiers*. Oxford: Oxford University Press, 1990.

- Попадић, Милутин. „По згаришту једног демонског пожара после 15 година.“ у: *Агонија Београда у светском рату*, 517-532. Београд: Издање живих бранилаца Београда, 1931.
- Saunders, Nicholas J. *Killing Time: Archeology and the First World War*. Stroud: The History Press, 2007.
- Faust, Drew Gilpin. *This Republic of Suffering. Death and the American Civil War*. New York: Vintage Books, 2008.
- Fest, Joachim. *Speer. The Final Verdict*. London: Harcourt Books, 2003.
- Фурније, Ален. *Велики Мон*. Београд: Новости 2004.
- Horne, Alistair. *The Price of Glory: Verdun 1916*. London: Penguin, 1962.
- Capdevila, Luc, Danièle Voldman. *War Dead. Western Societies and the Casualties of War*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- Wason, David. *Battlefield Detectives*. London: Granada Media, 2003.
- Winter, Jay. *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin, 1914–1919, A Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Winter, Jay. *Sites of Memory, Sites of Mourning: the Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Summary

Danilo Šarenac

Military History and Cable Television

Key words: *military history, documentary film, cable networks, world wars, Alain Fournier*

This article has analyzed the documentary program dedicated to the military history released during the last decade, with the purpose to determine the methodological approaches which guided the selection of topics and the fashion in which they were researched. The special attention is given to potential benefits for the military historiography, the ones gained from methods practiced by the television networks. Such possible aspects of contribution can be found in the use of computer animation and experimental methods. The existence of television serials such as *Battlefield Detectives* and *World War in Color* illustrates these possibilities. The television documentary *Declassified* in the similar way underlines the research value of the Freedom of Information Act. The documentary the *Last Voices of the Great War* brings the potential change of the way how our generation sees the Great War. Regardless of many flaws, including omissions, selectivity and Euro centricity, several mentioned TV series prove that this genre can be very valuable for educating the auditorium and critical reevaluation of the “famous” past events.

Два статуса нормативних појмова у савременој политичкој теорији¹

Апстракт: Аутор текста се бави статусом нормативних појмова у савременој либералној политичкој теорији. Он сматра да се у оквирима исте могу идентификовати два начина спознаје нормативних појмова. Ово ће у раду бити означено као интринстични и деонтички нормативизам. Интринстични нормативизам је онај код кога се спознаја врши помоћу вредности које се везују за одређено схватање људске природе. С друге стране, налази се деонтички нормативизам који се ослања на конзистентне, кохерентне и транзитивне теоријске или процедуралне моделе вредности који омогућају оптималне и рационалне изборе међу појединцима. Аутор сматра да се успешност теоријских задатака два нормативизма може оценити њиховим свођењем на основне принципе модалне логике. Аутор полемиче да деонтички нормативизам не успева да испуни постављени задатак док интринстични успева када испуњава услов универзалности и одустаје од услова општности.

Кључне речи: плурализам вредности, несамерљивост, модалност, Исаија Берлин, Џон Ролс.

Од друге половине XX века либерална мисао доминира у политичкој теорији. Појмови попут слободе и правде постали су референтне тачке према којима се савремени политички човек позиционира и самоодређује. Да ли из овога следи закључак да је либерална мисао досегла висине теоријског идеала, постављајући пред нас такве принципе који су нужно универзални по карактеру, општи по обиму и рационални по устројству? Нећу журити са одговором на ово питање. Разлог за моју уздржаност је изузетно важно запажање, често превиђано, да је либерална мисао подељена унутар себе и да теоријски исходи дивергирају до те мере да политичке појмове чине суштински спорним. Чак, и ако бисмо

¹ Рад је део пројекта „Конституционализам и владавина права у изградњи националне државе – случај Србије“ који финансира Министарство за науку и технолошки развој (ев. бр: 47026).

се сложили да у оквиру либералне мисли постоји заједничко језгро из којег деривирају све остале концепције, закључили бисмо да ни оно није искључено из домена непомирљивих сукоба.

Исаија Берлин сматра да је узрок сукоба у епистемолошком статусу појмова и категорија политичке теорије.² Наше когнитивне способности не могу бити довољан инструмент помоћу којег бисмо могли рационалним путем да разрешимо сукобе између конститутивних појмова нашег друштва. Због тога, чак и у добу рационалности и процвата науке засноване на методолошком испитивању, питања о вредностима остају *prima facie* филозофска.³ Ово може бити критиковано са два становишта. Прво, могло би се закључити да релативизам доминира у политичком и моралном одлучивању, у слабијем или јачем облику. Друго, из наведеног може следити да су рационални избори немогући и да човек по својој природи није рационално, него ирационално биће. Сматрам да се ни прва ни друга примедба не могу одржати. Берлин не заговара да су сукоби једина константа стварности, већ инсистира на истинитости чињенице да људи по природи нужно имају различите циљеве. Као такви, циљеви су вредности које нужно долазе у међусобну колизију. Сукоб између вредности не може бити разрешен рационалним методама, не зато што је човек ирационално биће, него због природе појмова (као носилаца вредности) који су *несамерљиви*. Рационалност (Берлин би рекао и хуманост) човека се огледа у признавању чињенице да постоји плурализам вредности. Природа сукоба (или циљева) реализује се на релацији вредност – вредност, а не на релацији добро – зло,⁴ што ће рећи да човек и те како може доносити моралне судове, који су сасвим исправни и истинити и самим тим, подједнако вредни и несамерљиви.

Одговор који сам понудио је неразрађен, помало неадекватан и свакако недовољан да би одбио јачину критика. Адекватан одговор би морао укључити анализу најмање два проблема. Сходно томе, прво ћу покушати да скицирам природу тензије између два либерализма, коју сматрам да је окосница савремене политичке теорије. Либерализми о којима говорим су они чије консеквенце деривирају из радова Исаије Берлина са

² „Мислим да савест западних либерала не узнемирује уверење да се слобода којој људи теже разликује према друштвеним или економским приликама у којима живе, већ уверење да је мањина која је поседује дошла до ње искоришћавањем велике већине која није слободна, или, барем, не базирајући се на њу.“ Видети: Исаија Берлин, „Два концепта слободе,“ у: *Савремена политичка теорија*, 55 (Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998).

³ Isaiah Berlin, *Concepts and Categories* (New Jersey: Princeton University Press, 1988), 146.

⁴ John Gray, *Enlightenment's Wake* (London: Routledge, 1995), 86.

једне, и Џона Ролса са друге стране. Сматрам да се тензија између ова два либерализма генерише у моменту спознаје статуса нормативних појмова. Прецизније, док Берлин заступа виђење по којем се нормативни искази формирају кроз рефлексивну моћ човека да спозна сопствену природу и циљеве и да су нормативни појмови плурално и контекстуално условљени, докле Ролс сматра да нормативно може бити универзално и опште по карактеру, као производ рационалне калкулације изведене из формално ваљано постављених моралних и политичких принципа. У другом делу, кроз позиционирање овако конципираних нормативних појмова у оквиру модалне логике, покушаћу да покажем због чега Ролсов и слични модели не могу остварити зацртани циљ и зашто је плурализам вредности једино ваљано епистемолошко становиште којим се могу спознати циљеви либералне мисли у политичкој теорији. На крају овог дела, анализираћу неке од радикалних консеквенци вредносног плурализма, са посебним освртом на тезу Џона Греја о „радикалним изборима.“ Критику Грејевог концепта ћу засновати на претпоставци да је општост избора заиста немогућа ако се прихвати истинитост плурализма вредности, али да се универзалност политичких појмова као носиоца вредности ипак може одржати.

Спознаја нормативних појмова

У савременој политичкој теорији либералне провенијенције, можемо идентификовати најмање два вида нормативног одређења појмова. Први ћу назвати *интристичним*, а други *деонтичким нормативизмом*. Независно од њихових концепцијских разлика, и интристични и деонтички нормативизам имају исти циљ, а то је пружање ваљаних аргумената зашто треба прихватити либерални политички поредак.

Под интристичним нормативизмом подразумевам онај нормативизам који се може извести из одређења политичке теорије и политичких појмова у радовима Исаије Берлина.⁵ Политичка теорија за овог аутора је грана моралне филозофије, помоћу које човек може спознати сопствену природу и критички проценити деловање у друштву. Као таква, политичка теорија је првенствено рефлексивна, а тек онда прескриптивна. Међутим, ово одређење повлачи за собом неколико важних питања. Да ли постоје универзални морални појмови и категорије на основу којих се могу дедуковати исправне смернице друштвеног делања? Ако постоје, да ли нужно важе за све људе? Каква је природа ових појмова и у каквом су међусобном односу?

⁵ У овом раду биће првенствено анализирани текстови „Does Political Theory Still Exist?“ и „Два концепта слободе“. Поред овога, корисно је погледати и текст „The Purpose of Philosophy“ у збирци Берлинових есеја *Concepts and Categories* (в. напомену бр. 3).

За Исаију Берлина, централни појам политичке теорије је *природа човека*. Критичко-аналитичка снага категорија политичке теорије дозвољава човеку да спозна циљеве којима стреми у друштву, онаквим какве захтева његова просторновременска позиција. Кроз рефлексију и критику сопственог делања, човек долази до сазнања да су циљеви којима стреми са једне стране контигентни, а с друге нужно контекстуално условљени. Контигентност циљева се огледа у спознаји да моји циљеви нису једини циљеви у друштву и да се они сукобљавају са циљевима који други људи око мене имају. Исаија Берлин ово прегнантно изражава:

Ако поставимо кантијанско питање: „У каквом свету је политичка филозофија (...) могућа?“, одговор мора бити: „Само у свету у коме се циљеви сукобљавају.“ У друштву у коме влада јединствени циљ можемо се само бавити начелним аргументима за најефикаснија средства за постизање тог циља (...).⁶

Неколико важних импликација следи из предложеног цитата. Пре свега, Берлин употребљава термин „циљеви“ да би реферирао на *вредности*, али и *интересе* у име којих човек дела у друштву. Ипак, немогуће је одредити само једну, врховну вредност друштва која би прескрибовала како треба да живим(о). То произилази из чињенице да када год себи поставимо такав циљ, увек ће се наметнути различите концепције око тога шта се може квалификовати као вредност, а што опет произилази из различитих интереса и виђења суштине човека.⁷ Односно, не само што постоји више различитих вредности које воде људе у њиховим друштвеним походима, већ и сама вредност може бити под тензијом око исправног тумачења концепција њене примене. „Слобода за оксфордског предавача веома се разликује од слободе за египатског сељака,“ констатује Берлин.⁸ Ако је контигентност циљева истинита, онда из овога мора следити да је *плурализам вредности* основно епистемолошко начело којим човек спознаје политичку и социјалну стварност. Као такав, плурализам вредности истовремено обогаћује и ограничава човекове когнитивне способности. Тиме што ћемо признати да поред наших постоје и друге вредности, односно да се вредност може вишеструко тумачити посредством различитих интереса, спознајемо основну чињеницу политичке стварности. С друге стране, ограничење које намеће ово сазнање јесте да сукоби око вредности никада неће бити доведени до краја. Интристичност вреднос-

⁶ Berlin, *Concepts and Categories*, 149.

⁷ Видети: Gray, *Enlightenment's Wake*, 74.

⁸ Берлин, „Два концепта слободе“, 54.

ти не дозвољава завршетак сукоба. Стога, ова чињеница није емпиријског карактера, која генерише позитивистички одговор. Око питања попут „Шта је праведност?“ или „Зашто треба да се покоравам?“ „никада неће бити постигнут споразум, па се она стога никада не могу третирали као да се на њих може одговорити у облику објективне чињенице.“⁹ Човек, ако је у било ком моменту свог политичког делања изабрао вредносни циљ, неће га напустити, али неће га ни потпуно наметнути осталим учесницима у сукобу, ма колико се трудио у томе.

Интристичност вредности произилази из човековог схватања сопствене природе и политичких интереса. „Веровања људи о њиховом понашању су део концепција сопства и другог као људског бића; били они тога свесни или не, ова концепција за њих има интристичну вредност.“¹⁰ Њихово слеђење је вредност по себи, а не вредност која настаје из њихових исхода. Грешка је тумачити Берлинов концепт „политичког интереса“ као нешто што је вредно због учинака. То су пре свега интереси који произилазе из схватања о аутономности политичког сопства. Имам интерес да сам себи одредим за коју ћу се политичку вредност залагати у свом делању. Не желим да се ослободим тиранске владе како бих отворио пут сопственој влади, већ зато што је самовлада у политичком делању вредност коју треба следити по себи. Ако је то вредност коју следим, онда реализујем природу свог политичког бића. Али спознаја вредности не мора бити искључиво плод истинитог разумевања људске природе, него може бити и плод обмана о томе шта је човек. Вредност се лако може помешати са невредним или безвредним. Тада политичко делање потпада под утицај моралног релативизма. Некоме може бити свеједно да ли ће „шутирати каменчић или побити своју породицу,“¹¹ јер не може разликовати добро као вредност, зло као невредност, или *entii* као безвредност. Политичка теорија као грана моралне филозофије игра круцијалну улогу у идентификовању вредности по себи. Иако је политичка теорија у другој половини XX века изгубила део статуса који је имала у класичном периоду, ипак је задржала категоријални апарат који омогућава разликовање добра од зла. Захтев за отклањањем од моралног релативизма је иманентно својство спознаје, коју омогућава плурализам вредности. Као такво, ово епистемолошко становиште захтева да се сукоби одвијају на релацији вредност – вредност, као релацији између два добра, а не добра и зла. Самим тим, циљеви о којима Берлин говори никада нису сасвим произвољни и да „[к]ао последица тога, ниједан вриједносни сустав не може сâм

⁹ Steve Buckler, „Normativna teorija,“ u: *Teorije i metode političke znanost*, 179 (Zagreb: FPZ, 2005).

¹⁰ Berlin, *Concepts and Categories*, 154.

¹¹ *Ibid.*, 166.

утјеловити *све* оно што је вриједно, и сваки би такав сустав давао првенство неким вриједностима, а избацио или реинтерпретирао друге.¹² У овоме се види сва критичка и нормативна снага политичке теорије. С једне стране, политичка теорија омогућава *разумевање и процењивање* људског понашања, док с друге стране, на темељима интристичних вредности, она даје нормативно одређење шта треба да буде добро. Нормативизам је форма онога што схватамо као вредносни циљ политичке акције. А ту форму чине политички појмови који настају подизањем наше политичке праксе на ниво универзалности; другим речима, вредности су представљене кроз политичке појмове. Отуда ово је интристични нормативизам, који произилази из онога што сматрамо да јесте човекова природа.

У политичкој мисли нашег доба превладава друга струја. Њени представници полазе од супротне претпоставке да је могуће пронаћи универзалне и опште принципе који би омогућили рангирање вредности, према важности и добробити које остварују, и елиминисати или редуцирали сукобе путем рационалних избора. У том смислу, основни задатак политичке теорије је да у неком хипотетичком претполитичком стању изгради универзалне критеријуме и одабере оне појмове који би омогућили општи консензус у политичком поретку. Овакво протоплуралистичко и антидецезионистичко схватање политичке теорије посебно је добило на замаху након *Теорије правде* Дона Ролса. Како је то прегнантно изразио Брајан Бери осврћући се на почетке овог периода: „Било је невероватно амбициозно тврдити да се принципи правде могу дедуковати из конструкције 'почетне позиције' а да се притом такав концепт постави као конституишућа масивна синтеза савремене либералне политичке мисли. (...) Као додаток (...) мислим да је најоригиналнија појава код Ролса била та што је свима показао да се може изградити рационална аргументација о питањима 'вредности' на више од 600 страна.“¹³

Приликом конципирања политичког поретка, либерална мисао, од Лока, преко Канта до Ролса и његових следбеника, полази од претпоставке да је човек рационално биће које тежи аутономији у моралном, и самовлади у политичком смислу. Ако је ова премиса тачна, из ње следи да постоји узајамна незаинтересованост за туђе интересе, јер би се у супротном негирале вредности аутономије и самовладе. Једини интерес који везује људе јесте очување основних принципа. Управо, интуитивни интерес омогућава људима да у сваком тренутку постигну оно што је Ролс назвао „равнотежом која се постиже расуђивањем.“¹⁴ Самим тим,

¹² Buckler, „Normativna teorija“, 180.

¹³ Brian Barry, „The Strange Death of Political Philosophy,“ in: *Democracy and Power: Essays in Political Theory*, Vol. 1, 19 (Oxford: Clarendon Press, 1991).

¹⁴ Дон Ролс, *Теорија правде* (Београд – Подгорица: Службени лист – ЦИД, 1998), 36

независно од контекстуалних и историјско-контингентних околности у квази-дијалектичкој ситуацији између узајамне незаинтересованости за туђе интересе и заинтересованости за општи интерес, долази се до основних принципа који омогућавају конституисање „основне структуре друштва.“ Исход принципа је рангирање вредности и њихов одабир, којег су појединци дужни да се доследно придржавају јер је он ваљано заснован на принципима стандардне логичке транзитивности. У основи овог концепта лежи рационални избор:

Појам рационалности (...) је стандардни појам, познат у друштвеној теорији. Тако, у уобичајеном смислу, сматра се да рационална особа има досљедан скуп преференција међу могућностима које су јој на располагању. Она рангира ове опције према томе колико успјешно оне унапређују њене циљеве; она радије слиједи план који ће задовољити више њених жеља прије неголи мање, и који има више шанси да ће бити успешно извршен.¹⁵

Да би се спознаја нормативног остварила између међусобно незаинтересованих појединаца, неопходно је претпоставити стање које би то омогућило. У Ролсовој концепцији такво стање је репрезентовано кроз (поново у либералној традицији) хипотетички оквир „почетног положаја“, у коме се може применити чиста, непристрасна рационалност. Овако конципирана идеја датира још од Аристотела, односно уколико омогућимо исправне поставке, можемо доћи до исправног закључка. Важно је приметити да Ролсови незаинтересовани појединци, осим интуитивних сазнања о томе шта представља алтернативе, немају никакво друго сазнање о томе шта би била најбоља концепција друштвеног уређења. То је нешто што и сам Ролс наговештава сматрајући да „може се замислити да поред сваког схватања правде постоји друго које је боље.“¹⁶ Међутим, уколико поставимо адекватне критеријуме,¹⁷ након серије дедуковања доћи ћемо до адекватне концепције која ће за сваког поједнако представљати најбољу опцију. Самим тим, постоје два корака у утврђивању нормативних појмова: први је постављање *универзално* примењивих критеријума, други је долазак до *општег* закључка о најбољој структури коју је могуће увек следити, независно од контекстуалних околности. Постављање адекватних универзалних критеријума уз помоћ којих се долази до „најбоље“ концепције, јесте основни задатак политичке теорије. Критеријуми су хармонично уређени

¹⁵ Ibid., 140.

¹⁶ Ibid, 122.

¹⁷ Односно, у Ролсовој терминологији, процедуре.

тако да се међу њима не може појавити конфликт вредности, барем не на конститутивном нивоу.¹⁸ Ово није редукционистичка концепција теорије, која се заснива у позитивистичком духу на разјашњавању појмова. Политичка теорија мора да установи такве принципе из којих се јасно могу дедуковати *разлози*, који иду у прилог најбољем одабиру који појединци могу да начине, и повратно, да пружи *оправдање*, због чега имамо *дужност* да се придржавамо учињеног избора.

Јасно је да се овакво виђење политичке теорије само делимично преклапа са оним које је предложио Исаија Берлин. Место преклапања је одређење да је политичка теорија грана моралне филозофије. Међутим, статус нормативних појмова као основе оправдања друштвених циљева и друштвене структуре је место оштрог разилажења. Нормативни појмови, према другом виђењу, нису изведени из схватања човекове природе, већ из логички кохерентног, конзистентног и транзитивног система, који као такав даје истините закључке о најбољој основној структури друштва. Док је први модел нормативности заснован на *политичким* принципима, други је заснован на *процедуралним* или *теоријским* принципима. Адекватност ових теоријски заснованих модела се оцењује на основу тога колико искривљују стварност. Уколико су ваљано постављени, а то ће рећи универзални по карактеру и општи по примењивости, не би требало да долази до веће дисторзије стварности, већ до њене корекције. Стога, спознаја нормативног дешава се кроз поштовање критеријума које је политичка теорија поставила. Могу подвући црту и рећи да је деонтички нормативизам онај који омогућава спознају најбоље могуће основне структуре друштва, онда када рационални поједници доследно следе и примењују универзалне и опште процедуралне критеријуме које установљава политичка теорија.

Чини ми се да се могу уочити фундаменталне разлике између два схватања политичке теорије, као две спознаје нормативних појмова, и без директне компарације. На овом месту битно је подсетити да је основни циљ, како интристичног, тако и деонтичког нормативизма оправдање либералног устројства друштвене структуре. Док први пружа аргументе да је либерални поредак најбољи поредак који може да инкорпорира у себе чињеницу о плурализму вредности, други пружа аргументе да је могуће изградити такве принципе који би довели до неспорног прихватања либералног поретка, као основне структуре друштва. Стога, ваљало би приступити таквој анализи, која би нам омогућила да идентификујемо ону врсту нормативизма која може на адекватнији начин одговорити на овај задатак. То не значи безрезервно прихватање једне, односно потпуно одбацивање друге концепције. У наредном делу, најпре ћу покушати да

¹⁸ Видети: Gray, *Enlightenment's Wake*, 73.

утврдим зашто деонтички нормативизам не може испунити критеријум општости, због чега не успева у постављеном циљу. Затим бих показао зашто политичка теорија не може одустати од критеријума универзалности, као што је то предлагао Џон Греј, тумачећи Берлина.

Између универзалности и несамерљивости

Чини се јасним да оба нормативизма повезује потрага за оним што је, односно што треба да буде истинито, у либералном политичком поретку. Истина о којој говоримо, ипак је само могућа истина. Политичка стварност је таква да увек можемо помислити да су ствари пошле другим путем, што ће рећи да су имале другачије актере и различите исходе. Исаија Берлин констатује да су политичке категорије „мрежа која је подлежна промени само кроз радикалне промене у стварности, или кроз лудост делања појединаца који желе тиме радикално да одступе од стварности.“¹⁹ Ипак, већ сам констатовао да данас превладава другачије схватање промена и корекција политичке стварности, односно схватање да је могуће изградити адекватан теоријски модел који ће пружити потребне категоријалне инструменте и преточити их у ваљане политичке процедуре. Следи да у првом случају промене (односно нормирања политичке стварности) спадају у опсег онога што се мења, док у другом случају спадају у опсег оног што је трајно. Ако ова тврдња важи, онда нормирање политичке стварности можемо објаснити помоћу оператора модалне логике и њиховог односа према теорији могућих светова.

Уколико претпоставимо да је деонтички нормативизам такав да даје ваљане разлоге зашто политичка стварност треба да буде таква и таква, онда се претензије ових теорија крећу у оквирима *de dicto* модалности. Оно што је примарни циљ теорија деонтичке нормативности јесте утврђивање када су њени нормативни *искази* нужни, јер, ако се нормативност и ваљаност онога што треба да буде урађено испитује и оцењује на нивоу логичке равни, онда је та иста нормативност *редукована* на исказе. Нужност исказа се остварује онда, када се политичка стварност обликује тако да се може подвести под правила *екстензионалности*. Будући да не могу овде улазити у сложу концепцију екстензионалности, констатоваћу само да је исказ екстензионалан ако се његови кореферентни термини могу супституисати са било којим другим терминима, а да то не промени истинитост исказа.²⁰ Ово ће рећи да, уколико докажемо да су појмови либерализма основна вредност друштва, истинитост овог исказа неће бити промењена коју год од ових концепција применили. Самим тим

¹⁹ Berlin, *Concepts and Categories*, 166.

²⁰ Видети: Michael J. Loux, *Metaphysics* (London: Routledge, 2006), 155.

de dicto омогућава безусловну квантификацију, која ће важити као нужна истина у свим могућим ситуацијама. Нормативност се додатно гради постављањем услова транзитивности: не само што можемо одредити основну вредност политике стварности, већ путем рационалних избора (најбољи исход за наш „животни план“) можемо рангирати вредности тако да она која доноси оптималне резултате буде увек она коју ће рационални појединци одабрати. Идеал формалног нормативизма је онда такав да се може увек поставити кроз исказ: „Нужно, треба да X јер Y.“ Другим речима, нужно треба да следимо аргументе које везује модални оператор, јер само тако можемо утврдити оптимални опсег квантификатора. Овако постављена нормативност води и до снажне деонтичке везаности.

Успешност модела деонтичке нормативности може се испитати према успешности одржања услова екстензионалности. Док је на логичком нивоу овај услов могуће испунити, он не успева да се одржи приликом супституисања исказима који важе за истините у политичкој стварности. Проблем се генерише у оквирима модалних оператора. „Нужно“ је једноставно непримењиво у контексту политике, јер је политичко по природи *контигетно*. Исказ „Борис Тадић је председник Србије“ је истинит само контигетно и не важи нужно у свим могућим ситуацијама. Самим тим, основну критику коју можемо упутити је да долази до неуспеха у супституцији између нормативног и актуелног елемента основне политичке структуре, јер „увођење идеје о нужности *претвара екстензионални контекст у интензионални*.“²¹

Либерални теоретичари који су се ослонили на традицију, коју је идентификовао Исаија Берлин, ову критику су проширили и на логички ниво, тврдећи да је деонтички нормативизам немогућ услед *несамерљивости појмова*. Према Џону Греју, *несамерљивост појмова* представља у епистемолошкој равни оно што у социјалној представља чињеница о диверзификованости култура. „Примордијална атрибутивност“²² политичких појмова је нужно таква да онемогућава постојање универзалног прототипа друштва. Другим речима, они политички појмови који репрезентују интристичност вредности су нужно *суштински спорни*, односно такви да „и поред правилне употребе изазивају неразрешива неслагања између њихових заступника око одговарајућег коришћења.“²³ Суштинска спорност представља захтев за укидање монистичког и редукционистичког приступа у политичкој теорији, наглашавајући да „је диверзитет вредности несводљив (...) и да онда када се ове вредности конфронтирају,

²¹ Berlin, *Concepts and Categories*, 156.

²² Gray, *Enlightenment's Wake*, 66.

²³ Walter Bryce Gallie, „Essentially contested concepts,“ *Proceedings of the Aristotelian Society* 56 (1955-6): 169.

решење се не може наћи или арбитрирати посредством каквог надпринципа или стандарда.²⁴ Консеквентно, рационални избор, који се ослања на теоријско-процедурална својства политичког појма, не може бити довољан инструмент за решавање сукоба који се генерише из несамерљивости, плурализма вредности и социо-културне диверзификованости.

У заступању тезе о несамерљивости појмова, Греј се отворено позива на анализу Џозефа Раза. Укратко, према Разу, проблем несамерљивости појмова је проблем неостваривости логичке транзитивности међу вредностима. Наиме, Раз предлаже да замислимо ситуацију у којој постоје неке вредности А и Б, од којих ниједна није боља од оне друге. Неостваривост транзитивности се јасно види онда када уведемо неку вредност Ц, којој јасно можемо приписати такве квалитета да је боља од једне од ове две вредности, али не и од друге. Тако, можемо замислити да „иако А није вредније од Б, а Ц је вредније од А, Ц и даље није вредније од Б.“²⁵ Раз сматра да немогућност логичке транзитивности онемогућује линеарни раст вредности, што опет онемогућује рационалне изборе као оптималне изборе међу вредностима. То не значи да је наш разум несавршен, већ само да су несамерљивост појмова и вредносни плурализам чињеница стварности.²⁶ Ако је ово заиста чињеница, онда мора бити и истинита. Нормативност се онда не појављује као истинитост исказа, него као истинитост *својства*, а сам плурализам вредности се може схватити као *de re* модалност.

Успешност интристичног нормативизма се може оценити као успешност актуализације у макар једној од свих могућих политичких реалности.²⁷ То ће рећи да је неки појам вредност по себи, ако је као такав прихваћен од стране макар једног, релевантног скупа, који чине неки субјекти и њихова политичка околина. Одређење суштине актуелне политичке стварности у коме је вредност заступљена представља уједно и основу за извођење те вредности. Поново, у форми исказа, интристична нормативност се појављује као: „Треба да Х, јер нужно Y.“ Нужност или контингентност (опсег модалног оператора) вредности одређује се према опсегу квантификатора, односно према томе да ли су одређена својства предмета који се посматра суштинска или акцидентална. Нужност која следи из одређења суштинских својстава важи увек и свуда где се та својства појављују. Али, то не значи да оно што је нужно вредност за један политички контекст, мора следствено бити истинито и за други. Дру-

²⁴ Gray, *Enlightenment's Wake*, 69.

²⁵ Glen Newey, *After Politics* (New York: Palgrave, 2001), 82.

²⁶ Gray, *Enlightenment's Wake*, 71.

²⁷ Анализа која следи заснива се на идеји Дејвида Луиса о „модалном реализму“. Видети: David Lewis, *On the Plurality of Worlds* (Oxford: Blackwell, 1986), 1-20.

гим речима, „термин ’актуелан’ је само термин индексације, односно оно чија је референтност детерминисана контекстом у коме је изречено.“²⁸ Уколико бисмо афирмисали само једну вредност као најбољу, према *de re* модалности, морали бисмо да се одрекнемо, чак и укинемо остале вредности које чине суштину других могућих реалности. Сви такви покушаји у историји, по правилу, завршавали су деспотским и тоталитарним владавинама. Исаија Берлин констатовао је да је плурализам „[и]стинитији барем зато јер признаје чињеницу да људи имају много циљева који нису сви међусобно самерљиви, и међу којима влада вечно супарништво.“²⁹

Последице које се могу извући из овога су заиста радикалне. Џон Греј је на основу несамерљивости појмова закључио да нормативност никада не може бити универзална и општа, како то захтева већина либералних теоретичара. Овај „пост-либерал“ позива остале теоретичаре да признају „објективни плурализам“ као врсту моралног реализма.³⁰ Што ће рећи да уваже чињеницу о несамерљивости појмова, као основу вредносног плурализма и културне диверзификованости политичке стварности. Анти-универзалност и укидање општости појмова као носилаца вредности подразумева постојање алтернативе у облику „заједничког културног идентитета, који се одражава кроз политику којој је поклоњено поверење; политички поредак, чак и онај у либералној држави, заснива се на *примордијалном поретку заједничке културе*.“³¹ Избор који се чини у овом „примордијалном поретку“ је *радикални избор*, а не рационални. Као такав, он се заснива на „*примарности политичког* над правним или теоријским“,³² односно на решењима која уважавају суштину стварности, а не процедуралну исправност.

Уколико сам прихватио тезу да између појмова као носилаца индекса политичког контекста не могу постојати дефинитивне релације које би утврдиле линеарно рангирање вредности која би разрешила конфликте, онда из тога јасно следи зашто вредности не могу бити опште. Оне се не могу односити на све могуће случајеве, већ само на контекст из којег су изведене. Вредност персоналног ауторитета вође у традиционалним друштвима не може бити иста као у оним либералним. Али, може ли бити универзална по форми? Из премиса које нам нуди Греј, одговор је свакако негативан. Међутим, како је онда могуће објаснити промене које се дешавају у оквирима истих историјских периода? Ако кажемо да је политички контекст иманентно плуралистички, онда морамо признати

²⁸ Loux, *Metaphysics*, 168.

²⁹ Берлин, „Два концепта слободе“, 98.

³⁰ Gray, *Enlightenment's Wake*, 71.

³¹ Ibid., 81. Мој курзив.

³² Ibid., 75.

да у његовим оквирима мора постојати могућност да се реинтерпретира оно што је одређено за суштинску вредност једне политичке стварности. Сматрам да је ово основна црта Берлинове политичке филозофије. Уколико политичка теорија није у стању да буде *оцењивачка* и уколико нема *критичку димензију*, онда је њена основна вредност изгубљена. Сам Берлин признаје да је у оквирима плуралне политичке стварности корисно теоријски одредити један модел на основу којег ће се критика актуелног и оцењивање потенцијалног вршити. Што ће рећи да је појам ипак потребно подићи на ниво универзалног. „Мислити значи уопштавати, уопштавати значи поредити“³³ констатује Берлин. Универзалност није нужно процедурална. Она може служити и као референтни оквир у који су укључене све алтернативе, односно *концепције* неког појма. Ово ни мало не пориче њихову суштинску спорност, односно немогућност рационалног решавања конфликта вредности и постизања самерљивости. Али омогућава, макар на теоријском нивоу, јасну процену онога шта је суштина политичке стварности, односно, шта је суштина *човека*. Уколико не можемо теоријским концептима обухватити динамику сукоба вредности, никада нећемо моћи да схватимо динамику промена у једном друштву. Према Берлину, ово је једни начин да схватимо неке од суштинских одлика наше епохе као што су узроци појаве слободне мисли у ауторитарним режимима, или разлоге због којих човек жели да буде слободан и аутономан. Коначно, уколико вредности не могу имати универзални карактер, не следи да се из њих могу добити аргументи за либерални поредак, као једини који може признати чињеницу плурализма вредности.

³³ Berlin, *Concepts and Categories*, 158.

Литература:

- Barry, Brian. „The Strange Death of Political Philosophy.“ in: *Democracy and Power: Essays in Political Theory*, Vol. 1, 11-23. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- Берлин, Исаја. „Два концепта слободe.“ у: *Савремена политичка теорија*, 49-99. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- Berlin, Isaiah. *Concepts and Categories*. New Jersey: Princeton University Press, 1988.
- Buckler, Steve. „Normativna teorija.“ у: *Teorije i metode političke znanosti*, 166-188. Zagreb: FPZ, 2005.
- Gallie, Walter Bryce. “Essentially contested concepts.” *Proceedings of the Aristotelian Society* 56 (1955-6): 167-198.
- Gray, John. *Enlightenment’s Wake*. London: Routledge, 1995.
- Gray, John. “On Contestability of Social and Political Concepts.” *Political Theory* Vol. 5, No. 3 (1977).
- Lewis, David. *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell, 1985.
- Loux, Michael J. *Metaphysics*. London: Routledge, 2006.
- Newey, Glen. *After Politics*. New York: Palgrave, 2001.
- Ролс, Џон. *Теорија правде*. Београд – Подгорица: Службени лист – ЦИД, 1998.

*Summary***Bojan Vranić****The two statuses of normative concepts in contemporary political theory**

Key words: *pluralism of values, incommensurability, modality, Isaiah Berlin, John Rawls.*

This paper explores the status of normative concepts in contemporary liberal political theory. The author believes that within contemporary political theory it is possible to identify two key models of liberalism, between which there is a tension over the understanding of normative concepts. The two ways of understanding normative concepts are in this paper termed intrinsic and deontic normativism.

Intrinsic normativism is the one derived from the values we relate to a specific understanding of human nature. In contrast, deontic normativism relies on the consistent, coherent and transitive theoretical or procedural value models, which enable optimal and rational individual choices. The author believes that the solutions to theoretical problems of the two normativisms can be evaluated by reducing them to the basic principles of modal logic. This would show that deontic normativism corresponds to *de dicto* modality and therefore can be criticised for its failure of extensionality when substituting normative concepts with contexts and persons from political reality. Intrinsic normativism, which is connected to *de re* modality, can be realised each time when a value is adopted by at least one relevant political set. This leads the author to the conclusion that intrinsic normative concepts are universal, but not general according to their scope.

Савремена истраживања религија: изазови интердисциплинарности

Апстракт: *Савремена истраживања религије, поред традиционалних верских заједница, све више обухватају нове, алтернативне и мањинске религије. Овај рад има за циљ да пружи кратак преглед досадашњих истраживања религије у Србији, пре свега из социолошког и антрополошког угла, али и настоји да укаже на могућности интердисциплинарног приступа, као изазова за будућа истраживања религије. На примеру етнографских истраживања двоструких мањина проблематизују се теренска истраживања са стигматизованим верским групама и значај интердисциплинарног приступа.*

Кључне речи: *антропологија религије, социологија религије, теренска истраживања, мањинске верске заједнице, двоструке мањине*

Увод

Данашњи свет се веома тешко може разумети без места и улоге коју религија има у савременом друштву. Иако су тезе о секуларизацији и слабљењу значаја и утицаја религије биле веома актуелне током педесетих и шездесетих година, данас теоретичари све више говоре о „неисправности“ секуларизационе парадигме. Како истиче социолог Питер Бергер, данашњи свет је масовно религиозан и све је друго осим секуларизованог, какав је најављиван од стране великог броја аналитичара модерног доба.¹ Насупрот секуларизацији, десекуларизација, односно сакрализација, означава процес у којем религија све више добија на значају у односу на друштво, као и на живот људи.² Промене које су захватиле религију током XX века односе се пре свега на слабљење традиционалних облика религиозности и успон нових и алтернативних облика религиозности. Социолог Линда Вудхед истиче да се „секулари-

¹ Peter Berger, *Desekularizacija sveta* (Novi Sad: Mediterranean publishing, 2008).

² Linda Vudhed, „Sekularizacija i sakralizacija,“ u: *Religije sveta*, 445–447 (Beograd: Mladinska knjiga, 2010).

зација традиционалне религије и сакрализација нових форми духовности одвијају истовремено“.³ Иако је историја интересовања за религију дуга, наука о религији је релативно нова у академским круговима и вежује се за крај XIX и почетак XX века.⁴ Интензивно проучавање нових религијских форми, али и традиционалних религија последњих година у центру су антрополошких и социолошких истраживања.

Међутим, једно од веома важних питања јесте како проучавати религију у савременом контексту, да ли су потребне неке нове теорије, парадигме, приступи, у којој мери се социолошка и антрополошка истраживања религија разликују данас у односу на она претходних деценија и да ли је интердисциплинарност неопходни истраживачки императив у све сложенијој религијској слици света. У покушају да понудимо макар делимичне одговоре на ова комплексна питања, осврнућемо се пре свега на то како су науке које се баве религијама, пре свега антропологија и социологија религије, дефинисале свој предмет и метод истраживања.

Антропологија и социологија религије

Антропологија религије, као једна од субдисциплина антропологије, приступа религији као аспекту културе и фокусира се на анализу верских обичаја, митова и односа моћи унутар верског система.⁵ Будући да не поставља питање истинитости и аутентичности веровања, један од главних циљева антрополошког проучавања религије је документовање онога у шта људи верују и чине припадањем одређеној верској традицији. Према Фиони Бови, изазов који се поставља пред антрополога јесте да пронађе начин на који ће отићи даље од феноменолошког или научног приступа религији, без да постане апологета неке од теоријских перспектива.⁶ Антропологија религије се развија упоредо са социологијом религије, која се бави друштвеном структуром и друштвеним функцијама религијских институција. У почетку су се антрополошка проучавања религије односила на степен у којем религија и друштвена структура одражавају једна другу.⁷ Темелј антрополошком проучавању религије

³ Ibid., 446.

⁴ Kristofer Partridž, „Fenomenologija i nauka o religiji“, u: *Religije sveta*, 14 (Beograd: Mladinska knjiga, 2010).

⁵ Детаљнији преглед развоја и основне теоријске парадигме антропологије религије у: Jelena Đorđević, „Antropologija religije: proširivanje domena religije“, *Kultura* 101 (2001): 8-32.

⁶ Fiona Bowie, *Anthropology of religion: an introduction* (Oxford: Blackwell Publishing, 2006).

⁷ Fiona Bovi, „Antropologija religije“, u: *Religije sveta*, 19.

дале су, пре свега, класичне социолошке студије, као што је чувено дело Емила Диркема, *Елементарни облици религиозног живота* (1915), где се религија види као пројекција највиших вредности и циљева друштва. Социолошко проучавање религије, према Малкому Хамилтону, „има корене у просвећености XVII и XVIII века, која је настојала не само да доведе религиозно веровање, него и да га схвати као природну појаву, као људски производ, а не као резултат божанског откровења“.⁸ Социологија религије бави се двема основним темама, односно истражује два суштинска питања „зашто религијска веровања и њихови вероисповедни обичаји заузимају тако важно место у култури и друштву и зашто попримају тако различите облике“.⁹ С друге стране, поједини аутори сматрају да ни социологија религије није нужно само једна социолошка дисциплина, или тзв. посебна социологија. Како наводи социолог Милан Вукомановић, Џозеф Китагава је сматрао да „постоје бар две врсте социологије религије: једна је социолошка дисциплина, изведена из социологије као науке, док је друга општијег карактера, произишла из науке о религији. Реч је ту, у ствари, о једној интердисциплинарној, али и аутономној науци којој је, у методолошком смислу, припадао велики број угледних светских религиолога, попут Мирче Елијадеа, Јоакима Ваха, или Жерарда ван дер Лева“.¹⁰ Најутицајнији социолошки приступи, Карла Маркса и Емила Диркема, корене религије не налазе у појединцу, већ у друштву и друштвеним процесима. Веберов приступ религији један је од најсистематичнијих и најсвеобухватнијих и претеча је онога што ће постати познато као „теорија смисла“, која истиче начин на који религија даје смисао људском животу и друштву.¹¹

Поред антропологије и социологије религије, историја религија је једнако историјска и систематска дисциплина, на граници између нормативног приступа типичног за теологију и филозофију религије и дескриптивног проучавања карактеристичног за социологију, антропологију, психологију или географију религије. Тако је тежња ка једном свеобухватнијем приступу религији и религијским феноменима „и споља и изнутра“, довео до стварања религиологије као посебне науке, која се на Западу развија посебно после Другог светског рата. Религиологија комбинује перспективе *емске* концепције, која је изнутра и блиска искуству истраживаних и *етске* концепције, удаљене од искуства истраживаних. Како наводи Вукомановић, „модерна религиологија представља ра-

⁸ Malkolm Hamilton, *Sociologija religije* (Beograd: Clio, 2003), 23.

⁹ Ibid., 9.

¹⁰ Milan Vukomanović, *Homo viator: religija i novo doba* (Beograd: Čigoja, 2008), 67–85.

¹¹ Hamilton, *Sociologija religije*, 25.

дикалан помак од става да припадници једне религијске заједнице могу исправно и истинито тумачити своју властиту традицију¹².

Једно од најважнијих питања код савремених истраживања религије представља проблем инсајдерског и аутсајдерског приступа, односно у којој мери може не-верник, аутсајдер, разумети веру на начин на који то чини верник, инсајдер.¹³ Проблеми инсајдерског и аутсајдерског приступа посебно долазе до изражаја у истраживањима маргиналних верских група, затворених заједница којима истраживач не припада. Према Кристоферу Партрицу поједини научници наглашавају предност ако се религија проучава „споља“. У проучавању религије савремена религиологија се поставља неутрално у односу на свој предмет истраживања што се назива *методолошки агностицизам*.¹⁴ Тако, методолошки агностицизам заузима став да се истинитост или неистинитост религијских веровања оставља по страни и да је недоступна социолошким средствима проучавања.¹⁵ Међутим, методолошки агностицизам испољава једну значајну слабост ако се сувише стриктно примењује, односно уколико се сматра да за социолога религије питање истине или неистине није кључна ствар у објашњавању религијског уверења.¹⁶ У савременим антрополошким и социолошким истраживањима религије, према Милану Вукомановићу, нови теоријски и емпиријски увиди се могу остварити путем интеракције „кабинета“ и „терена“, вишеструким кретањем између посматрања са учествовањем, теренског рада, прикупљањем и анализом података.¹⁷ На сличан начин хрватски етнолог у студији *Етнологија блиског* тумаче емпиријска истраживања, од којих су нека обављена и у верским заједницама, где Горан Павел Шантек говори о позитивним и негативним странама инсајдерства.¹⁸ Наиме, Шантек расправља о различитим савременим концепцијама теренског истраживања и репрезентације теренске грађе. Уз нову димензију истраживања савремене антрополошке парадигме као што су рефлексивност и

¹² Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek, *Etnologija bliskog* (Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006), 69.

¹³ Детаљније разматрање проблематике инсајдерског/аутсајдерског положаја истраживача у ромским пентекосталним заједницама види у студији: Ruy Llera Blanes, „An atheist anthropologist: believers and non-believers in anthropological fieldwork,” *Social anthropology* 14/2 (2006): 223–234.

¹⁴ Vukomanović, *Homo viator, religija i novo doba*, 15.

¹⁵ За разлику од социологије и антропологије религије, теологија и филозофија религије су науке које постављају питање религијске истине.

¹⁶ Hamilton, *Sociologija religije*, 18.

¹⁷ Vukomanović, *Homo viator, religija i novo doba*, 19.

¹⁸ Goran Pavel Šantek, „Etnografski realizam i uloga etnologa religije,” u: *Etnologija bliskog*, 44.

саморефлексиивност истраживача, долази се до једног другачијег угла гледања на религијске феномене данашњег доба.¹⁹

Осврт на досадашња истраживања религије у Србији

Досадашња истраживања религије и религијског идентитета у Србији могу се поделити у неколико група: она која се баве односом према традиционално прихваћеној конфесији,²⁰ затим следе истраживања малих верских заједница,²¹ као и хетерогености у оквиру религијског идентитета,²² док се новије студије баве односом религије и толеранције, религије и родних идентитета,²³ степеном верске дистанце,²⁴ увођењем веронауке у школе. Овде нећемо говорити о свим правцима у којима је истраживање религије ишло протеклих година, већ ће акценат бити стављен пре свега на истраживања мањинских верских заједница и нових религија.

Уколико говоримо о мањинским и новим религијама у Србији, важно је истаћи да јавни дискурс игра веома важну улогу, будући да наглашава и истиче разлику између нетрадиционалних и нових религија, с једне стране, и традиционалних религија, с друге стране. Данас у Србији постоји велики број различитих верских заједница, међутим, према Закону о верским заједницама, у Србији је званично признато само седам традиционалних цркви и верских заједница, које имају вишевековни историјски континуитет. Нетрадиционалне верске заједнице, односно конфесионалне заједнице, разврставају се на деноминације и мале верске заједнице. Већина малих верских заједница у данашњој Србији је (нео)протестантског порекла.²⁵ Будући да је Србија секуларна држава,

¹⁹ Више о антрополошкој рефлексивности види у: Miloš Milenković, *Istorija postmoderne antropologije: posle postmodernizma* (Beograd: Srpski genealoški centar, 2007).

²⁰ Dušan Bandić, *Narodno pravoslavlje* (Beograd: XX vek, 2010).

²¹ Nikola Pavković, Dušan Bandić i Radimir Rakić, *Male verske zajednice u opštini Pančevo* (Beograd: neobjavljeni rukopis, Biblioteka odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu 1978).

²² Драгољуб Ђорђевић, „Религије и вероисповести националних мањина у Србији,“ у: *Зборник радова са скупа „Положај националних мањина у Србији,“* 311–326 (Београд: САНУ, 2007).

²³ Lidija Radulović, *Pol/rod i religija* (Beograd: Etnološka biblioteka, 2009).

²⁴ Zorica Kuburić, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca* (Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije, 2010).

²⁵ Неопротестантизам се односи на заједнице настале из огранака реформације током XIX и XX века, као што су назарени, адвентисти, баптисти, пентекосталци. Више о румунима неопротестантима као двоструким мањинама у Србији у:

у њој је Уставом и појединачним законима загарантована верска слобода, која подразумева слободу богослужења свих регистрованих верских заједница, као и забрану верске дискриминације. Међутим, скривена религиозност и даље постоји код бројних малих верских заједница, управо због страха да их не окарактеришу као негативну друштвену појаву – секту. Тако су традиционалне верске заједнице прихваћене као део културног идентитета, док се постојање нових религија и малих верских заједница најчешће игнорише.

Промене које се свакодневно догађају у различитим религијама указују и на то да је веома тешко говорити о универзалним класификацијама, приступу или концептима. Тако у социолошким истраживањима религија у Србији, која су до сада била и најзаступљенија, примењују се пре свега квантитативна анализа на основу теренских упитника и интервјуи. Ту пре свега истичемо истраживања социолога Драгољуба Ђорђевића, који се у својим бројним студијама бавио верским мањинама, као и процесом протестантизације Рома.²⁶ Ђорђевић је у истраживањима примењивао квантитативну методу, која се базирала на проучавању конфесионалне идентификације, а у своје студије укључивао је бројне статистичке податке како би представио „вероисповедну панораму националних мањина у Србији“. Такође, Ђорђевић је настојао да дефинише појмове „религија судбине“, „религија избора“, „синкретичка религиозност“, „комбинована религиозност“, „мањинска вера“.²⁷ Социолог Драган Тодоровић, у емпиријским истраживањима Рома протестаната на југу Србије, посебну пажњу посвећује конверзији и прозелитизму.²⁸ Дистанца у социолошким истраживањима коју припадници већинске/ских конфесија имају према другим верским заједницама може представљати и важан елемент у формирању и јачању религијског идентитета тих, понекад врло затворених, заједница. Бројне студије социолога Зорице Кубурић, у великој мери се фокусирају и на истраживање социјалне дистанце и односа према припадницима мањинских вера. У оквиру *Центра за емпиријско истраживање религија* спроводе се различита истраживања, која су се углавном фокусирала на Српску православну цркву, али и неопротестантске заједнице, адвентисте седмог дана или баптисте. У резултатима истраживања Зорица Кубурић наводи податке о разлици из-

Aleksandra Đurić-Milovanović, „Multikulturalizam i religijski pluralizam: Rumuni nazareni kao manjina manjine u Vojvodini,“ *Religija i tolerancija* VIII/14 (2010): 357–375.

²⁶ Драгољуб Ђорђевић, „О протестантизацији Рома Србије,“ *Религија и толеранција* 1 (2004): 103–112.

²⁷ Ђорђевић, „Религије и вероисповести националних мањина у Србији“, 316.

²⁸ Dragan Todorović, *Evangelization, conversion, proselytism* (Niš: JUNIR, 2004).

међу конфесионалног декларисања и религијске самоидентификације и даје веома исцрпне статистичке податке о броју верника, како већинске конфесије, тако и мањинских.²⁹ Социолог религије Милан Вукомановић се у бројним теоријским, али и емпиријским студијама и истраживањима бавио односом глобализације и религије, верском толеранцијом, фундаментализмом, односом религије и насиља. Вукомановић је последњих година објавио неколико студија на тему религијског плурализма и диверзитета, а бавио се и питањима религијских слобода и веронауке.

Од антрополошких и етнолошких истраживања мањинских религија наводимо истраживање малих верских заједница у општини Панчево, групе етнолог Душана Бандића, Николе Павковића и Радомира Ракића. Ова студија, иако необјављена, представља својеврсно пионирско истраживање малих верских заједница неопротестантског порекла на простору јужног Баната, а обављено је у периоду од 1974. до 1977. године. Истраживањем су обухваћене све неопротестантске верске заједнице на територији општине Панчево, које је изабрано као подручје великог броја различитих малих верских заједница. Током истраживања коришћен је упитник од 52 питања, који је током истраживања прилагођаван потребама истраживања. На почетку студије аутори наводе као предмет истраживања појаву „релативно бројних новијих верских заједница у Панчеву и његовој околини“, као и да „појачана религиозност у извесним групацијама или слојевима, има као своја пратећа обележја одређене посебне облике у друштвености и култури верника, посебно у њиховој психологији, ставовима, схватањима, међуљудским односима, понашању, односу према ширим друштвеним структурама и другим идеологијама“.³⁰ Уз детаљан историјат неопротестантских заједница у насељима општине Панчево, аутори наводе и структуру верских заједница, етнички, образовни и родни састав. На основу интервјуа с верницима, аутори у једном сегменту наводе и однос верника према друштву и на основу тога издвајају два типа образложења: први се односи на то да верници активно учествују у сарадњи са властима, док се други тип заснива на ставу да „друштвена активност представља начин на који се остварује бољи живот људи“.³¹ Међутим, у наставку напомињу да је 25% анкетираних верника одбило да одговори на ово питање, али да се током истраживања показало да првобитно наведени ставови не одговарају њиховој стварној друштвеној активности. Ово истраживање представља веома значајан подухват у истраживању малих верских заједница, будући да сличних истраживања након овога готово да није ни било. Подаци о

²⁹ Kuburić, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*.

³⁰ Pavković, Bandić, Rakić, *Male verske zajednice u opštini Pančevo*, 5.

³¹ Ibid., 147.

броју верника, као и попис свих неопротестантских верских заједница у општини Панчево, представљу важне податке о ширењу и функционисању ових заједница на простору Баната. Међутим, оно што је важно напоменути јесте време када је истраживање обављено, тако да је и сам однос припадника малих верских заједница према истраживачима у том контексту био другачији него данас.

Као темељ за данашња социолошка и антрополошка истраживања једне од малих верских заједница – назарена – истичемо детаљну историографску студију Бојана Алексова која се пре свега фокусира на период до Првог светског рата и назарене у јужној Угарској и Србији, настојећи да објасни које су промене захватиле религијски живот на том простору крајем XIX и почетком XX века.³² Монографија етнолога Сање Ђорђевић посвећена Хришћанској назаренској заједници заснована је на теренском истраживању у земунској назаренској заједници.³³ У студији су приказана основна начела, догматика и обредна пракса назарена, са посебним акцентом на социјално-психолошки профил назаренских верника земунске заједнице. У новијим истраживањима у Србији (било да је реч о антрополошким или социолошким) проблематика нових религија је још увек у недовољној мери присутна. Новија истраживања и радови на тему нових и алтернативних религија код нас односе се пре свега на антрополошке студије Данијела Синанија, који уводи термин *алтернативни религијски концепт*.³⁴ Социолошко истраживање религије, према социологу Ђури Шушњићу, треба да води рачуна о основним димензијама религиозности: емоционалној, обредној, рационалној, искуственој, моралној и функционалној. Тако „социолог религије не може да заобиђе питања: како човек прихвата религију, колико је активан у обредима, колико је способан да објасни своје веровање, какво је његово религијско искуство, какве су последице његовог религијског искуства на моралне односе са другим људима и какву функцију имају религијске вредности и праксе“.³⁵ Наведено методолошко упутство за истраживање религија има своје оправдање када је предмет истраживања религиозни идентитет, међутим, како наводи антрополог Саша Недељковић, „наше истраживање није строго социолошко, његов предмет није само религијски идентитет по себи, већ тип религиозног

³² Бојан Алексов, *Назарени међу Србима, верска трвења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914.* (Београд: Завод за уџбенике, 2010).

³³ Сања Ђорђевић, *Хришћанска назаренска заједница* (Ниш: ЈУНИР, 2003).

³⁴ Danijel Sinani, „Možda si ti ona prava? Nove religije i alternativni religijski koncepti,“ *Etnoantropološki problemi* 4/1 (2009): 163–182.

³⁵ Шушњић, према: Саша Недељковић, *Религијско припадање као показатељ националног идентитета на примеру учесника студентског протеста 1996/97 у Београду* (Београд: необјављена магистарска теза, Библиотека одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 1998), 87.

идентитета и његов етницитет³⁶. Недељковић прати процес индивидуализације, односно у којој мери је дошло до усложњавања и уразноличавања религиозног идентитета у оквиру српског етноса, у којој мери је религиозни живот заиста религиозан.³⁷ На тај начин је нова димензија истраживања религијског идентитета у корелацији са испитивањем везе етничког и религијског идентитета, односно у којој мери је религиозни идентитет поуздан показатељ етничког идентитета Срба. Истраживањем односа верске припадности, религиозне самоидентификације и међуетничке дистанце у бившој Југославији бавила се социолог Вера Вратуша-Жуњић, која као основни циљ истраживања наводи утврђивање да ли постоји и колики је утицај верске припадности и степен субјективне религиозности на блискост, односно удаљеност између припадника разних етничких група непосредно пред распад Југославије.³⁸

Поред наведених социолошких и антрополошких истраживања, у новије време актуелна су и политиколошка истраживања религије, у којима се акценат пре свега ставља на утицај религије на политику, политике на религију, као и однос медијског дискурса на религију.³⁹ Политиколог Бранимир Стојковић је у својим студијама испитивао однос медија према малим верским заједницама, као и стигматизовање употребом термина „секта“ у јавном дискурсу у Србији: „Стигматизовање садржано у називу секта, којим се означавају религијски покрети и заједнице, јавља се истовремено и као знак отпадништва и срама (за друштвено окружење) и као знак одабраности, односно припадања самој заједници. Тако има парадоксалан ефекат: иако испрва усмерена на социјално изоловање, па чак и елиминацију предмета стигматизације, она заправо појачава идентитет стигматизоване групе“.⁴⁰

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., 9

³⁸ Вера Вратуша-Жуњић, „Однос верске припадности, религиозне самоидентификације и међуетничке дистанце у бившој Југославији крајем осамдесетих,“ *Facta Universitatis* 2/6 (1999): 113–134.

³⁹ Види часопис *Политикологија религије* (<http://www.politicsandreligionjournal.com/>).

⁴⁰ Branimir Stojković, *Identitet i komunikacija* (Beograd: Čigoja, 2002), 126.

*Теренска истраживања мањинских религија и
етничких заједница*

Сва поменута истраживања, иако представљају само део онога што се може уврстити у истраживања религија са посебним акцентом на мањинске религије, из угла различитих хуманистичких наука представљају полазиште за истраживања сложенијих типова религијског идентитета и његових промена. Када је реч о теренским истраживањима различитих верских заједница, које су врло често и маргинализоване групе, веома је важно укључити интердисциплинарну преспективу.⁴¹ Као пример можемо узети припаднике румунских неопротестантских заједница који у Србији представљају *двоструку мањину*, етничку и верску. Како бисмо разумели положај двоструких мањина, неопходно је имати увид у историјско-друштвени контекст када је одређена мањина настала, антрополошко-социолошки аспект који би, поред етничког обухватио и друге облике колективног идентитета, пре свега религијски, али и социјално-психолошки профил људи који приступају малим верским заједницама. Затим, (етно)лингвистички аспект који би омогућио увид у стање језичких пракси и виталности заједнице, као и улоге језика у конверзији, богослужењима и сл. Антрополошки приступ проучавању религије који се заснива на квалитативним методама, најчешће интервјуима и посматрању са учествовањем, подразумева пре свега интеракцију између истраживача и истраживане заједнице.⁴² Међутим, поједине верске заједнице, посебно међу неопротестантима, веома су конзервативне или затворене (као што су назарени) па истраживање ове „скривене“ верске заједнице са собом носи много ризика. То се пре свега односи на проблем „затвореног“ терена и немогућности истраживача да „уђе“ у заједницу, али и етичког начина представљања сакупљене грађе. У студији о концептуализацији ризика током теренских истраживања, етнолингвиста Биљана Сикимић наводи да се поред физичког и емоционалног издваја и феномен „теренског неуспеха“ који се може догодити у раду са микрозаједницама, када је истраживач свестан да не сме направити грешку и да поновљеног истраживања можда неће ни бити.⁴³ Одбацивање истраживача и одбијање

⁴¹ Интердисциплинарна теренска истраживања верских и етничких мањина обавља тим Балканолошког института САНУ. Више о истраживањима на сајту: www.balkaninstitut.com.

⁴² О улози истраживача и саговорника у етнографским истраживањима види студију етнолога Сање Златановић, „Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима,“ *Гласник ЕИ САНУ* LVIII/1 (2010): 129–139.

⁴³ Биљана Сикимић, „Етнолингвистички теренски рад и концептуализација ризика,“ у: *Зборник радова „Слике културе некад и сад,“* 81–95 (Београд: ЕИ САНУ, 2008).

разговора постаје реалност на терену, посебно са маргинализованим групама. Ризици са којима се среће истраживач на терену су комплексни, а у методологији теренског рада посебан акценат се ставља на емоционалне ризике који су последица стигматизације саговорника, као и неразумевања научних циљева од стране истраживане заједнице. Како је утицај самог истраживача на ток истраживања веома важан, немогуће га је издвојити из контекста одређене ситуације. Свакако да је позиција истраживача као *аутсајдера* таква да ће саговорници често „бирати“ шта ће рећи, посебно када је реч о затвореној верској заједници. Понашање истраживача на терену од кључног је значаја за задобијање поверења истраживане заједнице. Неуспех на терену мора се и може рационализовати, будући да је неуспели интервју или негативан исказ такође важна истраживачка тема.⁴⁴ У приступу се инсистира на реципроцитету ризика истраживача и саговорника у транскрипту, док посебан проблем представља „сакривање“ идентитета саговорника, као појединца у представљању бројчано малих заједница. Тако једно од кључних питања у истраживању постаје визибилизација „скривених“ верских или етничких мањина.⁴⁵ Уколико би истраживач навео име или чак место где је разговор снимљен, будући да у неким насељима заједнице броје 2–3 члана, аутоматски би открио саговорников идентитет. У етичким категоријама научне реституције истраживач има обавезу да једнако узврати истраживаној заједници, с тога се мора поставити питање што квалитетније заштите и употребе снимљене грађе. Истовремено, теренска истраживања посвећена маргинализованим заједницама, али и другим ургентним питањима антрополошки усмереног теренског рада, представљају покушај научног праћења трансформација (у смислу архивирања знања) или процеса нестајања, како религијских тако и културних идентитета. Један од циљева теренских, квалитативних истраживања малих верских заједница је и боље разумевање културних, језичких и религијских идентитета, с тога би истраживачев рад морао бити усмерен на побољшање комуникације и померање друштвених стереотипа и културних баријера.

Завршна разматрања

Како уопште разумети и проучавати религију у савременом контексту? Да ли су потребне неке нове перспективе, нове теорије или парадигме? На који начин можемо проучавати религијски плурализам на

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ О скривеним мањинама на Балкану више у зборнику радова: *Скривене мањине на Балкану*, ур. Биљана Сикимић (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2004).

простору Србије? На који начин приступити истраживању мањинских верских заједница? Ово су само нека од питања која остају отворена за будућа истраживања религије из угла хуманистичких наука. Уколико бисмо прихватили тезу религиолога Гордона Мелтона да нове религије и постају предмет нашег истраживања управо због негативног дискурса у јавности, онда истраживање нових и мањинских религија у Србији представља веома важан истраживачки задатак управо због маргинализованог и стигматизованог положаја њихових припадника.⁴⁶ Међутим, поред тога што недостају истраживања која би дала преглед нових религија (нео)протестантског порекла, потребна су и она која би обухватила и друге, све присутније форме нових религија (нпр. оријенталног порекла), као и истраживања која би обухватила урбане и руралне средине, са посебним акцентом на мањинске нове религије које су у великом броју присутне на простору Србије. Постојећа социолошка и антрополошка истраживања религије у Србији представљају полазну тачку за проширивање постојећих концепата, методологија и приступа, како емпиријском, тако и теоријском истраживању верских заједница. Такође, интердисциплинарни приступ религији може учинити видљивијим бројне заједнице, посебно мале верске заједнице протестантског порекла које и поред поменутих студија у новије време нису проучаване. Ослањајући се на резултате досадашњих социолошких и антрополошких истраживања, неопходна су и она која би опружила један свеобухватнији приказ комплексних религијских идентитета у Србији. Стога се интердисциплинарност поставља као нужност у савременим проучавањима комплексних религијских идентитета, уз све већи број нових религија и нових односа који настају услед све хетерогеније религијске слике друштва.

⁴⁶ Gordon Melton, *The rise of the study of new religion*. http://www.cesnur.org/testi/bryn/br_melton.htm.

Литература:

- Алексов, Бојан. *Назарени међу Србима, верска трвења у јужној Угарској и Србији од 1850. до 1914.* Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Bandić, Dušan. *Narodno pravoslavlje.* Beograd: XX vek, 2010.
- Berger, Piter. *Desekularizacija sveta.* Novi Sad: Mediterranean publishing, 2008.
- Blanes. Ruy Llera. „An atheist anthropologist: believers and non-believers in anthropological fieldwork.“ *Social anthropology* 14/2 (2006): 223–234.
- Bovi, Fiona. „Antropologija religije.“ u: *Religije sveta*, 19–20. Beograd: Mladinska knjiga.
- Bowie, Fiona. *Anthropology of religion: an introduction.* Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Вратуша-Жуњић, Вера. „Однос верске припадности, религиозне самоидентификације и међуетничке дистанце у бившој Југославији крајем осамдесетих.“ *Facta Universitatis* 2/6 (1999): 113–134.
- Vudhed, Linda. „Sekularizacija i sakralizacija.“ u: *Religije sveta*, 445–447. Beograd: Mladinska knjiga, 2010.
- Vukomanović, Milan. *Homo viator, religija i novo doba.* Beograd: Čigoja, 2008.
- Ђорђевић, Драгољуб. „О протестантизацији Рома Србије.“ *Религија и толеранција* 1 (2004): 103–112.
- Ђорђевић, Драгољуб. „Религије и вероисповести националних мањина у Србији.“ у: *Зборник радова са скупа „Положај националних мањина у Србији,”* 311–326. Београд: САНУ, 2007.
- Ђорђевић, Јелена. „Antropologija religije: proširivanje domena religije.“ *Kultura* 101 (2001): 8-32.
- Ђорђевић, Сања. *Хришћанска назаренска заједница.* Ниш: ЈУНИР, 2003.

- Đurić-Milovanović, Aleksandra. „Multikulturalizam i religijski pluralizam: Rumuni nazareni kao manjina manjine u Vojvodini.“ *Religija i tolerancija* VIII/14 (2010): 357–375.
- Žmegač, Jasna Čapo, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. *Etnologija bliskog*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk, Institut za etnologiju i folkloristiku, 2006.
- Златановић, Сања. „Трансфер и контратрансфер у етнографским истраживањима.“ *Гласник ЕИ САНУ* LVIII/1 (2010): 129–139.
- Kuburić, Zorica. *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*. Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije, 2010.
- Melton, Gordon. *The rise of the study of new religions*. http://www.cesnur.org/testi/bryn/br_melton.htm.
- Milenković, Miloš. *Istorija postmoderne antropologije: posle postmodernizma*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2007.
- Недељковић, Саша. *Религијско припадање као показатељ националног идентитета на примеру учесника студентског протеста 1996/97 у Београду*. Београд: необјављена магистарста теза, Библиотека одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 1998.
- Pavković Nikola, Dušan Bandić i Radomir Rakić. *Male verske zajednice u opštini Pančevo*. Beograd: neobjavljeni rukopis, Biblioteka odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, 1978.
- Partridž, Kristofer. „Fenomenologija i nauka o religiji.“ u: *Religije sveta*, 14–18. Beograd: Mladinska knjiga, 2010.
- Radulović, Lidija. *Pol/rod i religija*. Beograd: Etnološka biblioteka, 2009.
- Сикимић, Биљана. „Етнолингвистички теренски рад и концептуализација ризика.“ у: *Зборник радова „Слике културе некад и сад*“, 81–95. Београд: ЕИ САНУ, 2008.
- Сикимић, Биљана. *Скривене мањине на Балкану*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2004.

Sinani, Danijel. „Možda si ti ona prava? Nove religije i alternativni religijski koncepti.“ *Etnoantropološki problemi* 4/1 (2009): 163–182.

Stojković, Branimir. *Identitet i komunikacija*. Beograd: Čigoja, 2002.

Todorović, Dragan. *Evangelization, conversion, proselytism*. Niš: JUNIR, 2004.

Hamilton, Malkom. *Sociologija religije*. Beograd: Clio, 2003.

Summary

Aleksandra Đurić-Milovanović

**Contemporary religious research:
challenges of interdisciplinarity**

Key words: *anthropology of religion, sociology of religion, field research, religious minorities, double minorities*

Recent studies of religion, in addition to traditional religious communities are more often including new, alternative and minority religions. This paper discusses possibilities of interdisciplinary approach in religious research, primarily from the sociological and anthropological point of view, but also examines some methodological problems in ethnographic field research. Summarizing previous research of religion in Serbia, special attention is paid on the concept of *double minority* as well as field research strategies in marginalized communities. The author stresses the idea that interdisciplinary approach can contribute to more detail religious picture in Serbia and in public discourse encourage tolerance towards different religious communities.

Методе истраживања узрока међународних сукоба

Апстракт: *Провера хипотеза на основу података прикупљених искључиво из књига, текстова и часописа је одавно превазиђена. Радове оних који се и даље користе методама „парафразирања“, „превођења“, „преписивања“ би требало озбиљно преиспитати. У истраживању друштвених феномена већ се дуго и успешно примењују анкете и интервјуи као основне методе прикупљања података, а квантитативне методе за њихову обраду и анализу. Међународни сукоби појмовно припадају истраживачком пољу међународних односа, па се зато у сврху њихове анализе употребљава управо њихов епистемолошко-методолошки апарат. Циљ овог рада је да истражи могућности примене савремених методолошких тенденција у друштвеним наукама на истраживање међународних сукоба и да понуди теоријски образац за емпиријско изучавање порекла међународних сукоба.*

Кључне речи: *међународни сукоби, теорије међународних односа, теоријска синтеза у међународним односима, методе прикупљања података, методе анализе података, провера хипотеза*

Студије међународних односа покушавају да објасне широк спектар политичких интеракција међу земљама, друштвима и организацијама. Теоријским простором међународних односа већ дуго доминирају расправе и дебате између три велика приступа – реализма, либерализма и конструктивизма – које онемогућавају њен напредак и основни циљ сваке теорије: предвиђање. Основна линија сукоба између приступа повлачи се из њихових различитих онтолошких позиција, да би наставила да се креће у правцу њихових непомирљивих епистемологија и методологија. У последње време су, међутим, приметни напори бројних теоретичара у стварању темеља за могуће синтезе сукобљених приступа међународним односима. Било да је у питању рат или мир, економска сарадња или безбедносни режим, истраживања међународних односа захтевају употребу својеврсне синтезе теорија, приступа и метода, како би се идентифико-

вали главни процеси и токови промена и на правилан начин захватила њихова сложена реалност. Такође, бројне анализе међународних конфликта прати епитет једностраности, необјективности, приступи *à la carte*, пуни предрасуда и погрешних интерпретација. Први део овог рада ће зато бити посвећен преиспитивању могућности стварања синтезе теорија и приступа у међународним односима и њене примене на истраживање међународних сукоба. У другом делу ће бити исцртан теоријски модел за израду пројекта емпиријског истраживања међународних конфликта. Трећи део ће се бавити преиспитивањем увођења савремених метода друштвених наука у испитивање међународних сукоба, које се тичу прикупљања и анализе података.

Теоријска синтеза код узрока међународних сукоба

Код истраживача међународних односа постоје опречна схватања по питању продуктивности сукоба њихових теорија. Дуго је преовладавало мишљење да су њихови сукоби у ствари извор прогреса, да жива и упорна теоријска расправа може само да обогати неку научну дисциплину. Међутим, појавила су се схватања да је ове различитости од самог почетка излажу суровим и надасве некорисним турбуленцијама. Не постоји јасан консензус око предмета истраживања, око тога шта чини спољашње, а шта унутрашње узроке, а ни јасна граница између студија међународне политике и изучавања осталих аспеката политичких наука.¹ Сви ови проблеми вуку порекло од дубоких разлика у онтологији, епистемологији и методологији истраживања међународних односа које ове теорије и приступи користе. Теорије и алтернативни приступи у дисциплини међународних односа – реализам, либерализам, социјални конструктивизам, бихевиоризам, марксизам, феминизам, институционализам, идеализам и др, надмећу се за позицију водеће теорије у међународним односима. На трону су се смењивали реализам и либерализам, традиционализам и бихевиоризам, а једнолична слика међународних односа је остајала непромењена.

Краточвил и Раџи запажају да је питање контрадикције онтологије и епистемологије изненађујуће занемарено у литератури о међународним

¹ Видети: Јелица Стефановић-Штамбук, *Дипломатија у међународним односима* (Београд: ФПН – Чигоја штампа, 2008), 145-245; Steve Smith, „Positivism and Beyond,” in: *International Theory: Positivism and Beyond*, 11-44 (Cambridge: Cambridge University Press, 1996); Andrew Moravcsik, „Liberal International Relations Theory: A Scientific Assessment,” in: *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, 159-204 (Cambridge, MA: The MIT Press, 2003), Andrew Moravcsik, „Theory Synthesis in International Relations: Real Not Metaphysical,” *International Studies Review* vol. 5, 1 (2003): 159-204.

режимима.² Онтолошка полазишта и последична епистемолошко-методолошка опредељења су полазна основа за класификацију и типологизацију приступа међународним сукобима. Пре пристизања постмодерниста, постструктуралиста, критичке теорије, социјалног конструктивизма и осталих рефлективистичких праваца, у дисциплини међународних односа питање онтологије и онтолошких полазишта готово да се није ни постављало. Данас је то врло важан део дискурса међународних односа.

Онтологија нам говори о природи неког бивствовања и кључно питање које она поставља је: *Да ли постоји стваран свет који је независан од нашег знања о њему?* Одређивање онога „што јесте“ и онога „што није“ је онтолошки императив који утиче на избор три могуће епистемолошке позиције. Они који сматрају да постоји свет који није завистан од нашег знања о њему заузели су позицију *онтолошког фундаментализма*. То подразумева да наша схватања не утичу на стварање света и они одбијају да поверују да ми на било који начин можемо да извршимо утицај на њега, јер је он непроменљив, дат. Оваква позиција доводи до епистемолошких последица, тј. избора бројних метода, теорија и приступа који се сврставају у позитивизам. С друге стране, *позиција анти-фундаментализма* подразумева схватање света који је употпуности друштвено конструисан, који зависи од посматрача и следствено томе је врло променљив. Импликације ових избора по епистемолошки и методолошки оквир кретања су дубоке.

Стив Смит у тексту *Positivism and Beyond*³ тврди да онтологија не долази пре, нити одређује епистемологију, али то ипак није тачно. Ако претпоставимо да постоји стваран свет независно од нашег знања о њему, ми можемо да га, у одређеној мери захватимо и опазимо, а то нас води до епистемолошког позитивизма. Такође можемо претпоставити да зато што постоји независно од нас, без обзира шта ми радили и покушавали, наши поступци не утичу на његово конституисање или било какаву промену, што опет захтева одређене методе, теорије и приступе који управо проистичу из ове претпоставке. Али, ако претпоставимо да не постоји реалан друштвени свет који је независан од нашег знања, онда нећемо ни бити у могућности да га посматрамо, и нећемо користити позитивистичке методе, теорије и приступе. У ствари, ми не можемо ићи даље од оне почетне Декартове премисе: *Мислим, дакле постојим (Cogito ergo sum)*. Одређивање онога што јесте и онога што није је онтолошки императив који нужно долази пре одабира једне од три епистемолошке позиције у истраживању. Приклањање једној епистемологији просто вапи

² Friedrich Kratochwil and John Gerard Ruggie, „International organization: a state of the art on an art of the state,” *International Organization* 40, 4 (2009): 753-775.

³ Steve Smith, „Positivism and Beyond,” in: *International Theory: Positivism and Beyond*, 11-44 (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

за одговором на онтолошко питање. Ако је неко позитивиста, он је онда нужно одабрао фундаментализам, а следствено, ако је неко одабрао епистемолошки интерпретативизам, тај је *a priori* одбио онтолошки фундаментализам, и сврстао се под анти-фундаменталистички кишобран.

Епистемологија је теорија сазнања и она нам пружа одговор на питање шта је то што ми можемо да сазнамо о свету и на који начин стицемо то сазнање. Она нужно зависи од одабране онтолошке позиције, тј. схватања света. Избор епистемолошке позије започиње питањем: *Може ли посматрач да открије реалне или објективне односе између друштвених феномена?* Одабир онтолошког полазишта у погледу постојања реалног друштвеног света мимо знања и схватања самих субјеката, води до два могућа одговора.

Онтолошки фундаменталисти ће одговорити позитивно, јер сматрају да је могуће посматрати реалне или објективне везе између друштвених феномена, након утврђивања да, на онтолошком нивоу, постоји стваран, „објективан“ свет. Они се сврставају у позитивисте. Анти-фундаменталисти ће одговорити негативно, због њиховог одбијања да прихвате постојање стварног света мимо субјективитета, тј. *Како неко уопште може да посматра тај свет када, у ствари, он ни не постоји?* Они припадају групи епистемолошких интерпретативиста. Међутим, постоје и теоретичари међународних односа који заузимају средишњи простор у овој дихотомији, верујући да је могуће открити реалне везе између друштвених феномена путем непосредног опажања, али да постоје и неки аспекти друштвене стварности и феномена које је немогуће директно опазити. Они творе епистемолошки правац научног реализма, јер покушавају да објасне опажајне феномене, а да разумеју оне који се не могу непосредно опазити.

Претпостављајући објективитет света, позитивизам користи квантитативне анализе и емпиријске претпоставке. Интерпретативизам се заснива на субјективизму и зато наглашава употребу квалитативне анализе, а научни реализам који претпоставља објективност опажајних чињеница, а субјективизам за оне неопажане, употребљава истовремено и квантитативне и квалитативне методе.

Карактер дијагнозе и тумачења у анализи међународних сукоба има врло дубоке политичке и моралне последице, док поједностављења и пристрасности у великој мери отежавају разумевање узрока, актера и импликација сукоба.⁴ Постоји врло мало разлога за претпоставку да је рат ексклузивно резултат антидемократске власти, жеље за профитом или дубоких социјалних раскола, како то сматрају либерали; или да је њихов узрок поремећена равнотежа снага међу државама, безбедносна

⁴ Радмила Накарада, *Распад Југославије: Проблеми тумачења, суочавања и транзиције* (Београд: Службени гласник, 2008), 8.

дилема и хегемонска доминација како то виде реалисти, или идеје и дискурси како тврде конструктивисти. Због свега тога, задатак за међународну теорију није да изабере исправну научну филозофију са стварање једне универзалне теорије међународних односа, већ је то пре исправно комбиновање основних теорија и њихово коришћење ради добијања проверљивих објашњења феномена светске политике.⁵

Комплетно разумевање узрока једног конфликта захтева солидаран напор теорија и приступа у међународним односима. То нарочито важи за сукобе који избијају након завршетка Хладног рата, јер их карактерише читав сплет фактора и њихове интеракције у времену и простору које не могу бити правилно објашњене и разумљиве употребом само једног теоријског приступа. Зато сваки истраживач, пре него што приступи свом раду, мора да се одрекне својих парадигматских и теоријских опредељења и да примени теоријску синтезу која укључује најважније поставке и решења реалистичке, либералне и конструктивистичке теорије међународних односа.

Као основна препрека која се поставља пред задатак изградње теоријске синтезе различитих теорија и приступа међународних односа, и коју наглашава већина аутора, јесте некомпатибилност њихових онтологија, а самим тим и њихових различитих епистемолошких и методолошких полазишта. Сви напори чињени до сада ишли су у правцу насилног подређивања једној онтологији и ка наметањима и убеђивањима која су само стварала конфликте и теоријске неповезаности у дисциплини међународних односа. Међутим, решење се не налази у изједначавању различитих позиција и проналажењу најмањег заједничког имениоца, већ пре свега у томе да ове различите приступе применимо на оним тачкама и у оним областима где дају најбоље резултате. Конструктивистичка онтологија нормативних структура и идеја које конструишу актере и њихове интересе у међународној арени обогаћује реалистички приступ својим социолошким аргументима. С друге стране, она не заговара потпуно одбацивање позитивистичке епистемологије реализма, већ предлаже да се она отвори за интерпретативна решења и за различите технике теоретизације дискурса, како би на исправан начин реконструисала идентитете актера и земаља у међународном свету. Иако многи одричу употребљивост либералних теорија у истраживању међународних сукоба, тврдећи да оне функционишу само када је присутан мир, док са првим знацима рата постају потпуно неупотребљиве, ипак им се не може порећи богатство емпиријских резултата којима значајно доприносе овом пољу.

⁵ Andrew Moravcsik, „Liberal International Relations Theory: A Scientific Assessment,“ in: *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, 42 (Cambridge, MA: The MIT Press, 2003).

У књизи *Стратешки избор и међународни односи*, Лејк и Пауел су предложили методолошки приступ стратешког реципроцитета (стратешког избора), који представља први покушај сусрета сукобљених теорија међународних односа на терену преговарања.⁶ Након њих, Ендру Моравцшик је практично применио модел теоријске синтезе на примеру европских интеграција као модела дипломатских преговора. Моравцшик је повезао главне теорије и тако анализирао круцијалне преговоре о стварању, развоју и промени уговорне структуре Европске уније.⁷ Он је користио либерализам да би одредио националне преференције држава, рационалистичке теорије погађања како би објаснио успехе и резултате преговора о расподели остварених добити, а институционалистичка теорија му је послужила како би осварио увид у феномен преношења надлежности у оквиру првог стуба Европске уније.⁸

Идеје, вредности и идентитети су категорије конструктивизма, али оног тренутка када постану објект опстанка, основни циљ неке земље и њеног националног интереса, постају објашњиве само уз помоћ заједничког рада теорија и приступа. Реализам нам разјашњава начине њиховог остварења, али без конструктивистичких анализа њихове природе, порекла, артикулације, контекста и актера, ми не можемо закључити пуно. Проблем узрока једног међународног сукоба покреће читав низ питања која се тичу историје, наслеђа, реалних проблема, криза, економских баријера, политика и друштвених раздеоба. Рационалистичка матрица се задовољава објашњењима *зашто* одлучујемо и делујемо на одређени начин, али неопходно је одговорити на питање *како* перципирамо претње и како их конструишемо.

Одређујућа особина сукоба нове генерације (након Хладног рата) је интернационализација, тј. учешће великог броја актера, а нарочито великих светских сила. Њихови мотиви, интереси, вредности и парадигме не могу бити схваћени само коришћењем реалистичког методолошког апарата, јер се међународни систем безбедности и одбране не састоји само од територија, популације, војне и материјалне моћи држава. Морамо такође употребити претпоставке конструктивизма, како бисмо објаснили како се материјални извори разумеју, организују и користе да би се остварио мир и безбедност (интервенције, алијансе, савези и пријатељства). Од огромног значаја по ово питање су нам и претпоставке либерал-

⁶ David H. Lake and Robert Powell, „Strategic Choice and International Relations,” in : *Strategic Choice and International Relations*, 1-38 (Princeton: Princeton University Press, 1999).

⁷ Andrew Moravcsik: *The Choice of Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1998).

⁸ Стефановић-Штамбук, *Дипломатија у међународним односима*, 245.

ног институционализма, нарочито функционалне теорије међународне сарадње Роберта Кохејна, који тврди да државе сарађују на међународном плану како би оствариле или увећале своје (себичне) циљеве и смањиле неизвесност својих међусобних односа.⁹

Анализе првог нивоа, тј. лидера, председника, шефова држава и главних политичких актера неког сукоба у најбољем случају су поједностављене, али најчешће имају карактер демонизације, дезобличавања, деформације, пренаглашавајући при том негативне или позитивне особине. Сводни резултат оваквих анализа подразумева да се прст кривице упери на само једну особу, односно једну нацију, један народ. Конструктивизам не поставља рестрикције, границе и принципе, остављајући истраживачу широк простор за интерпретацију, провизорна решења и машту. Такође, врло се често заборавља чињеница да шеф државе није више једини политички одлучилац, чак и ако је у питању тиранин, султан или краљ, он је увек окружен саветницима, министрима, бизнисменима, црквеним великодостојницима, професорима и стручњацима, лоби групама. На управо овом подручју може се конструисати сусретно место и реализма и либерализма и конструктивизма. Конструктивизам са тезом о *епистемичким заједницама* као моћним саветницима и креаторима политичких одлука, либерализам са аргументима сарадње датим кроз различите врсте теоријских модела (*затвореникова дилема*, *борба полова*, *Рамбо игра* и сл.) и реализам са својим хипотезама о равнотежи снага, релативним добитима и логиком опстанка.

Реализам процењује да државни актери теже за максималним увећањем моћи (*homo politicus*), док либерали сматрају да актери теже да увећају своју добробит (*homo economicus*). И једни и други сматрају да актери желе да максимално увећају своја „материјална добра“, више него што желе да афирмишу своје „бивствовање“. Конструктивистички приступ узима у обзир жељу актера за потврђивањем позитивне слике од стране других (*homo symbolicus*).¹⁰ При изградњи хипотеза о узроцима међународних сукоба, сва три полазишта морају бити употребљена и заступљена, што ће бити показано у наредном делу овог рада. Она ће нам нужно одредити индикаторе и инструменте, на основу којих треба одабрати методе и изградити инструментарије за прикупљање података.

⁹ Robert Keohane, *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy* (Princeton: Princeton University Press, 1984).

¹⁰ Thomas Lindemann, *La guerre* (Paris: Armand Colin, 2010), 11.

*Теоријски образац за емпиријски приступ узроцима
међународних сукоба*

Теорије нису саме по себи циљ, већ оне морају служити формулацији хипотеза истраживања које је могуће суочити са емпиријском реалношћу. Пројекат истраживања је динамички систем делатности, координираних и синхронизованих у циљу стицања научног сазнања, у овом случају о узроцима неког међународног сукоба.¹¹ У основи, постоји четири базична корака у свакој научној студији узрока међународних сукоба, који имају своје подфазе које их даље разрађују: 1) Одређивање почетног питања 2) Приказ проблематике (формулација проблема, предмет и циљеви истраживања) 3) Формулација хипотеза 4) Провера хипотеза.

У првој фази, истраживач даје своја почетна полазишта која су га навела на избор дате теме. Читајући или слушајући о некој теми, конкретно, неком сукобу у свету, истраживача посебно заинтригира неки његов аспект или област, што бива проблематизовано у форми почетних питања која он сам себи поставља. У овој етапи, нужно је прецизирати којој врсти сукоба припада тај рат којим ћемо се бавити. Истраживач мора дефинисати да ли се ради о грађанском или међудржавном рату. Ако је у питању међудржавни рат, да ли је он онда рат између великих сила, или је у питању сукобљавање држава асиметричних снага. Функција почетног/их питања је да самом истраживачу, али и читаоцу, пружи информације о референтном оквиру кретања датог истраживања. Оно нужно утиче на формулисање самог предмета истраживања, циљева и хипотеза и уоквирује простор целокупног истраживања, јер се њиме успоставља однос између реалне друштвене појаве, проблема који се истражује са предметом истраживања. Управо је то разлог зашто формулацији почетног питања треба посветити пуно пажње, јер се слободно може се рећи да је цело истраживање детерминисано овом фазом.¹²

Приказ проблематике, односно формулација проблема и предмета истраживања, спада у другу фазу израде теоријског концепта истраживања сукоба. У суштини, она подразумева примену теоријске синтезе, предложене у првом делу овог рада, која указује на основне димензије и аспекте самог сукоба који се истражује. То је однос између реалне друштвене појаве, проблема који се јављају у вези с том појавом и научног и другог сазнања о њој. Дајући основне обресе узрока сукоба, кроз призму сва три приступа у међународним односима, у грубим цртама хватамо његову сложеност, његове учеснике и његову позадину, које ће бити кон-

¹¹ Славомир Милосављевић и Иван Радосављевић, *Основи методологије политичких наука* (Београд: Службени гласник, 2004), 517.

¹² *Ibid.*, 522.

кретније формулисане у хипотезама. Неопходно је да у овом делу буду изложени друштвени и научни значај самог истраживања, као и резултати претходних истраживања повезаних са датим сукобом који ће нам указати на ниво претходне истражености теме. Овај податак нам је од круцијалне важности при одређивању циљева истраживања, јер ако постоји пуно материјала и анализа о датом сукобу, и научни циљ ће нам онда бити виши (објашњење, прогноза), и супротно, ако је проблему раније посвећено врло мало пажње, онда ће то створити захтев за нижим научним циљевима (опис, класификација), као изградњи солидне основе за даље „стремљење ка научним висинама“.¹³ Последња ставка ове етапе пројекта јесте временска и просторна операционализација предмета истраживања, тј. самог сукоба. Овај корак је нарочито осетљив када се ради о међународним сукобима, јер је готово немогуће са великом прецизношћу утврдити у ком тренутку су настали узроци самог сукоба и колико је неопходно вратити се у прошлост, која би нам открила његове релевантне факторе. Такође, у савременом свету модерних ратова, са пуно учесника, умешача и елемената, тешко је просторно уоквирити поље једног сукоба.

Трећи део, посвећен изради проверљивих хипотеза, мора да буде израђен у складу са претходна два и да из њих логички произилази. Хипотезе су основне мисаоне претпоставке о предмету истраживања. Оне не смеју бити ни уже ни шире од предмета истраживања, морају бити адекватне и симетричне операционалном временском и просторном одређењу истраживања и морају бити сагласне са постављеним циљевима истраживања.¹⁴ Основна подела хипотеза и уобичајени начин њиховог представљања у пројекту истраживања даје се по матрици: генерална хипотеза – општа хипотеза – посебне хипотезе – појединачне хипотезе. Генерална хипотеза покрива цео предмет истраживања, општа хипотеза представља разраду генералне хипотезе, али и даље има карактер општости и нужно ју је даље конкретизовати. Посебне хипотезе представљају конкретизован део опште хипотезе, а појединачне хипотезе су најједноставније и најконкретније, и оне разрађују посебне хипотезе.¹⁵ У карактер самих хипотеза је неопходно уградити основне поставке горе изложене теоријске синтезе истраживања узрока међународних сукоба. Како се не би створила забуна, најбоље је да овај захтев сликовито објаснимо кроз пример неколико хипотеза о узроцима рата у бившој Југославији:

¹³ Ibid., 530.

¹⁴ Ibid., 533.

¹⁵ Ibid., 534.

Посебна хипотеза: Рат у бившој Југославији је узрокован бројним факторима, чија комплексност се може захватити само уз примену реалистичких, либералних и конструктивистичких претпоставки.

Појединачна хипотеза бр.1: Историјске околности, материјални узорци, митови и идеје и дискурси су конститутивни елементи за стварање општег контекста сукоба у бившој Југославији.

- *Индикатори:* историја јужних Словена, идеје југословенства, Нишка декларација 1914, Крфска декларација 1917, Краљ Александар Карађорђевић, историјат Краљевине СХС, I и II светски рат, Устав из 1974., Јосип Броз Тито.

Појединачна хипотеза бр. 2: Симултана трансформација међународног система из кејнзијанизма у неолиберализам и националног система из социјализма у капитализам је један од кључних узрока југословенских сукоба.

- *Индикатори:* самоуправљање, Међународни монетарни фонд, Светска банка, економска криза, Устав из 1974. године, јавни расходи, биланси Република.

Појединачна хипотеза бр. 3: Утицаји великих сила на избијање, ток и крај сукоба су били инспирисани вредностима европског мира, реалним могућностима за војну акцију, погрешним интерпретацијама и жељом за демонстрацијом моћи.

- *Индикатори:* политике и поступци Европске уније, НАТО, Уједињених нација и Сједињених Америчких Држава.

Појединачна хипотеза бр. 4: Односи између локалних елита у конфликту су фиксирани њихове међусобне доживљаје и перцепције, које су потом створиле самоубилачке стратегије: спремност да се интереси бране насиљем, корупција, провокације, радикализација, неспремност на компромис.

- *Индикатори:* дискурси, Слободан Милошевић, Фрањо Туђман, Алија Изетбеговић, националне телевизије РТС, ХРТ, основно образовање и учбеници, безбедносне дилеме, религије, паравојне формације, секуритизација, идентитети и језик.

Такође, предложени теоријски образац је могуће употребити не само на сукобе који се јављају после Хладног рата. Схватање узрока избијања Првог светског рата немогуће је обавити без примене теоријске синтезе. Заобилажењем и одбацивањем анализа Првог светског рата које

су у потрази за „одговорнима“ и „кривцима“ за избијање овог сукоба, пуно плодотворније ће бити поставити хипотезе у светлу реалистичке претпоставке о безбедносној дилеми и конструктивистичке о потврди идентитета.¹⁶

Посебна хипотеза бр. 1: Велике силе су ризиковале избијање рата како би сачувале образ и оствариле своје националне интересе.

Појединачна хипотеза бр. 1: Сарајевски атентат и аустријски ултиматум Србији имају свој основ у бризи за сопствену безбедност и жељи да се сачува идентитет на међународној сцени.

– *Индикатори:* атентат у Сарајеву, бланко захтев Србији, непотписивање захтева од стране Србије, ултиматум.

Појединачна хипотеза бр. 2: Погоршана војна и дипломатска сарадња између Немачке и Аустро-Угарске пре Првог светског рата навела је немачке вође да преузму велике ризике како би ослабиле и уништиле Антанту.

Појединачна хипотеза бр. 3: Атентат у Сарајеву је доживљен као увреда статусу и престижу Немачке и Аустро-Угарске, јер су велике силе у то време градиле слику о себи као „поносним“ земљама.

Посебна хипотеза бр. 2: Улазак у рат великих сила може се објаснити само комбинацијом реалистичке претпоставке о безбедносној дилеми и превентивном нападу због страха и конструктивистичким претпоставкама о симболичким разлозима ступања у рат.

Појединачна хипотеза бр. 1: Мобилизација спроведена према Шлифеновом плану је имала за циљ поковање најпре Француске, а после 42 дана и поход на Русију.

Појединачна хипотеза бр. 2: Избијање сукоба има симболички карактер: Русија је извршила мобилизацију због страха да не изгуби „образ“ ако њен савезник, Србија, буде уништен од стране Аустро-Угарске.

¹⁶ Lindemann, *La guerre*, 67.

Методе прикупљања и анализе података у истраживањима међународних сукоба

Последња фаза емпиријског истраживања једног међународног конфликта односи се на процедуру провере хипотеза. Као што смо могли да приметимо, свака хипотеза се састоји од става хипотезе, тј. садржаја, смисла и суштине саме хипотезе и од варијабли хипотезе, тј. општих појмова који могу мењати своје значење, датих у форми зависних и независних варијабли. Теоријска дефиниција провере хипотезе подразумева, у најопштијем смислу, откривање промена у зависној варијабли под утицајем независне варијабле. Постоје различите методе којима се ово чини, али о њима ће бити речи нешто касније.

После сваке појединачне хипотезе неопходно је израдити индикаторе, као спољашње манифестације унутрашње суштине неке појаве, који чине везу између става хипотезе и инструментарија за сакупљање података.¹⁷ Инструменти за прикупљање података претварају сваки индикатор у четири основна питања: има ли (постоји ли), колико, какво и зашто.¹⁸ Они нужно одређују природу метода за прикупљање података и инструмената за њихову анализу.

Савремена истраживања из области политичке социологије се базирају, готово искључиво, на примени испитивања у процесу прикупљања података, односно на интервјуу и анкети као основним његовим техникама. Такође, обилато се користи метод студије случаја, биографска метода, понекад и тест. Поставља се питање да ли је могуће употребити ове методе и на прикупљање података за испитивање узрока међународних сукоба. Већина досадашњих истраживања из међународне области су се сводила на историјске и компаративне анализе, на прилично скромна мерила за утврђивање релативних моћи држава и на анализу докумената. Седамдесетих година прошлог века, бихејвиоризам је направио прави бум у међународном пољу, инсистирајући на квантитативним методама, прецизним мерењима и матрицама у анализи међународних односа. Уплив социјалног конструктивизма у поље међународних односа донео је и нове приступе истраживању међународних сукоба. Својим инсистирањем на идејама, вредностима, дискурсима, митовима, конструктивизам је омогућио употребу широке лепезе, рекло би се, несвакидашњих метода за прикупљање и обраду података. Међутим, свака слобода мора да има неку врсту кочнице, па тако постоје нека ограничења по питању употребе ових метода у истраживању међународних сукоба.

¹⁷ Милосављевић и Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, 567.

¹⁸ *Ibid.*, 598.

Интервју и анкета као методе прикупљања података карактерише висок степен продорности и поузданости стечених података. Предмет испитивања могу бити и прошлост и садашњост и будућност, реални догађаји, понашања, замисли, веровања, осећања, убеђења – једном речју било шта. Интервју, као техника испитивања има велику употребну вредност у истраживању узрока међународних сукоба. Контактима са непосредним политичким одлучиоцима, лидерима и саветницима, можемо прикупити податке и за потврђивање реалистичких, конструктивистичких и либералистичких претпоставки. Они су ти који стварају политику и они нам једини могу открити праве разлоге који стоје иза појединих одлука и акција. Путем непосредног интервјуа, неусмерене (слободне) форме која предвиђа само основу за разговор, припрему и израду подсетника, испитивач добија сирове информације о реалним догађајима, као и о вредностима, перцепцијама, схватањима и доживљајима учесника, чинећи га на тај начин најпродорнијим (можда и једним) поузданим средством за долажење до ових података. И не само са учесницима неких догађаја, интервју се данас широко примењује и за прикупљање података од самих теоретичара, научника, стручњака у некој области, све више узимајући место непосредној анализи докумената или „парафразирању“ поменутом на почетку овог рада.¹⁹

Неколико мана и ограничења се намећу приликом разматрања употребе ове технике испитивања. Пре свега, до политичких одлучиоца, лидера и моћника је врло тешко доћи, с обзиром на „вео тајновитости“ који се труде да задрже, али и због реалних препрека везаних за безбедност, густ распоред и немогућност приступа највишим инстанцама. Како ћете уговорити интервју са Николом Саркозијем, ако сте, на пример, студент који пише дипломски рад о имигрантској политици Француске? Студент можда нема приступ политичким врховима неке државе, али зато имају новинари и телевизије, које често снимају интервјуе, документарне емисије и филмове о вођама, догађајима, политикама, темама, проблемима, ратовима. У тим случајевима су нам од помоћи квантитативна и квалитативна анализа садржаја. Но, о томе нешто касније. Друга препрека коришћењу интервјуа као методи прикупљања података подразумева чињеницу да ваш саговорник просто неће желети да вам одговори на одређена питања, стављајући вам то до знања врло отворено, или прикривеним избегавањем конкретног одговора на конкретно постављено питање. У том случају, испитивачу су на располагању бројне психолошке стратегије које може да примени како би на крају успео да добије задовољавајуће информације. Зато је неопходно да испитивач изврши детаљну припрему и изради психолошки профил свог саговорника, како би на

¹⁹ Institute of International Studies at the University of California, Berkeley, <http://conversations.berkeley.edu/>

најбољи могући начин прилагодио стратегију његовој личности. И трећи велики проблем који се намеће приликом коришћења ове методе односи се на дате одговоре од стране испитаника, али који једноставно нису тачни, или су неосновани. Како то не би утицало на квалитет анализе података, закључивање и непосредну проверу хипотеза, кључно је да испитивач изврши проверу одговора путем бројних помоћних питања, као и прикупљањем података помоћу других извора и на другим местима, и њиховим критичким упоређивањем.

Интервју има највећу могућу вредност у испитивању узрока међународних сукоба, ако се, на пример, обавља са припадницима војних снага неке земље, ратним заробљеницима, непосредним учесницима борби, очевицима догађаја, чије личне приче и искуства могу открити врло значајне елементе неког међународног сукоба.

Анкета, као техника испитивања путем упитника, може имати форму усмене, писане и комбиноване анкете. У прикупљању података који се тичу узрока међународних сукоба, анкета може имати широку примену у испитивању ставова, вредности, идеологија, унутрашњих покретача и перцепција становника неке државе која је у сукобу, једног града, општине, или друге мање групе. Овај метод је изузетно продоран и обећава обиље података који не могу бити прикупљени ниједном другом методом, а који могу бити кључни приликом одбацивања или потврђивања исправности постављених хипотеза. И овде треба водити рачуна о психолошкој, а нарочито логичкој стратегији, која се односи на распоред питања и њихову форму. Изради узорка треба прићи са нарочитом пажњом. Узорак мора бити статистички и друштвено репрезентативан, на тај начин да реално осликава стање у статистичкој маси. Веома велики број истраживања која се добро спроведу, прикупљени подаци правилно анализирају и закључи на основу њих, пада у воду јер им узорак није репрезентативан. Зато овде треба обратити посебну пажњу и укључити велики број сарадника и саветника, јер од ове фазе зависи кредибилитет читавог испитивања.

Анализа садржаја докумената, квалитативна и квантитативна мора имати широк простор заступљености у истраживању међународних сукоба, јер њен предмет могу бити прошлост, садашњост, будућност, опште, посебно и појединачно. У документа се не убрајају само уговори, споразуми, уставни, одлуке и програми, већ и телевизијске и радио емисије, говори, филмови, музика, дневна штампа и слично. Анализа дискурса представља део анализе садржаја докумената. Коришћењем ове методе, која постаје незаменљива сваком истраживачу међународних односа који прати савремене токове и методе, могуће је открити садржаје усмерености, вредности, циљева, жеља, метода и техника, актера, основних црта и поретка неког документа. Такође, могуће је утврдити

и категорије форме неког документа које се односе на облик саопштавања и начин саопштавања, облике изјава и судова, интензитета, трикова и симбола употребљених у неком документу. На пример, у испитивању узрока рата у бившој Југославији врло је занимљиво урадити анализу уџбеника из историје који су се користили у сукобљеним земљама, како би се утврдили процеси формирања ставова припадника народа Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Словеније.

Анализа прикупљених података и непосредна провера хипотеза чине последњи део завршне етапе у испитивању узорка неког међународног сукоба. Постоје различите методе за остварење овог задатка. На првом месту налази се утврђивање „истодобних података“ између објашњавајућих (експликативних) варијабли и објашњених варијабли. У првом случају, можемо приступити упоређивању веома великог броја случајева како бисмо утврдили статистичке корелације између зависне варијабле, тј. оне коју тежимо да објаснимо, и независне варијабле, тј. оне којом желимо да објаснимо неку појаву. Овај принцип „истодобних варијабли“ можемо додатно да учинимо сложеним увођењем треће варијабле, када добијамо шему: Ако А узрокује Б који узрокује Ц, Б мора да је интервенишућа варијабла.²⁰ Неки истраживачи који су се питали да ли постоји веза између „поларности“ међународног система и фреквенције избијања сукоба мерили су број великих сила који егзистира у оквиру међународног система у једној календарској години и онда утврђивали да ли повећање њиховог броја утиче на увећање броја међународних сукоба. Такође, Чарлс Доран, теоретичар циклизма, сматрао је да је могуће утврдити, за сваки период, потенцијал моћи сваке светске силе, мерећи њене економске, војне и демографске параметре. Ова анализа је показала да сила која се налази у релативном паду према некој другој великој сили, на пример Немачка према Русији, има тенденцију да се понаша агресивно, нарочито ако раст њене моћи у претходном периоду није био рекомпензован растом њених одговорности и утицаја у међународној арени.

Међутим, статистичке студије доносе и бројне тешкоће. Најважнија међу њима је да је поређење случајева често површно и да се врло често врши поређење случајева који нису упоредиви. Зато је неопходно компарацију вршити према њеним основним правилима: прецизно утврдити компарабле (својства и особине које ће се поредити) и одредити критеријум(е) поређења.

Други могући приступ анализи података подразумева својеврсно утврђивање корака (*process tracing*) која укључује секвенцијалну анализу и откривање узрочних механизма. Циљ је открити зашто се нека корелација дешава и да откријемо етапе које доводе до тога да А узрокује Б.

²⁰ Lindemann, *La guerre*, 64.

Овај каузални процес врло често подсећа на домино ефекат: пад једне домине проузрокује и пад свих осталих. На овај начин можемо, на пример, показати да је поморско наоружавање Немачке на крају XIX века проузроковало узрочни ланац који је повећао могућност за избијање Првог светског рата. Најпре је довело до тога да Енглеска изађе из изолације 1904. године, закључујући са Француском *Entente cordiale*, што је навело Немачку да уђе у рат 1914. године.

На крају, треба поменути „постмодернистичке“ приступе који одбијају сваку врсту узрочности међу појавама и догађајима. Они тврде да су феномени увек језички конструисани и да њихова значења варирају са временом. Критичка анализа нам такође може разјаснити чињењицу да су неки феномени настали као ратови у XIX веку, данас постали „хуманитарне интервенције“.

Приликом саме провере хипотезе увек морамо да поштујемо основна правила која су дата да би тај процес био ваљано извршен. Хипотеза мора бити у целини свог садржаја проверавана на исти начин, а узастопно је могуће проверавати је и на више начина. Мисаона или теоријска истраживања подразумевају проверу хипотеза мисаоним поступком и појмовима, а емпиријска истраживања искуственим подацима. Не сме остати нерешен ниједан искуствено запажен случај. Могуће је проверити само појединачне конкретне хипотезе, преко којих проверавамо посебне, а преко њих опште. Истим подацима се не могу доказивати два супротна резултата и потврђивањем или одбацивањем једне хипотезе не значи да су потврђене или одбачене њој супротне хипотезе.²¹

²¹ Милосављевић и Радосављевић, *Основи методологије политичких наука*, 646.

Литература:

- Keohane, Robert. *After Hegemony. Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Kratochwil, Friedrich, John Gerard Ruggie. „International organization: a state of the art on an art of the state.“ *International Organization* 40, 4, (2009): 753-775.
- Lake, David H. and Robert Powell. „Strategic Choice and International Relations.“ in: *Strategic Choice and International Relations*, 1-38. Princeton: Princeton University Press, 1999.
- Lindemann, Thomas. *La guerre*. Paris: Armand Colin, 2010.
- Милосављевић, Славомир и Иван Радосављевић. *Основи методологије политичких наука*. Београд: Службени гласник, 2004.
- Moravcsik, Andrew. „Liberal International Relations Theory: A Scientific Assessment.“ in: *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, 159-204. Cambridge, MA: The MIT Press, 2003.
- Moravcsik, Andrew. „Theory Synthesis in International Relations: Real Not Metaphysical.“ *International Studies Review* vol. 5, 1 (2003): 159-204.
- Накарада, Радмила. *Распад Југославије: Проблеми тумачења, суочавања и транзиције*. Београд: Службени гласник, 2008.
- Стефановић-Штамбук, Јелица. *Дипломатија у међународним односима*. Београд: ФПН – Чигоја штампа, 2008.
- Smith, Steve. „Positivism and Beyond.“ in: *International Theory: Positivism and Beyond*, 11-44. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

*Summary***Marina Ilić****International conflicts' causes research methods**

Key words: *international conflicts, theories of international relations, theory synthesis in international relations, data collection methods, data analysis methods, testing hypotheses*

The topic of this paper includes basic questions of the philosophy of social sciences, the role of international relations' theories and the possibilities of their fruitful synthesis, the construction of research questions, issues of selection, validity, reliability, and a comparison of various methods and techniques of data collection and data analysis in the international conflicts' causes researches. The results of this analysis and given suggestions provide an introduction to methodology and research methods relevant to undertaking a contemporaneous achievement in the international relations' field. In addition, the paper will introduce readers and students of international relations to the background debates in philosophy of social science and international relations' theories that underpin different methodological approaches. The purpose is to help students identify the appropriate methodological approach for their project of international conflict researches and to encourage them to apply the newest achievements of international relations' theories.

“The past perfect and the present tense”¹ A comparison between three treatises on the ethics of historical practice

Abstract: *This paper aims to explore the relation between three different texts that reflect upon the writing of history. One text is a polemical work *How to Write History*, written by Lucian of Samosata in the 2nd century AD, on the virtues and vices of historians. The other two texts are theoretical treatises on the ethics of historical practice from the end of the 20th century. After a discussion on the content and literary context of *How to Write History*, a conclusion is drawn on the nature of the work by means of a comparison with the two other texts. Can *How to Write History* be considered as a theoretical article on the ethics of the historical practice or is it a satirical criticism with no theoretical grounding? In this paper I argue that *How to Write History* can indeed be seen a theoretical treatise on the writing of history and moreover that there are not so many differences between the three treatises as there appear to be on first sight.*

Keywords: *Historiography, Second Sophistic, Lucian of Samosata, Peter Novick, David Harlan.*

Introduction

“Τοιουτοὶ οὖν μοι ὁ συγγραφεὺς ἔστω—ἄφοβοί, ἀδέκαστοι, ἐλεύθεροί, παρρησῖαι καὶ ἀληθείαι φίλοι, ὡς ὁ κωμικὸς φησὶ, τὰ σῦκα σῦκα, τὴν σκάφην δὲ σκάφην ὀνομάσων, οὐ μίσει οὐδὲ φιλήει τι νέμων οὐδὲ φειδόμενος ἢ ἐλεων ἢ αἰσχυρόμενος ἢ δυσωπούμενος, ἴσοι δικαστῆσι, εὖνοι ἅπασιν ἄχρῃ τοῦ μὴ θατέρω τι ἀπονεύμαι πλεον τοῦ δέοντος, ξένοι ἐν τοῖς βιβλίοις

¹ The idea of the quote is taken from Sue Alcock’s article ‘Greece: a landscape of resistance?’, in D.J. Mattingly (ed.), *Dialogues in Roman imperialism: power, discourse, and discrepant experience in the Roman Empire* (Portsmouth R.I. 1997). This article is based on a paper written for the Historical Theory course by dr. Herman Paul, at Leiden University.

καὶ ἀπολι, αὐτόνομοι, ἀβασίλευτοι, οὐ τί τῶδε ἢ τῶδε δόξει λογιζόμενοι, ἀλλὰ τί πέπρακται λέγων.”

“This, then, is the sort of man a historian should be: fearless, incorruptible, free, a friend of free expression and the truth, intent, as the comic poet says, on calling a fig a fig and a trough a trough, giving nothing to hatred or to friendship, sparing no one, showing neither pity nor shame nor obsequiousness, an impartial judge, well disposed to all men up to the point of not giving one side more than its due, in his books a stranger and a man without a country, independent, subject to no sovereign, not reckoning what this or that man will think, but stating the facts.”²

This quote comes from *How to Write History*, a work of Lucian of Samosata, a 2nd-century writer from Asia Minor. In the work, composed as a letter to a certain Philo, Lucian discusses contemporary historians, enumerates pitfalls in the practice of historiography and gives standards for good historical practice. While reading *How to Write History* I was intrigued by this work and the connection it has with modern articles on the historiographical practises. Can *How to Write History* be considered as a theoretical article on the ethics of the historical practice like Peter Novick’s “The (death of the) ethics of historical practice”? Or are the differences in the treatises too big for the works to be the same genre? Should we see the text as giving practical advice without expanding on any theory behind it? And if so, can one consider a mere list of practicalities as a theoretical treatise?³ Or is *How to Write History* not a serious discussion of historiography at all and can we only understand it as a satirical text, not to be taken at face value in any way? One should bear in mind that titles of ancient works were often only attached during the manuscript tradition in the Middle Ages and thus are not chosen by the authors of the text. In this article I hope to answer these questions by placing the text in the historical and literary context of that time and comparing it with two articles on the ethics of historical practice, by Peter Novick and David Harlan. The main question I will try to answer is: To what extent can Lucian’s *How to Write History*? be seen as a theoretical treatise on the ethics of a historian?

² Lucian, *How to Write History*, 41. All translations, unless stated otherwise, are taken from the Loeb Classical Library (ed. T.E. Page et al., 1959), trans. K. Kilburn. The Greek text is from the Thesaurus Lingua Graeca.

³ One could argue that a book with cooking recipes does write down the do’s and don’t’s for cooking a meal but does not necessarily encompass a theoretical framework for matching tastes and a balanced diet.

In the first part the contents of the text are discussed. It describes the historical events Lucian narrates about and the historians that Lucian criticises in his work. Also the historians and their works that Lucian uses as *exemplum* for others will be considered. What are the rules of historical practice that Lucian writes down? The second part focuses on the literary discourse in which this text has been written, by discussing how the text relates to other works within Lucian's oeuvre and to works in the same genre from other writers. What is the discourse on historical practice that Lucian is writing in? Which other theoretical works on history have been written before Lucian? The last part will be a comparison between Lucian's work and two modern treatises on the ethics of historical practice. How much has the image of a good historian changed over time? To what extent do the texts differ? Can these differences be explained? I have chosen the articles of Novick and Harlan because they both deal with the same question as Lucian deals with: What is the main goal of writing history? And how should a historian work in her/his profession? Also the two treatises discuss the historical practice in the United States, and thus cover both the same range of developments.

This comparison will be an asymmetrical comparison⁴ since I will use both Novick's and Harlan's articles to further our understanding of *How to Write History*. As Lucian and his work will receive extensive discussion in the first two chapters of this paper, I will end this introduction with a short overview on Novick's and Harlan's articles. Harlan published his book *The Degradation of American History* in 1997, as an attack on several currents in historical theory, especially postmodern theory, sociology and contextualism. Harlan advocates a return to history as a "form of moral deliberation".⁵ In this paper I will discuss the introduction "It hath no Relish of Salvation in it" – American Historical Writing at the End of the Twentieth Century" of Harlan's book, which hardly refers to the book and can be read as an article. The introduction consists of two parts and a conclusion. Harlan starts by describing different developments in American historiography since the 1950's. He prizes the historians who wrote "broad-gauged, morally instructive histories"⁶ and sees the new directions coming up as a change for the worse. He discusses the left-wing historians and their fight against hidden power structures, the influence of postmodern theory on the existence of objective knowledge and the turn to sociological methodology. In the second part Harlan considers how

⁴ Stefan Berger, "Comparative history," in: *Writing History: Theory and Practice*, eds. Stefan Berger, Heiko Feldner and Kevin Passmore, 163 (London: Arnold, 2003) on different ways of using comparison in historical study.

⁵ Casey N. Blake in a review on Harlan's book in *The Journal of American History* vol 86, no. 1 (1999): 200-201.

⁶ David Harlan, *The Degradation of American History* (Chicago: University of Chicago Press, 1997), xv.

‘the spiritual hunger’ of man runs like a thread through history in literary, religious and philosophical texts.⁷ This spiritual longing can never be answered by sociological methodology or the practical acceptance of partial knowledge instead of absolute truth. He states that the main reason to practice history should be a conversation with these texts to measure your own life against. In his conclusion he takes a stand against contextual reconstruction of historical texts and defends taking the texts “from the graveyard of dead contexts”⁸ and letting them speak directly to the living.

On first sight Novick argues the complete opposite of Harlan, even though they agree upon the story of American historiography and highlight the same caesuras. But Novick, contrary to Harlan, agrees with most of the developments in American historiography after the 1960’s. Novick argues that the main turning point was between the ethics of historical practice *before* the sixties that had truth finding and objectivity as main goal and *after* the sixties when ‘truth’ lost its meaning and the ethics of history were not consensual shared anymore. Novick does not refer to the morality issue that is so important to Harlan, but he does discuss the loss of grand stories and nationally shared ideologies. In his conclusion, or his statement, Novick speaks out for an ethics of honesty for historians, admitting that there might be no truth to reach in historical practice but that historical works should be seen as “contribution to collective self-understanding(s)”.⁹ In addition he includes accuracy on straightforward factual statements, like ‘the cat is on the mat’.¹⁰ According to Novick factual accuracy is easy to maintain: “with minimal ingenuity you can construct a narrative of almost any imaginable shape, drawing whatever moral you wish, without getting facts wrong”.¹¹ Although Novick clearly believes the claim for truth is lost for the professional community of historians,¹² he on the other hand holds factual accuracy for maintaining the difference between history and fiction.¹³ With his idea that history should consist of stories that

⁷ In this part, as in most of his introduction, Harlan’s own use of language is very literary and even poetical.

⁸ Harlan, xxxii.

⁹ Peter Novick, “(The Death of) the Ethics of Historical Practice (and Why I Am Not in Mourning),” *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 560 (1998): 39.

¹⁰ Cf. Lucian’s historian sketched above: “intent, as the comic poet says, on calling a fig a fig and a trough a trough”.

¹¹ Novick, 40.

¹² *Ibid.*, 37.

¹³ *Ibid.*, 40. Novick adds, with a wink, “if only to save librarians a massive job of recataloguing”.

form collective self-understanding Novick comes very close to Harlan's conclusion on the goal of history.

Lucian of Samosata and the Second Sophistic

Lucian¹⁴ was born in Samosata on the Euphrates, on the eastern edge of the Roman province Syria between AD 115 and 125.¹⁵ After his youthful 'conversion' to literature and the decision to lead his life to the ideal of *paideia*¹⁶ as a Greek Sophist, he began to travel to different places as a public speaker. Allegedly he has travelled to Gaul and Italy, and after living in Antioch in close contact with the emperor Lucius Verus he moved to Athens. There he lived for a few years. At some point during his life he became a Roman citizen, probably even a Roman knight,¹⁷ because in his later years he received a bureaucratic post in Egypt (from the emperor?) and he died in the late 180s or the early 190s. Lucian's landscape thus covers almost the entire Roman Empire. The only way we have knowledge of the life of Lucian is through his own works. This can be problematic because, as Jones says: "There is a danger of circularity, since much of the information is supplied by the author, and his works thus become the lens through which they themselves are viewed."¹⁸ The information is not necessarily reliable because it is conceivable that Lucian created a literary *persona* that fitted in the story of the wandering intellectual from the Second Sophistic.¹⁹ In his works Lucian does not portray himself as a historian, but a sophist who make a living with words, speeches and declamations. A first and second century sophist was supposed to travel all around the Roman Empire giving speeches, and so Lucian allegedly did. The only work Lucian starts writing a traveller's tale and history, *True Histories* see below, he states explicit that he will only be telling lies.²⁰

¹⁴ Some parts of the first part are taken from a paper I have written in June 2010 for dr. Tacoma on Lucian's *Assembly of the Gods* and the political situation in Roman Athens.

¹⁵ For a more comprehensive study on the live of Lucian cf. Barry Baldwin, *Studies in Lucian* (Toronto: Hakkert, 1973) and Christopher Jones, *Culture and Society in Lucian* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1986) esp. 6-23.

¹⁶ *Paideia* is an untranslatable Greek concept that encompasses notions of education, cultural belonging and language proficiency (notably in Greek).

¹⁷ Jones, 21.

¹⁸ Jones. 6.

¹⁹ Tim Whitmarsh, "'Greece is the World': exile and identity in the Second Sophistic" in *Being Greek under Rome*, ed. Simon Goldhill, 296-305 (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

²⁰ Lucian, *True Histories*, 4. His *persona* a sophist is rather interesting in this light, as sophists of old have always been accused of using the power of words to make weaker arguments sound stronger or lies sound like the truth.

Lucian has written more than seventy works,²¹ short prose texts on various topics. The range of topics is so wide that it is difficult to categorize his work and “any grouping is bound to appear artificial”.²² Some divisions, however, can be made in form and in subject. Most of his works are satiric dialogues, reflecting on different groups and developments in society, but he has also some fantastic narratives. An example for such a narrative is *True Histories* about a man who journeys to the moon, about interplanetary wars and a sea battle between people on whales and giants rowing islands. This work, in which Lucian presents himself as a kind of anti-historian, gives interesting openings to Lucian’s discussing of truth and history.²³ In his satiric dialogues Lucian criticizes and parodies different philosophical and religious currents, like the Stoics, the Cynics and Christianity.²⁴ In some of these works he uses the Gods on the Olympus, a very Homeric setting, as a foil for the events on earth.²⁵ Besides dialogues Lucian has also written rhetorical show pieces and prologues to start his public lectures.²⁶

Modern critics²⁷ sometimes have give Lucian little credit for inventiveness and originality, accusing him of flat imitation of Menippus, a Cynic satirist from the 3rd century BC. This criticizes does no justice to the ingenuity of works by Lucian. His satires are not commonplaces filled with caricatured characters but sharp observations of Lucian’s own time. Lucian’s reflection on the historical practice by contemporary historians is even the only extant work of this kind. We do have many historical works, but *How to Write History* is the only theoretical work on historiography to have survived from antiquity,²⁸ if we can consider it as such. Unfortunately it is thus impossible to examine the influences on *How to Write History* of other works historiography, but we can look at the influences of the broader cultural frame of the 2nd century.

²¹ The Loeb Classical Library lists 72 genuine works and 11 spurious works attributed to Lucian.

²² Jones, vi.

²³ Cf. Aristoula Georgiadou and David Larmour, *Lucian’s Science Fiction Novel True Histories* (Leiden: Brill, 1998).

²⁴ Among others *On the Death of Peregrinus*, *Zeus Rants*, *On Funerals*.

²⁵ E.g. *Zeus Catechized* and *The Assembly of the Gods*.

²⁶ For example *Dionysus*, *Herodotus or Aetion*, *Zeuxis*,

²⁷ Most notably Rudolf Helm in *Lucian und Menipp* (Leipzig: Teubner, 1906).

²⁸ This in contrast with the many theoretical works from antiquity on other subject, for example, statecraft and the perfect body of laws (e.g. Plato, *Republic*; Cicero, *Republic*; Cicero, *On Laws*) or dream explanation (e.g. Artemidorus, *The interpretation of Dreams*).

The Second Sophistic is a term used for the Greek literary culture during the Roman Empire between AD 60 and AD 230.²⁹ Philostratus uses the term 'Second Sophistic' as a literary periodization for the first time in his work *The lives of the Sophists* in the 3rd century AD.³⁰ Although I use the term in this paper as a quite unproblematic periodization, I am aware of the debate on the question of how appropriate the term is. It is applied on many different writers who did not consider themselves to form a group. Goldhill, in his editorial introduction of the work *Being Greek under Rome – Cultural identity, the Second Sophistic and the Development of the Empire*, seriously doubts whether 'Second Sophistic' can be maintained as a term to classify writers of the first centuries AD.³¹ He however also notes the advantages of this term: "it emphasizes the constant importance of rhetorical training and the rewards of rhetorical success in Empire society, and stresses the constant pull backwards to the glorious traditions of classical Greece."³²

Both these points are important for our understanding of *How to write History*. As we will see Lucian uses Thucydides, Herodotus and Xenophon as *exempla*, models of good historical practice. Since they composed their works six hundred years before Lucian lived, this is a notable choice. This choice can be partly explained by the canonization of classical writers throughout antiquity. The classical writers formed an important part of the educational system, thus they remained well-known and well-read until late antiquity. A further explanation lies in the 'nostalgia' that was pervasive in the Greek world under the Roman Empire in the first centuries AD.³³ Having lost their autonomy, political power and influence to the Romans, the Greeks kept looking back to their 'Golden Age'. This reaction took place in all strands of culture and can be seen clearly in the Second Sophistic. Not only images and topics were taken and used from Classical Greece, but also the language. Writers composed works in Attic Greek, instead of their own koinè dialect.

Lucian stresses the importance of proper use of language as a virtue for historians. In this we can see the focus of the writers in the Second Sophistic on rhetoric and proper application of language. In the *paideia* 'ideal', proper education and proficiency in the Greek language is very important.

²⁹ Brill's New Pauly -> Second Sophistic.

³⁰ Philostratus, *The Lives of the Sophists*, 1 (praefatio).

³¹ Simon Goldhill, 'Introduction: setting an agenda', in *Being Greek under Rome*, ed. Simon Goldhill, 14 (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

³² *Ibid.*, 14.

³³ See for further discussion and bibliography Simon Goldhill's (ed.) excellent, *Being Greek under Rome*; Ray Laurence and Joanne Berry (eds.) *Cultural identity in the Roman Empire* (London: Routledge, 1998); Sue Alcock, 'Greece: a landscape of resistance?' in *Dialogues in Roman imperialism*, ed. Mattingly.

Especially for writers, like Lucian, who did not speak Greek as first language and thus had to learn later on in their life. Lucian possibly spoke Aramaic in his childhood, being a Syrian and ‘barbarian in speech’,³⁴ although it is also possible that his parents already spoke Greek and his remarks only refer to his Syrian accent of speaking Greek. But here we see also again how Lucian creates a literary *persona*, a provincial from the outskirts of the Roman Empire, with which he raises a lot of questions on identity and self-representation. Did Lucian see himself as a Syrian, a Greek writer, a Roman citizen and how does he want others to see him?³⁵ In *How to Write History* he once writes about the Romans in the 1st person plural, a very interesting fact, since many writers in the second sophistic act as if the Romans are not around.

Lucian was a versatile writer capable of composing different genres. *How to Write History*, while solitary in the antique genre of reflection on historians and the historical practice, can be linked with some other works from Lucian’s oeuvre. The critical and mocking tone in the discussion of the historians reminds of many satirical works Lucian wrote. His preoccupation in *How to Write History* with the truth in historical accounts is shared with *True Histories*, persiflaging on the reliability of historical narratives.³⁶ Although we cannot establish direct literary predecessors or inspiration for *How to Write History*, the work can be placed in the literary and cultural discourse of its time. As we will see in the next part the main influence of the Second Sophistic can be seen in the reverence of the classical historians over Lucian’s contemporaries and the constant stress on the importance of proper language use.

How to Write History?

How to Write History is one of the longer works of Lucian. It is composed as a letter to a friend, Philo, of whom we know nothing. We are thus not sure if this letter is written to a real person or that it was a literary construct.³⁷ Contrary to other literary letters, like the ones by Cicero, Pliny and Seneca,

³⁴ Cf. *Double Indictment* 14, 27; *Uncultured Man* 4, 19; *Fisherman* 19.

³⁵ Lucian plays with these questions in his work *On the Syrian Goddess*, in which he represents himself at the same time bemused but superior-feeling tourist visiting a local cult (in the line of Herodotus) and a religious *insider* who had participated in the cult. See for more discussion on this topic: Jaś Elsner, ‘Describing Self in the language of the Other: Pseudo(?) Lucian at the temple of Herapolis’, in *Being Greek under Rome*, ed. Simon Goldhill, 123-153 (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

³⁶ Georgiadou and Larmour, *Lucian’s Science Fiction Novel True Histories*, 22 ff.

³⁷ These two options do not necessarily exclude each other. Lucian could have modelled his letter after the letters of Seneca and Cicero. These instructing letters are a literary genre but at the same time sent to real people.

the text does not have an opening phrase and close like a proper letter,³⁸ which might be an indication that the text was only modelled to the genre of the literary letter. We have other works of Lucian written as a letter, like the work *Alexander or the false prophet* and the *Peregrinus*. The main goal of these letters is ridiculing an adversary of Lucian and the letters are full of shared jokes and implied common understanding, not unlike *How to write history*, but on the other hand Lucian states in *How to write history* that he wants to create something other historians could use and benefit from.³⁹ It was thus clearly aimed at a wider audience and not only to the recipient.

The work opens with a fantastic story about the people from Abdera,⁴⁰ who, when they all fell ill of a fever, started to recite Euripides' *Andromeda*, because they were infected with this fever in the theatre listening to the *Andromeda* being preformed. Just like this, Lucian states, the Parthian wars⁴¹ have inspired everybody to feverishly write histories.⁴² The Parthian war of the Roman emperor Lucius Verus was probably just finished when Lucian wrote his work.⁴³ After this anecdote Lucian states his purpose of writing this text:

πραΐνεσιν δέ τινα μικράν καὶ ὑποθήκαι ταύται ὀλί-
γαι ὑποθήσομαι τοῖς συγγράφουσιν [...] τὸ δὲ οἷσθά
που καὶ αὐτοί, ὃ ἔταιρε, ὡς οὐ τῶν εὐμεταχειρίστων
οὐδὲ ῥαθύμωι συντεθῆναι δυναμένων τουτ' ἐστίν, ἀλ-
λ', εἴ τι ἐν λόγοι καὶ ἄλλο, πολλήνι τηί φροντίδοι
δεόμενον, ἦν τι, ὡς ὁ Θουκυδίδηι φησίν, εἰ ἀεὶ κτήμα
συντιθείη.

In fact, I shall offer a little advice and these few precepts to historians, [...]. As to that, I am sure you know as well as I do, my dear friend, that history is not one of those things that can be put in hand without effort and can be put together lazily,

³⁸ Like Seneca's letters: *Seneca Lucilio suo salutem* (Seneca greets his Lucilius) and *vale* (goodbye).

³⁹ Lucian, *How to Write History*, 4-6.

⁴⁰ A city in the south of Thrace, on the coast of the Aegean Sea.

⁴¹ The Parthian wars fought by the Romans with their neighbours, the Parthian Empire. It lasted from 54 BC, when Lucius invaded Parthia, until 224 AD, when the Parthian empire was conquered by the Sassanids (then they started to fight the Romans). The Parthian war here referred to took place 162-165 AD against Vologesus III, king of Parthia, about the rule of Armenia and Syria.

⁴² Lucian, *How to Write History*, 2.5-13.

⁴³ The dating of Lucian's work is very difficult and speculative, but the main indication to place this work in the middle of 166 that there is no reference to the devastating plague that Lucius Verus' troops brought back from the east. See further Jones, 60.

but is something which needs, if anything does in literature, a great deal of thought if it is to be, what Thucydides calls “a possession for evermore”.

Excluding the introduction (paragraph 1-5), the text can be divided in two main parts. In the first part (6-33) Lucian discusses all pitfalls that must be avoided and gives examples of flaws made by historians writing on the Parthian wars. He starts with general remarks of the most important vices of a historian (6-14): including too much flattery, not telling the truth and applying the wrong language, too poetical or too vulgar. Then he proceeds (14-33) with criticizing eleven different historians, whose work he has heard in public declamations.⁴⁴ Most often he does not name these, making it for the audience to deduce whom he is referring to. After quoting or describing a passage from one of the historians, Lucian discusses the problem with this passage and analyses the flaws.

The second part (33-63) describes the qualities a historian must have to be a good historian and gives advice on text structures and languages use. This part contains no passages from contemporary historians but only general advice on the attitude a historian, his language and the importance of factual and true statements. In this part Lucian uses three classical historians as *exempla* of the good practices he advocates, Herodotus, Thucydides and Xenophon. Herodotus, ‘the father of history’,⁴⁵ lived in the 5th century BC, and wrote the *Histories*, the first prose work from Greece, on the Greek-Persian wars and the histories of the countries that participated in it. Thucydides of Athens also lived in the 5th century BC and was the chronicler of the Peloponnesian war.⁴⁶ He was, for some time during the war, a general in the Athenian army until he was banished for a failed military operation. He thus had first hand experience how the war was fought.⁴⁷ Xenophon also was from Athens, but fought first for Cyrus from Persia and later for Sparta. His works, the *Anabasis* and the *Hellenika*,⁴⁸ show Xenophon’s knowledge of military matters. Criticizing contemporary historians and using Herodotus, Thucydides and Xenophon, living

⁴⁴ Historical works were often not read silently but were performed by the authors and listened to by an audience. Lucian refers several times to this practice in his work.

⁴⁵ Cicero, *on Laws*, 1,1,5.

⁴⁶ A war between Athens and Sparta, and allied states on both sides, from 431 until 404.

⁴⁷ This point is very important to Lucian. In his opinion a student wanting to write history should have “the mind of a soldier [...] and a knowledge of generalship and he should have been at some time in a camp and have seen soldiers drilling.”

⁴⁸ The *Anabasis* deals with the march of the Greek soldiers fighting for Cyrus through the Persian heartland after their leaders were killed and the *Hellenika* picks up the story of the Peloponnesian war from where Thucydides left it.

and working 600 years before Lucian, as *exempla*, is very much congruent with the cultural and literary tendencies in the second century of reaching back to the past while scorning the present.⁴⁹

This scorn is clearly visible in Lucian's treatise of the contemporary historians. Some come off relatively well, but some are completely ridiculed. He starts with some general remarks on "what the writer of history has to avoid, from what things he must in particular be free".⁵⁰ The first and most important vice he names is flattery and praising people too lavishly, especially when this praise threatens the truth-value of his report. Lucian also warns against using poetic language, words and metaphors in historical works. If applied in moderation and at proper places, poetical language can adorn a work of history, but it must not be overdone, since beauty is not the main goal in writing history. The last general remark that Lucian makes somewhat later on, is the balance between introduction and content. All these general statements return in the discussion of historians, while Lucian also introduces new flaws. Two historians are specifically blamed for their flattery.⁵¹ Two others are scorned for the unbalance between their introduction and their work, while Lucian also mocks the two historians who neglect the balance between individual scenes and lose themselves in longwinded descriptions.⁵² That the proper use of language is an important to Lucian is shown by the many references he makes to this topic. Criticizing word choice recurs by five different historians, either for mixing two languages (e.g. Greek and Latin), two dialects or mixing the High and Low registers of a language, poetical words with vulgar marketplace words. The two other pitfalls a historian should avoid, according to Lucian, are slavish imitating Herodotus and Thucydides, and copying large parts of their work and last but not least, not telling the truth, whether because of undeserved flattering, making up interesting stories or insufficient knowledge of the subject.

Lucian regards the truth as the most important matter for a historian, as he states a couple of times throughout this work: "History cannot admit a lie, even a tiny one [...]"; "History has one task and one end - what is useful -, and that comes from the truth alone"; "[...] and only to Truth must sacrifice be made. When a man is going to write history, everything else he must ignore".⁵³ Lucian thinks that the truth is best served by a historian who

⁴⁹ See below for a further discussion on the characteristics and influence of the Second Sophistic in the first and second century AD.

⁵⁰ Lucian, *How to Write History*, 6.3-4. "φέρε πρώτα εἴπωμεν ἄτινα φευκτέον τῷ ἱστορίαν συγγράφοντι καὶ ὧν μάλιστα καθαρευτέον"

⁵¹ Lucian, *How to Write History*, 14; 17.

⁵² *Ibid.*, 16; 30 and 20-21; 28.

⁵³ *Ibid.*, 7; 9; 40. "ἡ δὲ οὐκ ἂν τι ψευδοὶ ἐμπεσὼν ἢ ἱστορία, οὐδὲ ἀκαριαῖον ἀνάσχοιτο"; "ἐν γὰρ ἔργον ἱστορίαι καὶ τέλοι, τὸ χρήσιμον, ὅπερ ἐκ τοῦ

is a free man, and states the facts as they are without distorting them. A free man is to Lucian a man who can distance himself from allegiances he holds - city, country or emperor - and write an unbiased and balanced account of the events. Lucian gives some short pieces of advice on how to collect and arrange the facts and how to weight the evidence, but this very relevant aspect of historical practice does not have his main interest.⁵⁴ He does pay attention to practical matters of ordering and constructing a historical work and uses Herodotus, Thucydides and Xenophon several times as example for a perfect introduction or smooth transitions. Lucian finishes with a point that has been recurring in his argument that history must be written for posterity and not for contemporaries. When doing this, the historian will not need to revert to flattery for praise and he will focus on the most important parts of the story.

As we have seen Lucian illustrates the vices of historical practice by using contemporary historians, while the classical historians exemplify the virtues. How this nostalgia fits in the literary discourse of Lucian's time we have already seen above. According to Lucian, the most important virtues for a historian are writing truthful, to abstain from coaxing and bias, and proper language use. It is interesting that Lucian pictures his 'ideal' historian as a free man, and a man being in his written work like a stranger, a man with no country and subject to no king. Lucian seems to acknowledge that it is hard to reach perfect objectivity and that in practice historians will always be influenced by his bonds to a city, a people or sovereign. The importance of language choice to Lucian is made clear by the numerous remarks on the subject and the distinction between different registers he makes. He not only criticizes the mixing of different languages and of (Greek) dialects, but also of the high and low variety of a language. As we have seen in the next chapter this language consciousness is characteristic of the literature and larger cultural currents in the second century AD.

Comparison

We have seen the contents of Lucian's work and its place in the literary discourse. In this chapter the two modern theoretical treatises, of Novick and Harlan, will act as a foil to see the differences in the ideas on the ethics

ἀληθοῦς μόνου συνάγεται.”; “Ἐν γάρ, ὡς ἔφη, τοῦτο ἴδιον ἱστορίαι, καὶ μόνη θυτέον τῆ ἀληθείᾳ, εἴ τι ἱστορίαν γράψων ἴοι, τῶν δὲ ἄλλων ἀπάντων ἀμελητέον αὐτῷ”.

⁵⁴ Christopher Ligota, “Lucian on the writing of history”, in Lucian of Samosata Vivus and Redivivus, eds. Christopher Ligota and Letizia Panizza, 55 (London: The Warburg Institute, 2007).

of historical practice and in the use of a theoretical framework. When these three treatises are compared a few things are striking, for example the differences in their ideas on the writing of history and on historiography. The first difference is obvious, namely the form of the treatise. Lucian's treatise is (or is modelled to) a letter to a friend, not a publication for a scholarly public. This creates a setting 'among friends' in which anything can be said.⁵⁵ Novick and Harlan both wrote for a larger public in published media. But while Novick's treatise is an article that stands on itself, Harlan's discussed text is only an introduction, albeit a freestanding one. Also the tone of the texts differs: Lucian and Novick write both from a personal viewpoint and integrate their opinion openly in the text. They both use the pronouns *I* and *me* in their arguments. Harlan almost always uses the first person plural in his arguments,⁵⁶ creating the feeling that *we historians* have a lot in common and all think the same about the developments in history. He does not place himself or his own experiences on the foreground,⁵⁷ although he does make clear his own opinion.

Lucian writes about and for contemporary historians who all write on contemporary events and issues. The historians he writes about are reporters and analysers of a war that is still in progress while they are writing. This gives their work a great social relevance and urgency. Also the classical historians, whom Lucian used as example, wrote about the wars in their own time.⁵⁸ For the historians Novick and Harlan discuss, this is not the case. Not only do they write on many different topics, contemporary or further in the past, some also wrote their book long before the Novick's article and Harlan's book. Harlan and Novick both have a clear time frame within their articles, marking changes in the practice of history in time. For both, especially for Novick, American history has a clear beginning, approximately 1880, and this beginning forms the starting position for their argument.⁵⁹ Their articles contain a narrative of American historiography, while Lucian, at the first glance, appears not to have such a clear narrative of development and degradation. He seems to write guidelines for historians on good history writing, exemplify-

⁵⁵ Although, as we have seen, Lucian does aim for a larger public of want-to-be historians.

⁵⁶ The thing he laments to be lost in the new generation of historical narratives.

⁵⁷ However, when he starts describing the demons haunting at three o'clock in the morning, one cannot help but to get the feeling Harlan has met these demons personally.

⁵⁸ In Greek the verb *historein* means doing research not necessarily about the past.

⁵⁹ Harlan does reach back in the past and uses examples of historians, writers and (religious inspired) philosophers who lived centuries – or even millennia – ago, but his main division is between 1880-1960 and 1960-present. Harlan incorporates these examples mainly to give weight to the kind of history writing he advocates, thus placing it in a long tradition.

ing his arguments with the bad and good historians he encounters. However, Lucian uses only classical writers as examples of 'good' historians and contemporary writers as examples of 'bad' ones, thus integrating a time frame in his 'guide' for historians by implying a degradation narrative from 5th century BC until 2nd century AD.

Lucian's text, Harlan's introduction and the article of Novick all consider the goal of writing history and the ethics of the historical practice, which includes the correct behaviour of historians. Harlan does this while attacking the changes in the goal of American historiography in the last decades. Novick also describes these changes and then draws his own conclusion on what he would like the function of history to be. Lucian is more focussed on discussing good and bad practices for historians, but between the lines his view on the goal of writing history can be discerned. All three works are at the same time descriptive and prescriptive. According to Lucian objective of writing history should be preserving history for posterity, as is shown by his quote from Thucydides in his opening statement. Thucydides states his reason for writing on the Peloponnesian War: the deeds in it were grand and worth remembering. So, remembrance of past deeds and 'eternal' value is important for Lucian and linked to the most important thing for the *practice* of history: the Truth.⁶⁰ By truth Lucian understands factual accuracy as well as objectivity in reporting these facts. By writing truthful and objective a historian can assure his work will have value that transcends his own time. Novick, in the end, considers the objective for historians to be reflecting on human life and nature and he wants to introduce a professional code of honesty as new basis of historical ethics. At the end of the article he writes a historian's creed of honesty: "What I am doing is exploring and thinking about the past with as much energy and intelligence as I can muster and then making up interesting, provocative, even edifying stories about it as contributions to collective self-understandings".⁶¹ He admits that it might be a utopian hope that this will ever be a consensual statement on the function of history and that he will settle for factual accuracy, the one thing that Novick conceives as being a consensual point in the practice of history. Harlan thinks our main responsibility as historians, and indeed as human beings, is to the make sure the works of people in the past are kept alive in our time. As he writes in his last paragraph, Harlan thinks that the issue of objective truth in history does not need further defence or attention since "the border that separates history from fiction is not going to disappear",⁶² the attempts of postmodernism notwithstanding. One could say that since Lucian 'has missed' postmodernism, the three treatises are incom-

⁶⁰ See above for quotes on the importance of truth.

⁶¹ Novick, 39.

⁶² Harlan, xxxiii.

patible. It is interesting to see that although 'factual truth' and objectivity are, as Kenneth Cmiel says,⁶³ dethroned long after Lucian, are still valued greatly in historical practice. The idea that truth is the main objective of history, however, has been abandoned.

Conclusion

The main goal of this paper is to explore the question to what extent can Lucian's *How to Write History* be seen as a theoretical treatise on the ethics of a historian? To answer this question I have divided my research into three parts, the contents of the text, the literary discourse of the work and the comparison with two modern theoretical treatises. In the first part work is placed within the whole oeuvre of Lucian, and linked to several works he has written, because of the satiric note in the work or the topic of plausibility of historical narratives. *How to Write History* is also linked to the larger literary currents of the first centuries AD, especially by the emphasis on the glorious past and the contempt of the present. In part two Lucian's enumerations of good and bad historical practice are discussed, together with the historians that provide examples of these practices. The virtues for a historian are writing the truth, avoiding flattery and bias, and choosing the right language, the vices are their opposites. In the last Chapter Lucian's work is discussed by means of a comparison between *How to Write History* and two modern articles, by Peter Novick and David Harlan. Although they all three emphasize a different main goal of history, they do agree on many things in the discussion on the ethics of historical practice. As we have already seen before, factual accuracy is very important for all three of them, even for Peter Novick, who rejects truth as a goal for historians. How a good historian should behave, is not that different for Lucian of Samosata, Peter Novick and David Harlan.

My conclusion is that, in a way, *How to Write History* can be seen as a theoretical treatise on the ethics of historical practice. Lucian might not lose himself in a complex theoretical framework but he does sketch what he deems the main objective of history and writes clearly on the ethics of historians. By comparison with modern-day historians it becomes clear that with these accounts not too much has changed. Maybe the biggest change is that the focus on proper language use is lessened. On the other hand, however, there are some problems with taking this discussion on the ethics of historical practice at face value. As we have seen, *How to Write History* can also be seen as a literary product of its time, infused with nostalgic reverence of the three great classical historians, seeing everything that comes from them in a good light. It

⁶³ Kenneth Cmiel, "After Objectivity: What comes Next in history?," *American Literary Journal* 2 (1990): 170 (non vidi).

might be this nostalgia that makes Lucian speaking so contemptuously of his contemporary historians, not their qualities as historians. It is this nostalgia that makes all present tense and the past perfect.

Bibliography:

- Alcock, Sue E. "Greece: a landscape of resistance?." in: *Dialogues in Roman imperialism: power, discourse, and discrepant experience in the Roman Empire*, ed. David J. Mattingly, 103. Portsmouth R.I.: ,1997.
- Anderson, Graham. *Lucian. Theme and Variation in the Second Sophistic* (Mnemosyne Suppl. 41). Leiden: Brill, 1976.
- Baldwin, Barry. *Studies in Lucian*. Toronto: Hakkert, 1973.
- Bartley, Adam. "The implications of the reception of Thucydides within Lucian's 'Vera historia'." *Hermes* 131 (2003).
- Bracht, Branham, R. "Introducing a Sophist: Lucian's Prologues." *Transactions of the American Philological Association* 115 (1985).
- Berger, Stefan. "Comparative History." in: *Writing History: Theory and Practice*, eds. Stefan Berger, Heiko Feldner and Kevin Passmore. (London: Arnold, 2003).
- Cmiel, Kenneth. "After Objectivity: What Comes Next in History?." *American Literary Journal* 2 (1990).
- Georgiadou, Aristoula and David H.J. Larmour. *Lucian's Science Fiction Novel True Histories: interpretation and commentary*. Leiden, Boston and Köln: Brill, 1998.
- Georgiadou, Aristoula and David H.J. Larmour. "Lucian and historiography: De Historia Conscribenda and Verae Historiae." in: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* II 34.2, ed. Wolfgang Haase. Berlin: De Gruyter, 1994.
- Goldhill, Simon ed. *Being Greek under Rome – Cultural Identity, the Second Sophistic and the Development of Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Harlan, David. *The Degradation of American History*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
- Helm, Rudolf W.O. *Lucian und Menipp*. Leipzig: Teubner, 1906.
- Jones, Christopher P. *Culture and society in Lucian*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986.

- Laurence, Ray and Joanne Berry eds. *Cultural identity in the Roman Empire*. London: Routledge, 1998.
- Ligota, Christopher. "Lucian on the Writing of History." in: *Lucian of Samosata Vivus et Redivivus*, eds. Christopher Ligota and Letizia Panizza, London: The Warburg Institute, 2007.
- Lucian of Samosata. *How to write history*. Loeb Classical Library, ed. T.E. Page, trans. K. Kilburn. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959.
- McLeod, Matthew D. "Lucianic Studies since 1930." in: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II* 34.2, ed. Wolfgang Haase Berlin: De Gruyter, 1994.
- Novick, Peter. "(The Death of) the Ethics of Historical Practice (and Why I Am Not in Mourning)." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 560 (1998).
- Robinson, Christopher. *Lucian and his influence in Europe*. London: Duckworth, 1979.
- Tackaberry, Wilson H. *Lucian's relation to Plato and the post-aristotelian philosophers*. Toronto: University of Toronto Press, 1930.

*Резиме***Маријн Висер****”Давно прошло и садашње време”
Поређење трију расправа о етици историографске
праксе****Кључне речи:** *историографија, Друга софистика, Луцијан из Самосате, Питер Новик, Дејвид Харлан*

Циљ овог рада је да истражи однос између трију различитих текстова који се тичу писања историје. Први текст је полемичко дело *Како писати историју*, написан од стране Луцијана из Самосате у другом веку н.е, који се бави врлинама и пороцима историчара. Друга два текста су теоретска разматрања етике историографске праксе са краја двадесетог века. По разматрању садржаја и књижевног контекста *Како писати историју*, биће изведен закључак о природи дела путем поређења са друга два текста. Може ли се *Како писати историју* сматрати теоријским текстом о етици историографске праксе или сатиричком критиком без икаквог теоријског утемељења? У овом ћу раду тврдити да је *Како писати историју* заиста теоријски текст о писању историје, те да, штавише, нема толико много разлика између трију текстова, колико се на први поглед може учинити.

Reading, Deconstruction and Technological excess: some thoughts on J.M. Coetzee's "Hero and bad Mother in Epic, a poem"

Abstract: *This essay explores what refocusing critical attention on the question of technological invention might mean for an 'ethics of reading', a nascent approach to literary texts pioneered by scholars of both the novelist JM Coetzee and Jacques Derrida amongst others. What would an ethical response to a machine-generated poem be? In approaching this question, I turn to the matter of excess in Derrida; to the originally technical nature of excess or metaphysical breach – in reference, intention and conveyance of meaning – as constituted by writing, and attempt to think, as Derrida did, the "two registers" of invention, technological and literary, together. As question of techne became increasingly lost in the later Derrida, I advocate a return to the earlier work. To do so I apply to some little known early poetry by Coetzee that he wrote by feeding a simple computer programme a basic vocabulary.*

Keywords: *Coetzee, Computer Poetry, Technology, Poetry, Ethics, Deconstruction, Invention*

"By way of parenthetical introduction, I'd like to say that the question I am going to put to Jacques Derrida are double. I'll repeat it: *the* question I am going to put to Jacques Derrida *are* double"

This is how David Wills began his address to Derrida in a seminar in Sydney in 1999.¹ In a move faithful to the writings of the man he was interviewing, Wills was aware that that which is delivered in parenthesis, as marginalia, often prove important. He continued with "[n]ow I think you will have to be someone working on literature or something like that to be allowed such a formulation. You wouldn't be allowed such an ungrammatical statement in philosophy". *The/are* indicate a grammar that overflows metaphysical oppo-

¹ Jacques Derrida, "Affirmative Deconstruction, Inheritance, Technology," in: *Deconstruction Engaged: The Sydney Seminars*, 72 (Sydney: Power Publications, 2006).

sitions such as *either/and*: neither singular, nor plural but both and neither. Throughout Derrida this question of excess is apparent, but in this interview – via an introduction that explicitly raises the difference between literature and philosophy – it is connected to the question of technology, the idea of which, Derrida says in *Échographies*, is felt to “exceed[s] the ontological opposition between absence and presence”.²

This essay seeks to pick up these threads through the idea of the specifically *technological* determination of excess or exteriority in relation to literature through the marginalia of the South African novelist and Nobel Prize winner J.M. Coetzee’s hyper-technologized computer poetry and the concerns expressed about this mode of generation in his semi-autobiographical work *Youth*. By connecting Coetzee’s youthful work on computer poetry with his equally youthful logical investigations on “the moment in history when *either-or* [was] chosen and *and/or* discarded”,³ and by focusing on the bifurcation between the received idea of literary inventiveness with machine-like repetition and binary finitude, we will be able to extend the thinking of technological excess in relation to the question of literary reading.

In a passage from *Psyche: Invention of the Other*, Jacques Derrida sketches a relation that links metaphysics to both technoscience and humanism.⁴ In it, he outlines a dominant vision of inventiveness as being a strictly human property. By “dominant”, he indicates a mode of invention related to programmability, a mode of growth out a determinate set of factors that devolves with relative predictability. Within this set, he says, “man himself, and the human world, is defined by the human subjects aptitude for invention in the double sense of narrative fiction or fable and of technical or technoepistemic innovation”, and this he calls a “techno-epistemo-anthropocentric dimension” to invention.⁵ This bifurcation of the human subject from the objects of “his” innovation – history teaches us that “inventor” in the humanist sense is so often a “he” – reaches deeply into that which ties a metaphysical humanism to the history of its inventions, engines and devices, as well as works of fiction.

Earlier in the essay he had described a part of his intention as bringing the two *authorized* registers of invention – that of stories and devices – together such that we may see their “invisible harmony”.⁶ The interest of such

² Jacques Derrida and Bernard Stiegler. *Échographies: de la television* (Paris: Galilée-INA, 1996), cited by David Wills in the interview Derrida, “Affirmative Deconstruction”, 33.

³ John M. Coetzee, *Youth* (London: Vintage, 2003), 160.

⁴ Jacques Derrida, “Psyche: Invention of the Other,” in: *Acts of Literature*, ed. Derek Attridge, 338-339 (London – New York: Routledge, 1992).

⁵ Derrida, “Psyche”, 339.

⁶ *Ibid.*, 322.

an effort, politically speaking, may be seen when we note the fact that both the author-as-writer of fiction and the inventor-scientist of mechanisms are implicated, albeit differently, in a human-centred tradition that sees them as autonomous agents acting out of the vacuum of their own “genius”.

The awarding of singular inventiveness as a property to such a subject is bound to seem problematic to the contemporary critical scene. Moreover the products of the mechanist-inventor, the predictability and repeatability of his devices, are customarily viewed as a direct threat to the metaphysically centred subject (hence, perhaps the origin of the Frankenstein myths so ubiquitous today). In other words, the metaphysical underpinnings of the humanist author/subject are the same as those that establish the machine as a threat to it. This is a source of technophobia, in which the regularity of machines represents a figurative death of the author, against the singularly creative life of the human mind. The danger then is this: emphasis on an ethics of/for singularity and inventiveness runs the risk of becoming an analogue to a problematic humanism (and, by extension, the form of reading directed toward such an ethics may prove to appear like a formalism based essentially on the intuition and sensitivity of a specially endowed reader). Hence, we surmise, Derrida’s concern to align this anthropocentric version of inventiveness with a “dominant” notion of the concept, and his writing to “reinvent invention”, a project in which deconstruction must prepare for the “to come” – the excess, alterity and indetermination of futurity – in invention beyond calculability.

It is at this point that Richard Beardsworth, following Bernard Stiegler,⁷ differs slightly from the account offered in “Psyche”. In this argument, the idea that deconstruction must prepare for invention beyond calculability continues the bifurcation insofar as the excess “to come” remains distinct to the idea of the technical. As such, as Beardsworth particularly makes clear, something of the radical character of the earlier Derrida, in which the question of *techné* in the shape of (*arche*) writing *qua* technical prosthesis was more explicitly in focus, has been lost in the “theological” turn of the later work. For Stiegler, being human *is* being technical via the logic of supplementarity and original synthesis, and this fact is itself a source of the indeterminacy (the beyond of calculability) out of which “invention” is to arrive. As Beardsworth puts it, the incalculable must be “worked through the calculable”.⁸

⁷ Richard Beardsworth, “Thinking Technicity,” in: *Jacques Derrida, Vol. III*, eds. Christopher Norris and David Rodden (London: Sage, 2003); Bernard Stiegler, “Derrida and technology: fidelity at the limits of deconstruction and the prosthesis of faith,” in: *Jacques Derrida and the Humanities*, ed. Tom Cohen. (Cambridge: Cambridge University Press, 2001). See also Bernard Stiegler, *Technics and Time. Volume 1: The Fault of Epitheus*, trans. Richard Beardsworth and George Collins, Vol I (Stanford: Stanford University Press, 1998).

⁸ Beardsworth, “Thinking Technicity”, 48.

Now, the strategic question here is whether the call to re-focus on the specific question of *techne* offers any grounds on which to base an objection to the “ethics of reading” approach that has been exemplified in recent years by the work of Derek Attridge⁹ amongst others. If it is true to say that this approach draws much from deconstruction’s interest in Levinas in particular, and the later “theological” turn in Derrida in general, it seems at least plausible that a challenge of sorts might be mounted at this juncture.

One might begin by questioning how Levinas would deal with non-human forms of otherness like animals, cyborgs, or the materiality of books themselves, and whether this has any consequences for an ethics of reading. At the extreme, one might wish to enquire whether the reliance on an anthropocentric destabilization of ontology in Levinas leaves intact a conception of subjectivity that forces a literary reading based on an ethics of/for singularity and inventiveness to respond to the text as, in a Kantian vein, effectively, an honorary human being with both value and dignity, and being “unethical” entailing treating someone as means rather than an end.¹⁰ This would require, amongst other things, a very careful sifting between what in the theoretical matrix is specifically Derridian, and what comes from Levinas (if such thematization is possible). This essay can do nothing so ambitious, although it begins work in this area by starting to think how the challenge of *techne* may be absorbed and, in turn, encourage new developments in the “ethics of reading”.

Before resuming a deconstructive register, a number of detours will be useful. Firstly, by establishing more clearly the position of humanist conceptions of authorship and reading in relation to technology, we can indicate the relevance of computer poetry to the debate; secondly, that this relation of the technological non-human and the human subject continues to involve questions of morality or fairness, a notion that can be extended via some work in the field of Science and Technology Studies (STS), and thirdly that this social-scientific enclave offers the possibility of further engagement with Derrida’s call to think the two registers of invention together.

⁹ In particular, Derek Attridge, *J.M. Coetzee & the Ethics of Reading: Literature in the Event* (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2004); *The Singularity of Literature* (London: Routledge, 2004).

¹⁰ Richard Rorty offered a critique of Umberto Eco in similar terms – a critique of Eco that is also applicable, he claimed, to deconstructive reading. Rorty in fact distinguished between De Man and Derrida: De Man, he claimed “offered aid and comfort to the unfortunate idea that there is something useful called “the ‘deconstructive method’” and, by “taking philosophy too seriously”, attempted to divide language up into “the kind called ‘literary’ and some other kind.” See Richard Rorty, “The Pragmatist’s Progress: Umberto Eco on Interpretation,” in: Richard Rorty, *Philosophy and Social Hope*, 141 (London: Penguin, 1999).

In *Youth*, the young Coetzee, creator of the computer poems, as narrated by the older Coetzee (if it fair to draw these kinds of correspondences), seems aware of the way his efforts feature in a history of authorship that aligns truth and authenticity with an anthropocentric imperative against the anti-human consequences of technological inventions. If he were not aware of this history, it is unlikely he would display what he experiences as a moral dilemma in the form of a question of fairness to other authors who do not have access to the UNIVAC machine, and nor would he speculate on whether “the invention of computers has changed the nature of art, by making the condition of the author’s [human] heart irrelevant.”¹¹ Certainly, being accused of being the “barbarian” who wishes to oppose the genius of Shakespeare with a computer should have alerted the young man to the stakes. What he appears unaware of is the metaphysics which connects this imperative to technophobia and which he is already at work on, on the same page of *Youth*, in his historical excavations of the either/or binary on which his computer – the mediator *and* (not *or*) generator of his poems – is based.¹² This is a question to which we shall have occasion to return. For now, we may note the bifurcation between the human and the technical; the human linked to authorship/authenticity, inventiveness, truth, life and *logos*, the technical to that which diminishes the human, to the mundane and earthly, to death.

These two possibilities are re-coded by Derrida in terms of the difference between iterability and repeatability. Iterability – repeating with room for affirmation and hence life: Repeatability – the eternal (re)production of the same, and hence death.¹³ This division is as common as it is old, recurring – always differently expressed – in the nostalgia of Heidegger’s “The question concerning technology” and Donna Haraway’s radically affirmative re-thinking of non-human otherness in the form of both cyborgs.¹⁴ The desire for the *logos* is also a desire for the prelapsarian, for the experience of plenitude and presence beyond the reach of the technological exterior, understood as the product of necessity after the Fall. But, in an example which makes sense of Derrida’s return to questions of interdiction and sin in his discussion of original supplementarity

¹¹ Coetzee, *Youth*, 161, insertion added.

¹² *Ibid.*, 161.

¹³ See for instance Derrida’s response to Wills’s question in the interview “Affirmative Deconstruction”, 73. The way this simple topography is always questioned in Derrida, by the logic of iterability itself (which demands repeatability), is the subject of a later section.

¹⁴ Martin Heidegger, “The question concerning technology,” in: *Martin Heidegger: Basic Writings*, ed. David Farrell Krell (London: Routledge, 1996); Donna Haraway, “A Manifesto for Cyborgs: science, technology, and socialist feminism in the 1980s,” in: *Feminism/Postmodernism*, ed. Linda J. Nicholson (New York: Routledge, 1990).

in Rousseau,¹⁵ the first example of technical artefact in Genesis are the skins given by God to mankind to hide his nakedness, thus *restoring* the moral order. They are both products of, in the sense of necessitated by the Fall, and the mode of its arrest.¹⁶ This indicates the unsatisfactory simplicity of describing *techne* as merely/always a diminishment of man, including his moral capacity.

A further example, from STS, adds to the intuition that questions of morality or ethics need not be lost in a return to *techne*, in general terms of excess/exteriority or, as in Stiegler, in terms of the differentiation of *epochs* tied to specifically empirical instances of technology, from writing to the Internet. Bruno Latour's work on Actor-Network Theory, which posits a radical symmetry between human and non-human, proposes a model which distributes moral responsibility (indeed all agency) between humans and things, rather than seeing things as always at work in either acting unilaterally upon us – a technophobic fear –, or, what is the same thing, taking away human ability to make moral decisions ourselves by “nannying” us.

One of his examples is a “sleeping policeman” on the road running through a campus.¹⁷ The speed bump forces the driver to slow down for fear of wrecking her car's undercarriage – an act of pragmatic self-preservation. But, as ethical creatures, she should not need such technological compulsion and should rather have acted purely voluntarily in terms of decision and responsibility for not hurting others. In this view human ability to act ethically is diminished by the technology, demonstrating the traditional reliance of the vocabulary of ethics and responsibility on conscious and autonomous human action.¹⁸ Instead, for Latour, moral responsibility is partly delegated to things, and we share this with them as ethico-technological prosthesis.

¹⁵ See the chapter “... That Dangerous Supplement ...,” in: Jacques Derrida, *Of Grammatology*, trans. Gayatri Spivak (Baltimore – London: The John Hopkins University Press, 1976). The argument that this original supplementarity is originally technical will be strengthened below.

¹⁶ I owe this example to Jonathan Sawday's discussion of Milton, although I take responsibility for connecting it to Derrida's Rousseau – see Jonathan Sawday, *Engines of the Imagination: Renaissance culture and the rise of the machine* (London: Routledge, 2007).

¹⁷ See Bruno Latour, *Pandora's Hope: essays on the reality of science studies* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999), 186-87. For a complete introduction to Actor-Network Theory, see Bruno Latour, *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory* (Oxford: Clarendon Press, 2005).

¹⁸ There is of course a huge leap between the term “ethics” as used here, which approached more the sense of “morality” than, for instance, we find in Levinas. The point though is the reliance on human consciousness, an argument which surely applies to Levinas equally.

If with “prosthesis” the language of the previous paragraph slid toward a lexis of supplementarity again, this was not – entirely – by chance, as we are still seeking communication between the registers of invention. A further example from STS brings us closer to our theme in terms of all language use – whether directly out of an author’s mouth or re-routed through a machine – as being subject to the same forces of communication and dissemination, the possibility of loss and perversion, and iterability.

In Weibe Bijker’s work on the social construction of technology, he explores what he refers to as the “interpretative flexibility” of artefacts.¹⁹ By this he means that there is no inner dynamic or techno-logical essence which guarantees the way in which the artefact will be understood and activated by its users. Like language, it is subject to all kinds of hits and misses along the way. He uses the example of the bicycle, an object which we tend to see as a relatively stable object that has been, according to immutable physical laws, tending toward its present perfection – inventors/designers have simply been the midwives to this inner dynamic that reveals itself consistently.

What Bijker shows however is that there is nothing intrinsic to the present day design of the safety bicycle that makes it superior to yesterday’s high wheelers, but rather the way the design has been tailored by the demands (and misunderstandings) of the users, distributors and producers of the product. Principally, if the demand for safety and comfort had not (presently) won out over speed and masculine pleasure in danger, we might still be riding Penny Farthings. In a sense then, the bicycle (and all technological artefacts insofar as they escape both the intention of their inventors/authors and do not have a logic internal to them which assures the mode of their arrival or use), is like the metaphor of the postcard in Derrida or the plethora of technological mediation devices uncovered in “Ulysses Gramophone”.²⁰

Technological objects, this example indicates, have something akin to life and are not simply a neutral death of continual repeatability. In principle this applies equally to the products of the pen, the computer, and to each of these devices themselves. This must always be a possibility for technology if it is to escape the strictures of technophobia and metaphysical humanism described earlier. Expressed in Derrida’s words, despite the immanent danger of repeatability, affirmation is always also associated with technology: if it were not, “the discourse of affirmation would be a traditional discourse on some

¹⁹ Weibe Bijker, *Of Bicycles, Bakelites, and Bulbs: Toward a Theory of Sociotechnical Change* (Cambridge, MA: The MIT Press, 1997).

²⁰ See Jacques Derrida, “Ulysses Gramophone: here say yes in Joyce,” in: *Acts of Literature*, eds. Derek Attridge (London – New York: Routledge, 1992).

spiritual ontology, a spirit foreign to the body, to the technique [...], and that is exactly what I would like to avoid”.²¹

If it is becoming clearer that the mediation of technics might threaten singularity *and* that there is also no singularity without technics in the sense that exteriority, inventiveness and the productive indeterminacy of absolute futurity are (partly) already technical, we should not be surprised at the young Coetzee’s fascination with the moment when the history of logic decided upon either/*or* as opposed to either/*and*. Such oppositions occur at the moment of metaphysical institution which structure humanist reading and authorship such that the young Coetzee’s dabbling in computer poetry may be read as an extension of his logical investigations and a plumbing of the depths of the traditional author and his death by technological repetition.

It is possible to argue that what troubles the focalizing consciousness of *Youth* at this point, and which underlies his concerns regarding fairness and authenticity, is the intuition that the truth of writing (poetry in this case), does not lie entirely exterior to the fact of writing itself and “in the human heart” alone. It is necessary here to introduce the question of writing and truth in order to understand how life “itself” is composed with death as *techne* and singularity with repetition.

Continental thought has been for some time concerned with “getting behind” the opposition logic central to western metaphysics.²² In Levinas, this effort takes the form of the ethical overturning of ontological priority, bringing with it the baggage of homization.²³ In Derrida, the scene is the excavation of “undecidables” which structure and precede (if not in a simply linear way) the possibility of opposition. Crucial in this, particularly in the earlier work, is the idea of writing as the disavowed exterior or excess that constantly interrupts the consistency of the interior *logos*, constituting a scar that the apparently seamless history of philosophy has been concerned to cover up. The argument is well rehearsed, and cuts through many of texts from the 1960’s and 70’s.²⁴

In these texts writing is peculiarly poised as both a privileged entry point into the generalized dependency of metaphysics on that which it also disavows (the outside of metaphysics), as well as being merely one possible example of a plethora other forms of exteriority. What is important to hold in mind here is the foregrounded *technicity* of writing-as-exteriority, a sense which by degrees is lost as the idea of excess begins to span many other lo-

²¹ Derrida, “Affirmative Deconstruction”, 78.

²² Beardsworth, “Thinking Technicity”, 42.

²³ *Ibid.*, 47.

²⁴ For instance, in Jacques Derrida, *Writing and Difference*, trans. Alan Bass (London: Routledge and Kegan Paul, 1978); Jacques Derrida, *Dissemination*, trans. Barbara Johnson (London: Athlone Press, 1981); and Derrida, *Of Grammatology*.

cales in the later work (or so Beardsworth and Stiegler argue). In Stiegler, the crucial moment occurs in Derrida's early writing on Husserl, while Beardsworth focuses on the instituting moment of metaphysics in Plato's *Meno*. They both find that Derrida's work on the trace and arche-writing (as the general possibility of language as such, in empirical writing or speech) introduce a moment of irreducible technicity behind transcendental thinking.²⁵ This allows for the claim that writing is "constitutive of truth as such" and constitutes a technical prosthesis in the processes of truth making/rememering,²⁶ which Beardsworth calls external "supports".²⁷ In Stiegler's discussion of roughly the same principle, he describes Derrida's work on Husserl as locating "tertiary memory" alongside the primary and secondary and that, external and technical, works, like writing in a supplementary fashion.²⁸

The notion that these "external memory drives", "supports" or "prostheses" work according to the logic of the supplement is arresting. It means, in Stiegler's words, that "documentarity is originary."²⁹ The relation of life to supplementarity is powerfully implied in Derrida's discussion of Rousseau in *Of Grammatology*. The prosthesis can be said to be already lodged in the proper body. Moreover, if supplementarity is original and originally technical and, since all life is supplementary, it is also conditional upon technicity.³⁰ And, as Beardsworth also argues, in our increasingly technologized world this has not changed but is becoming more and more obvious.³¹ To translate this into the terms of our discussion of technology versus the life of the humanist author/subject, we see that technics cannot simply be opposed to thought "*without repeating the logic informing the myth of recollection*": In other words, the autonomous discovery by an agent of a pure knowledge (that was already there) through the offices of genius.³²

If the "the living trace is always compounded with the dead", and "the singular is always already composed with that which reduces it", we are

²⁵ Beardsworth, "Thinking Technicity", 43; Steigler, "Derrida and technology", 244.

²⁶ Recalling that the *Meno* is a discourse on memory in which it is argued that souls are immortal and hence know everything and that, therefore, to learn something new is in truth a process of our souls remembering.

²⁷ Beardsworth, "Thinking Technicity", 43- 44.

²⁸ Stiegler, "Derrida and Technology", 245. Stiegler in fact claims that although Derrida identifies this dependency, he does not explicitly identify it as tertiary – this part of the argument is therefore properly Stiegler's.

²⁹ *Ibid.*, 248.

³⁰ Beardsworth, "Thinking Technicity", 44-45.

³¹ *Ibid.*, 40.

³² *Ibid.*, 45, emphasis in original.

being asked to hold a number of competing promises at once.³³ We can see the always-possible affirmation of technology, its ability to exceed its own repetitiveness, but should also recognize that this can only be expressed in its own programmability. Technology, like writing, remains a *pharmakon*, a supplementarity that sets in motion an undecidable oscillation between poison and cure.³⁴ Take for example the photograph as a form of technical inscription: a picture in a sense stores memories and jogs our gift for recollection about times past when we look at it. It supports and assists our memory faculties. At the same time however, the photograph obviates the need to remember at all insofar as it stores our memories for us. The transaction between our internal memories and the external one of the photograph recalls the STS example cited earlier regarding the “sleeping policeman” on the campus. But is perhaps a sense of the pharmacological nature of such delegation of responsibility with non-humans that Derrida would add to Latour’s story. And, if one takes rigorously into account the compoundedness of life and *techne*, this residual danger should not be ascribed to simple technophobia.

Before progressing onto the long delayed discussion of Coetzee’s computer poetry, it is important to state our problem quite clearly: if writing is constitutive of truth, and being human dependent upon a relation to original technicity, why can the moral or ethical dimensions of such things as “truth” and “human” not themselves be technologically supplemented by non-human things as ethical prosthesis? Even our ethical impulses exhibit a lack, that which is filled by sharing the action of ethical responsibility with a thing but, as supplements, we are no longer sure whether that lack lay interior to ourselves, or is entailed in the action of supplementation itself. It is not a question of opposition, or that the ability to act ethically is taken away in the process of technological supplementation. Insofar as this is *always* already the case, the life and autonomy which constitutes the ethical subject is already technologically mediated even if there is no obvious external agent – it travels right down, we might say, into the depths of mind and biology.³⁵

Thus far, we have tried to show a meeting at the entrance of metaphysics between the young Coetzee’s interest in the founding of binary logic, and his discomfort with – and efforts to justify – his own experiments in computer poetry in *Youth*. This is the importance of the question of *either/and*: as life is

³³ Stiegler, “Derrida and Technology”, 245, 250.

³⁴ See the essay “Plato’s Pharmacy” in Derrida’s *Dissemination*.

³⁵ Beardsworth’s criticism of Stiegler is useful here to the extent which he points out that Stiegler loses the radicalism of his own argument by aligning the exterior entirely with technicity: “by developing technicity exclusively in terms of technical objects”, human life is effectively achieved by the suspension of biological, removing biological life *per se* from “the structure of originary technicity”. See Beardsworth, “Thinking Technicity”, 49-50.

composed with death, flux and repeatability in iteration, so computer poetry is not *either* barbarous and degenerate *or* authentic and worthy as it can be both (or neither). The question that remains – and this is the reason we have tried to keep the ethical in play throughout our discussion of *techne* – is how to engage ethically with a literary text that is *so* mediated and so obviously repeatable, a product of an absolutely binary machine? How do we respond to the singularity and inventiveness of such a text, stripped of autobiographical traits,³⁶ when its singularity and inventiveness lie exactly in the fact of its repeatability or programmatic deployment of binary statements that are *in principle* possible to critically reconstruct in their entirety? A part of the answer, clearly, lies in the logic of supplementary traced, that singularity and inventiveness (the human subject) are composed with repeatability (*techne*, the machine) from the beginning: As Derrida writes, “[i]nvention *begins* by being susceptible to repetition, exploitation, reinscription”.³⁷ Arche-writing (in trace and supplement) introduces *techne* into all acts of language. This means that, in principle, all inventive or creative writing involves a relation to some repeatability, some machine-like aspect of “itself”.

The idea can be developed by revisiting the matter of truth and writing which we earlier noted might structure some of the concerns over computer poetry in *Youth*. This intuition seems borne out in David Attwell’s interview with Coetzee in which the question of computer poetry in the novelists’ early career is raised.³⁸ Discussing a question of truth and autobiography, Coetzee argues that autobiographical writing is not necessarily different from any other kind of writing insofar “[t]ruth is something that comes in the process of writing, or comes from the process of writing”.³⁹ He describes this truth-writing in terms of a movement into futurity, recalling the argument proposed earlier in this paper that the “to come”, as excess and alterity, is always composed with *techne* and programmability. Coetzee then describes this as an

“interplay between the push into the future that takes you to the blank page in the first place, and a resistance. Part of that resistance is psychic, but part is also an *automatism* built into language”⁴⁰

³⁶ See autobiographical trait and singularity ““This Strange Institution Called Literature”: An interview with Jacques Derrida” in: *Acts of Literature*, ed. Derek Attridge (London – New York Routledge, 1992).

³⁷ Derrida, “Psyche”, 316 emphasis in original.

³⁸ John M. Coetzee, “Beckett,” an interview with David Attwell, in: *Doubling the Point: Essays and Interviews*, ed. David Attwell (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).

³⁹ Coetzee, “Beckett”, 18.

⁴⁰ *Ibid.*, 18.

Auto: “self” acting, regenerating and repeating. As Coetzee continues, this property of language is “the tendency of words to call up other words, to fall into patterns that keep propagating themselves”.⁴¹ This integration of machine and creative writing evokes Derrida’s effort to think the two registers of invention together, and who wrote in the context of Ponge’s poem “Fable”, that for the poem to be readable as such it needs to exist relative to institutionality and repetition: The poem is an invention only insofar as it “puts out a machine”.⁴² The thought reoccurs in sub-chapter “The Exorbitant Question of Method” in *Of Grammatology*:

“the writer writes *in* a language and *in* a logic whose proper system, laws, and life his discourse by definition cannot dominate absolutely. He uses them only by letting himself, after a fashion and up to a point, be governed by the system”⁴³

In a sense, *writing writes us* and given that it is the machine aspect of writing, writing as *techne*, that is proper to all language, all writing is computer writing even if it also always overflows this designation.

If this serves to break down the distinction between the computer writing and traditional modes of creative composition and to indicate that reading it should entail the same ethical considerations, it also does no justice to the singular *experience* of reading a poem like “Hero and Bad Mother in Epic, a poem”, a piece Coetzee says in the same interview came out of his work with computers.⁴⁴ It is of course possible to read the poem with the knowledge of its generation bracketed out. Take for instance the first stanza:

dusk seeps up the entrail of the seaborn nude
the vegetable sleeps in its circle
the bedroom drowns
the casino is swathed in a tidal melancholia
the nude awaits the hero

⁴¹ Ibid., 18. Again, in “A Note on Writing”, Coetzee broaches the issue in terms of the passive voice: on the sentence “A is written by X”, he wonders whether it might be seen as a “linguistic metaphor for a particular kind of writing, writing in stereotyped forms and genres and characterological systems and narrative orderings, *where the machine runs the operator*”. See John M. Coetzee, “A Note on Writing,” in: *Doubling the Point: Essays and Interviews*, ed. David Attwell, 95 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992).

⁴² Derrida, “Psyche”, 334.

⁴³ Derrida, *Of Grammatology*, 158.

⁴⁴ Coetzee, “A Note”, 22; John M. Coetzee, “Hero and Bad Mother in Epic,” *Staffrider* March (1978): 36.

The passage contains recognizable poetic imagery and device, for instance those created by the transferred epithets in lines three and four. The correspondences between the lexicon also invite a referential reading strategy focusing on the psycho-sexual imagery; water, dusk, sleep, the meeting of (presumably) masculine hero and seaborne nude. The sleeping vegetable conjures images of a phallus prior to arousal, or the potential for fertility already pregnant in the womb. This way of reading might in principle be extended to the whole poem, although this would be extremely trying.

What this raises, of course, is the possibility of reading all poems as though they were computer generated as well, insofar as their symmetry is allowed to stand. But from the point of view of the experience, this strategy becomes increasingly difficult as we read further into the poem and the relentless combining and recombining of a limited vocabulary forces itself further and further into view. We are no longer encouraged to seek meaning in reference, and the temptation becomes to compile lists of the way the words combine, and from there the various possibilities of how they might recombine in a long, but in principle finite reconstruction of the programme which generated the poem.

Reading Coetzee's notes on the composition of another computer poem published in *The Lion & the Impala*, we can see this finitude at work. In fact, Coetzee gives us quite a detailed look into the mechanics of the writing; the choosing of vocabularies; the structure of the poem, and the final selection of the preferred piece from a very long list of possible poems.⁴⁵ Some of the referential possibility of the computer poem or its "intention" is decided prior to the dissemination of the final product by the selection of an "area of life" out of which the vocabularies are selected.⁴⁶ In the case of *The Lion & the Impala* example the area is personal estrangement, in "Hero and Bad Mother" it might be sexual encounter or even more vaguely but in a sense no different, simply the selection of poetic sounding words out of another author's writing, like Pablo Neruda as noted in *Youth*.⁴⁷ However, the majority of the experience, in meaning and feeling, does not come from the knowledge of this destination encoded by the editor into the vocabularies before the intervention of the computer programme, but from the arrival of the product itself in the act

⁴⁵ John M. Coetzee, "Computer Poem," *The Lion & the Impala* (no further publication details available). On selection of diction or lexis, Harold Zapf notes that even if one does not want to deal with the intention of an author, one always has to start with the premise that there is an observer, something or someone, like a poet, artist, or computer who performs linguistic selections for whatever (sub)conscious or (in)dependent readings, see Harold Zapf, "Structure and Event in Poetry: "12" by Charles Bernstein," in: *Ideas of Order in Contemporary American Poetry*. Eds. Diana van Finck and Oliver Scheidung, 40 (Berlin: Königshausen & Neumann, 2007).

⁴⁶ Coetzee, "Computer Poem", 13.

⁴⁷ Coetzee, *Youth*, 160.

of reading. Once again, this differs only by degrees, not in principle, from “ordinary” writing. Even so, computer poetry takes the advice of T.S. Eliot that the young Coetzee wrote in his dairy seriously; “[p]oetry is not a turning loose of emotion but an escape from emotion”, insofar as “intention” and control of external reference is radically removed from “author/editor” even if some of it might be reinstalled at the final selection stage.⁴⁸ Citing just the first stanza indicates that any instance of language use is merely one possible citation, in a unique combination, of an extremely large vocabulary, containing all possible combinations in all language, which to reconstruct is in practice impossible if, once again, not so in principle.

It seems then that we should suspend this principled symmetry – that which first offered the possibility of extending an “ethics of reading” to computer poetry – in order to offer precisely that: a reading which responds to its inventiveness and singularity, which lies exactly in its mode of composition and its sense of tireless recombination and repetition; in fact, exactly to the principle of its programme (literally, and in the sense of prefaced futurity as in Derrida). Would this mean reconstituting the binary sequence that gave birth to this particular citation, in a sense writing a biography of its *techne*? Would this only be possible through the use of another computer programme, perhaps one similar to those developed by Coetzee in his “stylostatistical” analysis of Beckett?⁴⁹ Or would this merely become a “doubling commentary”, as opposed to counter-signature?⁵⁰ An aporia: responding responsively to the inventiveness of the machine put out by the poem seems to be exactly to repeat it and reduce it to its constitutive procedures. If this essay has raised the notion that ethics does not or should not necessarily take a back seat when the problem of technics is foregrounded, it has not uncovered exactly what this might entail when it comes to reading. Perhaps nothing. In which case the whole oscillation between ethical extension and the symmetrical treatment of all genres of poetry begins. Again.

⁴⁸ Ibid., 61.

⁴⁹ It is no surprise that Coetzee’s interest in Beckett and his computer poetry and mathematics coincide: the concluding comments of his 1969 PhD on Beckett argue that Beckett was attempting to understand “all the possible permutations which the nouns *door*, *window*, *fire*, and *bed* can undergo” (quoted in David Attwell, *J.M. Coetzee: South Africa and the Politics of Writing* (Berkeley: University of California Press, 1993), 9. See also John M. Coetzee, “Samuel Beckett’s *Lessness*: An Exercise in Decomposition,” *Computers and the Humanities* 7, no 3 (1973): 195, in which Coetzee expresses an interest in Beckett’s *Lessness* because of its use of a mathematical or “compositional procedure which would allow it to extend in length almost infinitely without drawing on new items”.

⁵⁰ See Derrida, *Of Grammatology*, 158.

In this paper we at first concentrated on the humanist myth of the author/subject, and opposed this to technics and technophobia. We then attempted to show how the “metaphysics of presence” which attend this opposition are always compounded with that which reduces it, in this case *techne* itself. At the same time, we were concerned to maintain a dialogue between this return to *techne* with the ethical vocabulary that is more obviously present in the later Derrida and is central to “the ethics of reading” approach. We have argued that in the same way life (the metaphysics of the humanist subject, etc.) is always composed with *techne* (death, repeatability) so it might be possible for the ethical vocabulary to be partially stripped of its anthropocentric bias and extended to things, although this process will always be attended by danger. In drawing the question of ethical reading into that of *techne* with the example of “Hero and Bad Mother”, we arrived at a possibly intractable relation between the poem whose inventiveness lies exactly in its programmability, where responding responsively rather than entailing a felicitous infidelity to the original “repetition” seems to involve, plainly, repeating it.

Perhaps we could at least conclude with this positive proposition: Possibly, what is disturbing about computer poetry is the way it reveals that something of all writing is automatic, self-generative, and refuses comfortable reference. Reading it discloses the primary importance of technical programmability to life, singularity and inventiveness which are together bound in originary synthesis. Shakespeare was a machine, *and* this is what made him a human genius. This may be as horrible for the humanist reader of poetry as it for the philosopher concerned to preserve the purity of the *logos*. Can this help avoid the objection that in reading ethically one is only responding to the human or autobiographical dimension and are treating texts as “honorary human beings”? Perhaps, and the answer might run along the lines of “so what?”, provided human beings are symmetrically treated as honorary texts, or machines.

Bibliography:

- Attridge, Derek. *J.M. Coetzee & the Ethics of Reading: Literature in the Event*. Chicago – London: University of Chicago Press, 2004.
- Attridge, Derek. *The Singularity of Literature*. London: Routledge, 2004.
- Attwell, David. *J. M. Coetzee: South Africa and the Politics of Writing*. Berkeley: University of California Press, 1993.
- Beardsworth, Richard. "Thinking Technicity." in: *Jacques Derrida, Vol. III*, edited by Christopher Norris and David Rodden, 36-54. London: Sage, 2003.
- Bijker, Wiebe. *Of Bicycles, Bakelites, and Bulbs: Toward a Theory of Sociotechnical Change*. Cambridge, MA: MIT Press, 1997.
- Coetzee, John.M. "Samuel Beckett's *Lessness*: An Exercise in Decomposition." *Computers and the Humanities*. 7, no. 3 (1973): 195-198.
- Coetzee, John M. "Computer Poem." in: *The Lion & the Impala*, 12-13 (no further publication details available).
- Coetzee, John M. "Hero and Bad Mother in Epic." *Staffrider March* (1978): 36.
- Coetzee, John M. "A Note on Writing." in: *Doubling the Point: Essays and Interviews*, edited by David Attwell, 94-95. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Coetzee, John M. "Beckett." in: *Doubling the Point: Essays and Interviews*, edited by David Attwell, 17-30. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Coetzee, John M. *Youth*. London: Secker & Warburg, 2002.
- Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Translated by Gayatri Spivak, Baltimore – London: The John Hopkins University Press, 1976.
- Derrida, Jacques. *Writing and Difference*. Translated by Alan Bass, London: Routledge and Kegan Paul, 1978.

- Derrida, Jacques. *Dissemination*. Translated by Barbara Johnson, London: Athlone Press, 1981.
- Derrida, Jacques. "Psyche: Invention of the Other." in: *Acts of Literature*, edited by Derek Attridge, 311-343. London – New York: Routledge, 1992.
- Derrida, Jacques. "Ulysses Grammaphone: here say yes in Joyce." in: *Acts of Literature*, edited by Derek Attridge, 256-309. London – New York: Routledge, 1992.
- Derrida, Jacques. "“ This Strange Institution Called Literature.” in: *Acts of Literature*, edited by Derek Attridge, 33-75. London and New York: Routledge, 1992.
- Derrida, Jacques. "Affirmative Deconstruction, Inheritance, Technology." in: *Deconstruction Engaged: The Sydney Seminars*, 71-79. Sydney: Power Publications, 2006.
- Derrida, Jacques and Bernard Stiegler. *Échographies: de la television*. Paris: Galilée-INA, 1996.
- Haraway, Donna. "A Manifesto for Cyborgs: science, technology, and socialist feminism in the 1980's." in: *Feminism/Postmodernism*, edited by Linda J. Nicholson, 190-233. New York: Routledge, 1990.
- Heidegger, Martin. "The question concerning technology." in: *Basic Writings*, translated by David Krell, 311-341. London: Routledge, 1996.
- Latour, Bruno. *Pandora's Hope: Essays on the reality of science studies*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
- Latour, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford: Clarendon Press, 2005.
- Rorty, Richard. "The Pragmatist's Progress: Umberto Eco on Interpretation." in: Richard Rorty, *Philosophy and Social Hope*, 131-147. London: Penguin, 1999.
- Sawday, Jonathan. *Engines of the Imagination: Renaissance culture and the rise of the machine*. London: Routledge, 2007.
- Stiegler, Bernard. "Derrida and technology: fidelity at the limits of deconstruction and the prosthesis of faith." in: *Jacques Derrida*

and the Humanities, edited by Tom Cohen, 238-270. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Stieger, Bernard. *Technics and Time. Volume 1: The Fault of Epitheus*. Translated by Richard Beardsworth and George Collins. Stanford: Stanford University Press, 1998.

Stieger, Bernard. *La technique et le Temps. Tome 2: La Désorientation*. Galilée, 1996.

Zapf, Harold. "Structure and Event in Poetry: "12" by Charles Bernstein." in: *Ideas of Order in Contemporary American Poetry*, edited by Diana van Finck and Oliver Scheidung, 37-62. Berlin: Königshausen & Neumann, 2007.

Резиме

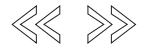
Рубен Месиц

**Читање, деконструкција и технолошки екцес:
размишљања о Ц. М. Куцијевом делу „Херој и лоша
мајка у спеву, песма”**

Кључне речи: *Куци, рачунарска поезија, технологија, поезија, етика, деконструкција, изумевање*

Овај рад истражује шта преусмерење критичке пажње на питање технолошког изумевања може значити за ”етику читања”, нови приступ књижевним текстовима који су, између осталих, увели писац Џон Максвел Куци и Жак Дерида. Какав би етички одговор требало дати на песму коју је произвела машина? Приступајући овом питању, осврнућу се на питање *екцеса* код Дерида, на првобитно техничку природу *екцеса* или метафизичког продора и повреде – у референци, намери и преношењу значења – сачињеног од писања и покушаја да се заједно смисле, како је то Дерида радио, ”два регистра” изумевања: технолошки и књижевни. Како се питање *techné* све више губи у позном Дерида, вратићу се његовим ранијим делима. У том циљу, бавићу се мало познатом раном Куцијевом поезијом, коју је написао уносећи основни речник у једноставни рачунарски програм.

СТУДИЈЕ БАШТИНЕ

Patrimonium Sancti Georgii

Апстракт: У раду се кроз анализу појединих елемената баштине манастира Ђурђеви ступови код Новог Пазара разматра однос између корпуса баштине (лат. *patrimonium*) и различитих феномена који учествују у његовом формирању. Испитују се релације између материјалних носилаца баштинске вредности, имагинативних и меморијских структура, као и савремених концепата медијске презентације. Ове релације илуструју се историјским дешавањима (борбе око Новог Пазара у Првом балканском рату), уметничким творевинама (песма „Ђурђеви ступови“ Лазе Костића) и маркетиншким механизмима (слоган „Обновимо себе – подигнимо Ступове“). Циљ рада је указивање на комплексност појма баштине, као и на нужност очувања својства сведочанствености као услова постојања баштине.

Кључне речи: *баштина/патримонијум, сведочанственост, Ђурђеви ступови, памћење, реалност, имагинација, дизајн*

„Баштина, f. очевина, или оно место где се ко родио, *väterliches Erbe, patrimonium.*“

„Ђурђеви стубови (ступови), m. pl. манастир (у Ерцеговини? или у Старом Влау?)“

Вук Ст. Карацић, *Српски рјечник...*

Модус сазнања

Генерал Михајло Живковић, командант Ибарске војске у Првом балканском рату, нашавши се 22. октобра 1912. године пред још увек ослобођеним Новим Пазаром, нужно је морао да се суочи са следећим питањем: да ли су Ђурђеви ступови манастир, дакле, недодирљива светиња, „вековно наслеђе српског народа“ или војна утврда, дакле, леги-

тимни ратни циљ? С једне стране, манастир Ђурђеви ступови били су све оно што је модерна српска држава кренула да ослободи, укратко – пројекција националне прошлости. С друге стране, најзначајнији стратешки положај турске војске у борбама око Новог Пазара 1912, био је стациониран управо међу манастирским зидинама. Ефикасно дејство турске топовске батерије са Ђурђевих ступова по околним српским положајима одржавало је генералову дилему константном. Одлука није била лака, те није могла да буде ни брза, па је генерал Живковић, поред турске артиљерије, морао да истрпи и замерке Врховне команде због недовољне успешности у борби. Врховна команда, наиме, није имала дилема. Тог 22. октобра, како нас обавештавају мемоари Живојина Мишића, наређено је генералу Живковићу „да под личном одговорношћу, у току сутрашњег дана, мора да заузме Нови Пазар“.¹

Наведена дилема о карактеру Ђурђевих ступова, пред којом се нашао генерал Живковић, може да нам отвори инспиративан и провокативан домен за промишљање појма баштине. „Генералова дилема“ се са данашње (историјске) дистанце може учинити сасвим јасном и очекиваном, те сходно томе и превазиђеном. Ипак, са херитолошког аспекта она крије нека од суштинских места за разумевање појма патримонијума, тим пре што се зна да Ђурђеви ступови у време Првог балканског рата уопште нису манастир, односно да су у том тренутку, као уосталом и током неколико претходних деценија, „нешто друго“. Наиме, од друге половине деветнаестог века до 1912. године, зидине манастира Ђурђеви ступови имале су искључиво фортификацијску намену. Крајем деветнаестог века ту је стационирана артиљеријска јединица турске војске, извршено је базично прилагођавање терена (нивелација платоа, калдрмисање стаза око ампласмана за топове), утврђено је војно боравиште у такозваној капели краља Драгутина, а посебно је изграђена, јужно од комплекса, војничка кухиња са трпезаријом.² Другим речима, Ђурђеви ступови били су стратешки пројектована и развијана – можда не репрезентативна, али ни у ком случају провизорна и ефемерна – турска војна утврда. Имајући таква сазнања, команда српске војске није ни могла, на нивоу војне тактике, да идентификује Ђурђеве ступове другачије него као ратни циљ. Где је, дакле, био извор дилеме? Одговор је, чини се, једноставан: у памћењу.

¹ О борбама за Нови Пазар у Првом балканском рату в.: Ејуп Мушовић, „Нови Пазар и околина (1912-1941)“, у: *Нови Пазар и околина*, 278 (Београд: Књижевне новине, 1969); Миодраг Радовић, „Ослобођење Новог Пазара у Првом балканском рату“, *Новопазарски зборник* 13 (1989): 125-139.

² Јован Нешковић, *Ђурђеви ступови у Старом Расу* (Краљево: Завод за заштиту споменика културе, 1984), 21-22.

Слика 1: Ђурђеви ступови у другој половини XIX века, цртеж Феликса Каница

Памћење је елемент неодвојив од појма баштине, који се – попут неких других чиниоца – „на инстинктиван начин изражава кроз везаност за земљу, а на просвећен кроз коришћење знања“.³ Први балкански рат је за модерну српску државу био заправо рат за добијање сведочанстава на којима се базира национално памћење. Другим речима, то је био рат – и метафорично и институционално – за патримонијум, за баштину и памћење, јер се баштина може схватити као ништа друго до присуство памћења.⁴ Ђурђеви ступови били су метафора поробљене историје, али и траг „златног доба“. У тој симболичкој борби, ментална представа, *означено*, засновано на памћењу, супростављено је *означитељу*, односно материјалним носиоцима. За разлику од искључивости ратне ситуације, у херитолошком контексту – у коме је предмет носилац свих својих идентитета⁵ – дилема, којом је започета расправа, заправо није питање на које треба дати прави одговор, већ је сигнал још једног сведочанственог слоја. Наиме, она отвара тему: зашто су Ђурђеви ступови подигнути на месту које пре приличи утврђењу него манастиру? Или, другим речима: о чему сведочи њихов положај?

У житију светог Симеона, из пера Стефана Првовенчаног, описан је познати след догађаја везан за настанак манастира: Немању су заточила браћа и он моли светог Ђорђа да га избави, а за узврат се обавезује да ће у

³ Andre Chastel, „Појам баштине,“ *Pogledi* 3-4 (1988): 13.

⁴ Упор.: Драган Булатовић, „Баштинство или о незаборављању,“ *Крушевачки зборник* 11 (2005): 7-20.

⁵ Упор.: Ivo Maroević, *Uvod u muzeologiju* (Zagreb: Zavod za informacijske studije 1992), 138.

његову славу подићи цркву; свети Ђорђе помаже Немањи, велики ће жупан након тога поразити браћу, а заштитнику подићи обећани манастир.⁶ На основу овог извора, изведена је прича о Ђурђевим ступовима као, пре свега, симболу победе уз подршку небеских сила. Истакнути положај на врху купастог узвишења – некарактеристичан за рашке манастире – свакако сведочи о нарочитој намени. Међутим, оваква диспозиција не објашњава се само симболичком функцијом. Наиме, запажено је да је манастир, врло вероватно, припадао фортификационом систему Старог Раса, односно да је представљао једно од неколико одбрамбених утврђења која дефинишу стоно место великог жупана Стефана Немање.⁷ Ако је то тако, да ли се онда може рећи да одбрамбена функција није страна патримонијуму Ђурђевих ступова? Другим речима, није ли у саму структуру овог комплекса, као један од нераздвојивих слојева, уписана и ова, можда неочекивана, намена? У сваком случају, ради се о још једном од контекста, поред, рецимо, верског, историјског, историјскоуметничког, архитектонског... који гради баштину манастира Ђурђеви ступови. Зашто је то битно? Зашто сада помињати једну епизоду, давно одиграну на позорници времена? Зато што препознавање различитих контекста јесте неопходан услов за разумевање целовитости баштине, њене структуралности и њене потребе за интегралном интерпретацијом. Ситуација у којој се у јесен 1912. нашао генерал Михајло Живковић сведочи да тај услов није тек научњачка егзибиција, већ услов животног ритма који своје узроке, као и трагове, складишти у памћењу. Пол Рикер је запазио „...да време постаје људско време у оној мери у којој је организовано на приповедни начин и да прича добија своје пуно значење када постане услов временског постојања“.⁸ Другим речима, да би човек појмио време, оно мора бити испричано. А треба ли рећи да време не можемо ни замислити без памћења, у чијим лавиринтима се крију бројна неочекивана сведочанства. У ствари, нека сведочанства се заиста крију, нека се откривају, а нека се управо складиште.

Приказ знања

Вратимо се у турско доба. Зима је. Млада жена – „була“, отета хришћанка – исцрпљена хладноћом и страхом стоји пред зидинама Ђурђевих ступова и чека да јој допусте да уђе. Она бежи из харема Осман-паше.

⁶ Стефан Првовенчани, *Живот и дела светог и блаженог и преподобног оца нашег Симеона...*, IV.

⁷ Јован Нешковић, *нав. дело*, 14.

⁸ Pol Riker, *Vreme i priča* (Sremski Karlovci-Noví Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1993), 73.

Калуђери не смеју да је пунте унутра без одобрења игумана Варнаве. Осман-паша је запретио да ће, ако монаси буду примали бегунце, спалити манастир. Вест о жени пред зидинама стиже до игумана. Варнава је, међутим, одлучан да јој ускрати гостопримство, јер не сме да ризикује уништење светиње. Наредује да хитно пође гласник Осман-паши, да га извести да је пред манастиром његова поданица и да пабини људи могу доћи по њу. Коњаник хитро креће, а була умољава једног старог калуђера да је ипак одведе до игумана. Сустрет буле и игумана доноси обрт. Суочени, млада жена и Варнава се препознају – она је, заправо, некадашња, световна љубав игуманова, који се после њене отмице закалуђерио. Варнава је скрхан. Хтео би да опозове претходног гласника и шаље нове изасланике да паши пренесу поруку да у манастиру никакве буле нема. Али, већ је касно. Телал Осман-паше стигао је под манастирске зидине и тражи младу жену назад. Он понавља да ће, у супротном, спалити манастир, а братију набити на коље. Калуђери, бринући за спас светиње коју чувају, предају булу паши. Осман-паша, међутим, не брине за постојаност својих речи. Наредује да се манастир уништи. Црно камење манастира и беле кости калуђера су све што је остало након пламена. „Да страшна листа, да страшнијех слова / што их написа писац векова!“, завршава Лаза Костић своју песму „Ђурђеви ступови“, чије је ово сиже био.⁹

Манастир Ђурђеви ступови први пут је запустео након страдања у аустро-турским ратовима с краја седамнаестог века. Манастирске грађевине су спаљене, а са кровова је однет оловни покривач. Иако има трагова обнове из осамнаестог века, није јасно да ли се у манастиру живело од краја седамнаестог века.¹⁰ Ђурђеви ступови су тако прешли из реалног, просторно-временског окружења, у осетљиви реалм сећања. „Припадајући“ с једне стране сећању а са друге носећи вредно историјско сведочанство, Ђурђеви ступови постали су *место сећања* – тј. оно што Пјер Нора означава као „игру историје и сећања“.¹¹ Но, „историја“ у којој су се нашли Ђурђеви ступови, попут оне коју је почетком осамнаестог века, по сведочењу дубровачког трговца Николе Бошковића, забележио језуитски свештеник Ричипути (*Relazione dei monasterii della provincia di Rassaia datoci dal signore Nikole Boskovich in Ragusa*) заправо је опет збирка успомена, непроверених и непроверивих сећања.¹² И каснији по-

⁹ Лаза Костић, „Ђурђеви ступови“, у: *Песме*, 153-167 (Нови Сад: Матица српска, 1989).

¹⁰ Јован Нешковић, *нав. дело*, 21.

¹¹ Pierre Nora, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire“, *Representations* 26 (1989): 19.

¹² Упор.: Бранимир Трухелка, „Старорашка сећања Николе Бошковића“, *Муцао* 32 (1930): 90-94; Мирослав Пантић, „Дубровчанин Никола Бошковић и рашке старине“, *ЗЛУМС* 8 (1972): 225-261.

Слика 2: „*Sturm und Drang*“
фотографија Ђурђевић ступова
из средине XX века

знања о Ђурђевић ступовима, због карактеристичне историјске ситуације, у једном временском периоду био заснован, готово искључиво на носталгији. Другим речима, систем вредности који се везивао за овај манастир базиран је на емоционалности, чежњи. Али, развојем националне државе, концептуално утемељене на „друштвеном уговору који је уједно и емоционални и оверен славном прошлости“, носталгија је постала легитимно средство, па и слика сазнања. *Nostos*, повратак у родни крај, није тек њен изгубљени рај, већ место жртве и славе, место страдања у прошлости, те захваљујући носталгији која се институционализује током деветнаестог века ни „прошлост више није била непозната или несазнатљива – прошлост је постала ’наслеђе’“. ¹³

Тако је успостављена релација између носталгије и наслеђа, односно, *nostosa* – „повратак у родни крај“ и *patrimoniuma* – „места где се ко родио“, како би то рекао Вук. Из ове етимолошке претпоставке следи да је појам носталгије уписан у појам патримонијума, односно, баштине. А то би даље значило да појам баштине нужно у свој вредносни систем,

мени, попут наведене јединице из *Српског ријечника*, остављају Ђурђевић ступове ван реалног контекста, лоцирајући их, вуковски искрено, негде „у Ерцеговини? или у Старом Влау?“. Ђурђевић ступови нашли су се тако у измештеном, флуидном просторно-временском контексту, као у случају песме Лазе Костића, где су манастир и његова судбина идеална романтичка сценографија за трагични сиже. Манастир се у овом стадијуму не појављује као *историјска датост*, него као *историјска емоција*, која, заправо, представља манифестацију носталгије. ¹³ И заиста, ликови и гласови које песник препознаје у рушевинама Ђурђевић ступова, нису ништа дуго до симптоми носталгије. ¹⁴

Шта се отуда може закључити? Између осталог, да је приказ

¹³ Svetlana Bojm, *Budućnost nostalgije* (Beograd: Geopoteika 2005), 35.

¹⁴ Ibid., 30.

¹⁵ Ibid., 48; Dominique Poulot, „The Birth of Heritage: ’Le Moment Guizot’“, *Oxford Art Journal* Vol. 11, No. 2 (1988): 44.

који је историјски утемељен на правно-институционалним постулатима, укључује и емоционалне и ирационалне елементе. „Ђурђеви ступови“ Лазе Костића јесу управо један такав елемент *Баштине Светог Георгија у Расу*; они су сведочанство, поетски споменик који повезује уметничке и комеморативне вредности. Али не и само то. О специфичном односу између споменика, памћења и прошлости Алаида Асман пише: „У деветнаестом веку споменици чине оно за шта су у двадесетом задужени медији: они инсценирају прошлост. Историја се не складишти само у архивама научних институција, него се, уз велики труд, инсценира и у поменима, ходочашћима, мимоходима, свечаним говорима, статуама и националним споменицима. Томе треба додати и фестивале и *tableaux vivants*, музеје и историјске слике, народне песме и слике које се користе за театрализацију историје. Сви ови историјски жанрови стварају и обрађују историјске митове, симболичке јединице националног памћења. Код таквог тумачења историје на делу није историјска свест историјске науке, него живо сећање савременика на историју. Ако из контекста историјске свести треба да пређу у контекст националног памћења, историјски подаци морају се материјализовати и кондензовати у чврсте симболе.“¹⁶ Тако је и *црно камење* порушеног манастира на брду изнад Новог Пазара било конкретан симбол „историчности“ песме Лазе Костића и њеног трагичног расплета. Костић темељи своју песничку замисао на елементима аутентичног наслеђа, да би је даље зидао средствима поетске имагинације. Овом уметничком творевином повезују се у *националној мнемотехници* сјај немањихког доба, мрачни и трагични дани турске владавине и носталгични, романтичарски тон деветнаестог века. Тако се у памћењу непосредно додирује оно што је историјски раздвојено.¹⁷ Другим речима, песма Лазе Костића постаје део Грађевине националног памћења, исте оне пред којом ће 1912. године застати генерал Михајло Живковић.

Управљање памћењем

Оставимо накратко забринутог генерала пред тим моћним здањем – чији су имагинарни зидови, за разлику од камених, отпорни и на топовску ватру – и размотримо још један проблем у корпусу баштине Ђурђевих ступова. Ако је веровати Старим Латинима онда је име знак, а знак је – ако сад поверујемо Бодријару и мало га уопштимо – предметна идеологија.¹⁸ Дакле, како су Ђурђеви ступови добили име?

¹⁶ Alaida Asman, *Rad na nacionalnom pamćenju* (Beograd: Svetovi 2002), 54.

¹⁷ Упор.: Ibid., 56.

¹⁸ Упор: Jean Baudrillard, „Критика политичке економије знака,“ у: *Simulacija i zbilja*, 8-9 (Zagreb: Jesenski i Turk, 2000).

„У најстаријим изворима помиње се манастир св. Георгија у Расу, односно, црква светог мученика Христова, Ђорђа. Касније се уз овај назив додају и куле као обележје грађевине: ω дваа стълпа. У дванаестом веку јавља се и назив св. Георгије рашки, а у исто време и и нови назив в Георгѣевскѣхъ Стълповѣхъ въ Расѣ. Првобитни назив манастира, по светитељу коме је црква посвећена, допуњен касније по кулама на цркви, упрошћен је у назив Ђурђеви ступови, који је, од напуштања манастира, временом постао основни назив и за цркву и за манастир.“¹⁹ Када је 1979. године просторна целина Старог Раса са Сопоћанима уврћена на УНЕСКО-ву листу Светске баштине, у њеном склопу нашао се и *monastère de Djurdjevi Stupovi*. Тако је ово име добило интернационалну и административну препознатљивост. Но, овај општеприхваћени назив, у оквиру локалне заједнице, то јест међу становницима Новог Пазара и околине, имао је специфичну варијанту. Како у двадесетом веку (као ни у два претходна) у манастиру није било монашког живота, Ђурђеви ступови су у локалној заједници доживљавани као део (урбаног) пејзажа, као одређене рекреативних шетњи (манастир се налази на око 4 километра од центра града), као споменик културе, те као туристички локалитет.²⁰ Назив манастира у овом *native speaker*-контексту био је углавном сведен само на прву реч – „Ђурђеви“. Најчешће се, дакле, говорило: „Идем на Ђурђеве / Поред Ђурђевих / Седим на Ђурђевим...“ и сл. Но, крајем двадесетог века, упоредо са променом стратегије у реконструкцији манастира, мења се и његов колоквијални назив. Ово ново неофицијелно име, за разлику од првог локалног, потекло је из „националног“ дискурса и гласи – „Ступови“.²¹ Како је и зашто пређен овај пут од Ђурђевих до Ступова, и о чему он сведочи?

Од 1960. године отпочела су систематска истраживања Ђурђевих ступова, уз постепене конзерваторске и рестаураторске радове, под стручним вођством архитекте Јована Нешковића. Међутим, тек крајем двадесетог и почетком двадесет првог века, отпочела је интензивна обнова, или прецизније речено – изградња Ђурђевих ступова. Изградњу је пратила снажна медијска подршка, конципирана у складу са начелима маркетиншког оглашавања, те је осмишљен и пригодни мултимедијални дизајн „производа“ – логотип манастира (стилизовани крст од преплетених иницијала *Ђ* и *С*), наменске музичке композиције, видео-спотови, промотивни материјали, мајице... и у адвертајзингу неизбежни слоган, који је у овом случају гласио: *Обновимо себе – подигнимо Ступове*. Као

¹⁹ Ј. Нешковић, *нав. дело*, 24.

²⁰ Упор.: *Novi Pazar: turistički vodič*, (Beograd, 1978).

²¹ У званичној реторици гласноговорника Српске православне цркве најчешће је у употреби изворни назив „манастир светог Георгија у Расу“.

један од ефеката ове акције, дошло је и до промоције новог колоквијалног назива манастира, који је са речи „Ђурђеви“ прешао на другу реч „Ступови“. Топли и патинирани присвојни придев поражен је тако у дуелу са маркетиншки произведеном збирном (колективном) именицом. А тако је и манастир, поред своје исконске економије спасења, ступио у поље политичке економије дизајна.

Слика 3: Ђурђеви ступови у доба политичке економије дизајна

Али шта је та политичка економија дизајна и како она функционише у домену баштине? Да ли је реч тек о „дизајнирању“ предмета баштињења или о нечем другом? Да ли су њени механизми потребни или наметнути? Крајњи производ политичке економије дизајна усмерен је на дигитализацију и информатику и више није материјални предмет, па ни знак као слика робе, већ дизајнирани податак заснован на дигиталној технологији. Суштинска карактеристика таквог производа јесте моћ детериторијализације, односно моћ интегрисања или брисања граница између слике и простора, информације и архитектуре, стварног и виртуелног.²² Како функционише механизам детериторијализације? Ево једног једноставног експеримента. Шта одговорити на питање: „Где се налазе ‘Ступови’?“ Да ли је одговор „На купастом узвишењу, четири километра

²² О политичкој економији дизајна в.: Hal Foster, *Dizajn i zločin (i druge polemike)* (Zagreb: VBZ, 2006), 25-36; Милан Попадић, „Знак на Ушћу“, *Синтезис* 1/1 (2009): 15-30.

од центра Новог Пазара“ тачан? Не, јер ту се налази манастир Ђурђеви ступови. Тачан одговор гласи: „‘Ступови’ се налазе на www.stupovi.rs“. Не ради се тек о измештању у виртуелни и прозаични домен интернета – јер ипак и „виртуелно је потпуно реално иако у њему све није остварено“²³ – већ о креирању извесне паралелне сведочанствености. Но формирање ове паралелне сведочанствености није у супротности са патримонијумом; она је још један покушај, можда чак и нужан, да се задовољи потреба за целовитом информацијом о баштини. Интернет локација, уз наглашен ликовни декорум, пружиће посетиоцу основне податке о структури, окружењу, историјским и уметничким вредностима манастира. Проблем настаје онда када се ови подаци посматрају ван односа са њиховим материјалним носиоцем (што је у овом случају онај манастир „на купастом узвишењу, четири километра од центра Новог Пазара“), када се, дакле, информације детериторијализују, постану самодовољне и почну да формирају сопствену реалност. (Један лош писац, али вешт играч у утакмици политичке економије дизајна, назвао би такав свет *дигиталном тврђавом*). Језик такве реалности није језик баштине, већ језик маркетиншке пропаганде који неретко има маипулативни карактер.

Размотримо слоган који је устоличио термин ‘Ступови’, дакле: *Обновимо себе – подигнимо Ступове*. Структурално, он је истоветан са крилатицом градње Храма св. Саве на Врачару, полетеле са усана Матије Бећковића, а која је гласила *Ми градимо храм – храм гради нас*. Идемо даље: мотив „обнове и изградње“ био је ипак један од носећих мотива социјалистичког доба, те не чуди што из тог периода потиче и гесло радне акције Брчко-Бановићи *Ми градимо пругу, пруга гради нас*.²⁴ А како је у том периоду много шта зависило од савезничке помоћи, није немогуће да је и наведено гесло потекло са истог извора. Наиме, у говору поводом бомбардоване зграде британског Парламента, британски премијер Винстон Черчил изрекао је чувену реченицу: *Ми обликујемо наше зграде, онда оне обликују нас*.²⁵ Дакле, слоган ‘Ступова’ садржи у себи карактеристичан механизам, опробан не само једном. Како он функционише? Иако је идеолошки контекст различит, функција и циљна група свих наведених порука је иста. Ради се о нечему у шта треба укључити колективитет, о формирању пренаглашене Ми-групе, која искључује другога и постаје борбена категорија, најчешће у контексту верског и националног идентитета. Тако „критичку историју, која се стално преиспитује и опире

²³ Жил Делез цитиран у: Bernar Deloš, *Virtuelni muzej* (Beograd: Clio, 2006), 224.

²⁴ Упор.: Mileta Prodanović, *Stariji i lepši Beograd* (Beograd: Stubovi kulture, 2004), 67.

²⁵ „We shape our buildings and afterward our buildings shape us“ – Thomas F. Gieryn, „What Buildings Do,“ *Theory and Society* Vol 31. No.1 (Feb. 2002): 35.

провокацији и тиранији памћења, потискује друштвено интегративно памћење које правда хомогенизовање Ми-групе, тј. насилни идентитет.²⁶ Ми-група дакле ступа у наведене процесе „обнове и изградње“ који би требало да јој дају легитимитет. И управо је реч „обнова“ у случају слогана ‘Ступова’ извор неспоразума, јер се, у суштини, не ради ни о каквој обнови, рестаурацији или оживљавању. По среди је *иновација* путем коришћења елемената, стварне или имагинативне, историјске прошлости.²⁷ Представити *иновацију* као *обнову* значи покренути симулационе механизме који, изврћући етичке и меморијске кодове, разграђују интегритет баштине и на тај начин суштински угрожавају интегралност њеног сведочанственог потенцијала, а тиме – будући да је сведочанственост баштински *sine qua non* – и саме темеље баштине. Отуда инситирање на принципу „аутентичне обнове старог“ нужно доводи до стварања симулакрума који делује у супротности са патримонијумом.²⁸ Ђурђеви ступови, просто, не могу „засјати у старом руху“, јер тог руха нема. Они се могу поново изградити, али као, у суштини, нова грађевина на остацима старе. Другим речима, стари се „Ђурђеви“ не могу обновити, једино се могу подићи нови „Ступови“.

На крају, вратимо се генералу Миихајлу Живковићу, команданту Ибарске војске у Првом балканском рату, кога смо оставили у часу док стоји подно Ђурђевих ступова, а у сенци Грађевине националног памћења. Врховна команда захтева ефикасност, јер на свим другим правцима српска војска успешно напредује. Ефикасна је и турска топовска батерија стационирана међу зидинама Ђурђевих ступова. Генерал, након наређења „да под личном одговорношћу, у току сутрашњег дана, мора да заузме Нови Пазар“, доноси одлуку. Двадесет трећег дана октобра, нешто после осам часова ујутру, српска батерија дејствовала је по турском положају на Ђурђевим ступовима, онеспособила га и знатно порушила манастирске зидине. Тешко проверив глас каже да је нишанција, који је имао задатак да дејствује по остацима манастира, рекао: „Опрости, свети Ђорђе, али,

²⁶ Todor Kuljić, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti* (Beograd: Čigoja, 2006), 25.

²⁷ Erik Hobsbaum, „Smisao prošlosti,“ *O istoriji* (Beograd: Otkrovenje, 2003), 29.

²⁸ Или воде до нонсенса, попут овде наведеног: „Тада је [2000.] отац Петар као игуман-старешина манастира са два монаха, а све уз благослов епископа Артемија, почео *наново* да зида 835. година *стари* конак и трпезарију...“ Цитирано према: Раде Ерцег, „Обновимо себе, подигнимо ступове!“, *Глас јавности*, 22. јануар 2008. (курзив М. П.). Конструкција „наново зидати старо“ школски је пример *contradictio in adjecto*.

ако си пустио Турке код себе, пусти и мене да распалим по њима”.²⁹ То је био последњи дан борбе око Новог Пазара. Исте вечери, док су се турски војници повлачили, у Штаб Ибарске војске дошла је делегација грађана Новог Пазара и предала град; 24. октобра 1912. године српска војска, на челу са генералом Михајлом Живковићем, ушла је у Нови Пазар.

Манастир Ђурђеви ступови одиграо је битну улогу у драми о уласку Новог Пазара у модерну српску државу. Вредност те улоге била је заснована, без сумње, на значају баштине манастира. У њен корпус били су укључени и верски и патриотски митови, историјска сведочанства и национално памћење, али и њен стратешки положај и физичка структура. Сложеног устројства *Баштине Ђурђевих ступова*, чини се, биле су свесне и обе стране у сукобу. Тиме је још једном показана специфичност феномена баштине, али и његова неодвојивост од животних токова. Генерал Михајло Живковић је схватио – или, боље речено, био је принуђен да схвати – једну од можда најкомплекснијих херитолошких лекција. У Библији, у Књизи Проповедниковој, постоје ови стихови: „... свака ствар под небом има своје време; ... време кад се обара и време кад се гради“ (Проп. 3.1; 3, 3). Другачије није ни са баштином. Но, ту треба бити обазрив. У случају очувања патримонијума време „обарања“ може постати време „грађења“, и обратно. Зашто? Зато што време баштине и време човека – као што смо већ напоменули негде на почетку овог текста – није исто. Баштина је оно што претрајава време, а човек то, ипак, није у стању. Отуда и његова брига о сведочанствима.

²⁹ Наведено према: С.[лавка] Баграчевић, „Расту куле Ђурђевих ступова“, *Политика*, 07. мај 2009.

Литература:

- Asman, Alaida. *Rad na nacionalnom pamćenju*. Beograd: Svetovi, 2002.
- Бакрачевић, С.[лавка]. „Расту куле Ђурђевић ступова.“ *Политика*, 07. мај 2009.
- Baudrillard, Jean. „Kritika političke ekonomije znaka.“ u: *Simulacija i zbilja*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2000.
- Булатовић, Драган. „Баштинство или о незаборављању.“ *Крушевачки зборник* 11 (2005): 7-20.
- Војм, Svetlana. *Budućnost nostalgije*. Beograd: Geopoteika 2005.
- Gieryn, Thomas F. „What Buildings Do.“ *Theory and Society* Vol 31. No.1 (2002).
- Deloš, Bernar. *Virtuelni muzej*. Beograd: Clio, 2006.
- Ерцег, Раде. „Обновимо себе, подигнимо ступове!“ *Глас јавности*, 22. јануар 2008.
- Караџић, Вук Ст. *Српски рјечник, истолкован немачким и латинским ријечима*. Беч, 1818.
- Костић, Лаза. „Ђурђеви ступови.“ у: *Песме*, 153-167. Нови Сад: Матица српска, 1989.
- Кулјић, Todor. *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja, 2006.
- Мароевић, Ivo. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1992.
- Мушовић, Ејуп. „Нови Пазар и околина (1912-1941).“ у: *Нови Пазар и околина*. Београд: Књижевне новине, 1969.
- Нешковић, Јован. *Ђурђеви ступови у Старом Расу*. Краљево: Завод за заштиту споменика културе, 1984.
- Nora, Pierre. „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire.“ *Representations* No. 26 (1989).
- Novi Pazar: turistički vodič*, (Beograd: 1978).

- Пантић, Мирослав. „Дубровчанин Никола Бошковић и рашке старине.“ *ЗЛУМС* 8 (1972): 225-261.
- Попадић, Милан. „Знак на Ушћу.“ *Синтезис* I/1 (2009): 15-30.
- Poulot, Dominique. „The Birth of Heritage: 'Le Moment Guizot'.“ *Oxford Art Journal* Vol. 11, No. 2 (1988).
- Prodanović, Mileta. *Stariji i lepši Beograd*. Beograd: Stubovi kulture, 2004.
- Радовић, Миодраг. „Ослобођење Новог Пазара у Првом балканском рату.“ *Новопазарски зборник* 13 (1989): 125-139.
- Riker, Pol. *Vreme i priča*. Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1993.
- Трухелка, Бранимир. „Старорашка сећања Николе Бошковића.“ *Мусао* 32 (1930): 90-94.
- Foster, Hal. *Dizajn i zločin (i druge polemike)*. Zagreb: VBZ, 2006.
- Hobsbaum, Erik. *O istoriji*. Beograd: Otkrovenje, 2003.
- Chastel, Andre. „Pojam baštine.“ *Pogledi* 3-4 (1988).

*Summary***Milan Popadić****Patrimonium Sancti Georgii**

Keywords: *Heritage, patrimonium, museality, St. George Monastery (Pillars of St. George), Novi Pazar, memory, reality, imagination, design*

The paper investigates the characteristic elements of heritage of the St. George Monastery (Pillars of St. George) near Novi Pazar by examining the relationship between the heritage (Latin *patrimonium*) and the various phenomena involved in its formation. Correlations between material holders of heritage values, imaginative and memory structures, as well as modern concepts of media presentation have been examined. These relationships are illustrate by the historical events (The battle for Novi Pazar in the First Balkan War), artistic creations (poem „Pillars of St. George“ by Laza Kostic), and marketing mechanisms (the catchphrase „Renew ourselves – raise the Pillars“). The aim is to point out the complex structure of an idea of heritage and the necessity of preserving condition for a heritage communication.

Наслеђе натприродног у стрипу „Дилан Дог“

Апстракт: *Рад се бави елементима нематеријалне културне баштине и њеним представљањем у стрипу „Дилан Дог“. Као пример узет је мотив вампира чија се генеза прати кроз историју и медије. Такође, овај елемент натприродног тражи се у домаћем наслеђу, митовима и легендама са простора бивше СФРЈ, чиме се покушава објаснити популарност овог стрипа на тим просторима као последица препознатог наслеђа. Анализирају се и механизми наслеђивања, крајњи производ дуге генезе мотива, као и разлози коришћења нематеријалне културне баштине натприродног и начини њене презентације.*

Кључне речи: *Нематеријална културна баштина, стрип, „Дилан Дог“, мит, неомит, вампир, препознато наслеђе*

Дилан Дог – истраживач натприродног

„Дилан Дог“ је италијански стрип настао 1986. године, аутора Тицијана Склавија. Базу стрипа чини изузетно брижљиво изграђен лик главног јунака, а радња се дешава у Лондону у садашњости. Он је шармантни неоромантик, антихерој у суштини, препун слабости и фобија, мрачне прошлости и непознатог детињства. Оно што издваја овог лика од осталих стрип јунака је управо другачији приступ у изградњи концепта стрипа и самог актера. Дилан Дог је детектив, тачније истраживач натприродног, његов циљ су несвакидашњи и класичним методама нерешиви случајеви. Већина епизода почиње тако што у његов живописни стан долази клијент и Дилан са неверицом и цинизмом започиње рад на случају. Антихерој коме није јасно много тога у вези са самим собом ту ускаче у борбу против сила и бића, која за већину људи не постоје. Можда је лепота овог стрипа што релативизује стварност и концепт јунака. Умногосте је то слика самог аутора јунака и стрипа, човека о коме се у анализи „Дилан Дога“ обраћа много пажње, који, опседнут општим местима у психологији, пласира једног управо таквог јунака, дајући му и аутобиографске црте, произведвши тиме романтичног антихероја подложног идентификацији публике.

Натприродно као елемент „Дилан Дога“

Како је домен овог истраживача оно натприродно, Дилан је осуђен да се среће са разним идејама и творевинама људског ума у историји човечанства, те у опусу стрипа срећемо колекцију продуката вековног веровања у натприродно. Разни демони, појаве, магија, све оно што човек није успео да објасни, сва бића која су настала као последица страха, као претња или регулатива понашања, сценаристи су поставили наспрам овог јунака. Дилан у својој каријери оперише са прехришћанским демонима, вампирима, вештицама, вилама, гоблинима, разним мутантима, вукодлацима, вуду наслеђем зомбија, свиме оним што данас, без обзира на основно порекло, можемо сматрати синонимом за натприродно. Но, сви су ти мотиви ту где су сада, у једном актуелном стрипу, прошли кроз дуг процес транзиције и формирања, како би од основног места настанка специфичног веровања, легенде о сваком од ових бића, дошли до светски препознатљиве идеје као елемента натприродног.

Нематеријална баштина натприродног и њено чување у „Дилан Догу“

Нематеријална културна баштина је пракса, презентација, изражавање, као и удружена знања и неопходне вештине, које заједнице, групе и у неким случајевима појединци препознају као део своје културне баштине. Нематеријална баштина, дакле, подразумева наслеђе људског духа, разне митове и легенде, усмена предања која су током дугог времена коришћења у људској култури свакако добила и материјалне представе. Када говоримо о наслеђу натприродног, оно је одувек било пријемчиво, што због страха од необјашњивог, што због фасцинације њиме, те су многе легенде о оваквим појавама или бићима биле погодне за материјализовање кроз разне медије уметности.

У опусу „Дилан Дога“, креатор стрипа и сви каснији сценаристи прихватили су се важног задатка. Како је мотив натприродног важан елемент концепта стрипа, велика пажња је била посвећена доследним представљањем овог феномена. Неки сценаристи су у томе успели више, неки мање. Како год, овде се, наиме, оперише са културном баштином схваћеном и модификованом тако да читаоцу буде пријемчива и схватљива.

Коришћење неомита, Клод Леви-Строс (Claude Lévi Strauss)

У третирању натприродног, његовим представама у стрипу, заправо се оперише са митовима и тиме ствара нова творевина или неомит. Како се у „Дилан Догу“ мешају митови разних култура, које ни времен-

ски ни географски често не можемо повезати, а, опет, не можемо се повести теоријом о прамиту, чињеница је да је у третирању мита дошло до *бриколирања*, по Леви-Стросовој теорији. Наиме, то је процес у коме се услед нарасле потребе за неким митом, сходно друштву и културној клими којој је он потребан, неомит створио коришћењем већ постојећих модела. Ако се неки познати мит анализом разложи на своје чиниоце, добија се група митема. Оне се обрађују у култури како би одговориле на савремену културну климу и произвеле неомит који боље егзистира у датом времену и простору.¹ Тако се и у натприродним елементима овог стрипа сусрећу неомитске конструкције спремне да кореспондирају са временом и местом дешавања радње, тачније садашњошћу, у актуелном друштву, са актуелним потребама.

Популарност у СФРЈ, проблем препознатог наслеђа

Поред баратања са светским наслеђем на тему натприродног у опусу „Дилан Дога“, сем зомбија, истичу се још вампири и вукодлаци који су се издвојили као најпогоднији за серијал. Ова бића, поред својих основних карактеристика, модификована су тако да се ускладе са концептом самог стрипа, са поетиком главног јунака и да одговоре на идејни космос Тицијана Склавија.

Овде су чудовишта често приказана у контексту људског зла, или као метафора оних који су одбачени, што је продукт уметности XX века. Но, у третирању ових бића модификован је изворни мит, чије порекло треба тражити растављањем на митеме. Ако узмемо искључиво мотив вампира и третирамо га на овај начин, незаобилазан је аспект порекла самог мита, односно културне баштине из које потиче. Јер, ако занемаримо архетипске концепте оног што данас називамо вампиром, ипак корене морамо тражити у словенској митологији, посебно у веровањима Јужних Словена.

Идеја да је популарности овог серијала у СФРЈ допринело препознавање домаћег наслеђа, на први поглед делује неосновано, јер су и представе и концепт овог натприродног бића вишеслојне и под утицајем покултурних елемената. Ипак, ни оне нису настале саме од себе, већ поменути бриколирањем основних митова, те и сценаристи „Долан Дога“, иако несвесно, комуницирају са митемама које у већини вуку корене из јужнословенског наслеђа. Чињеница је и то да, колико год звучало невероватно, веровање у вампире на овим просторима и даље егзистира и могуће је да је управо та веза макар делом допринела овдашњој популарности серијала која још увек траје.

¹ Иван Ковачевић, *Мит и уметност* (Београд: Српски генеалогски центар 2006), 28, 29.

Елементи натприродног

Кратка генеза вампира

Мотив вампира среће се од давних времена и у различитим културама. Стар је готово колико и људско мишљење и његове прапочетке можемо тражити у најједноставнијем концепту архидемона опасног по човекову егзистенцију. Трајање овог мотива свакако је било изложено променама, и кроз различите епохе и територије употребе мита било условљено датим социјалним потребама друштва у коме је мит егзистирао и даље егзистира.

Демон крвопија је само једна од еманација архидемона и функционално је сведен на једну типичну демонску радњу, одузимање људског живота исисавањем крви.² Важне одлике овог негативног принципа, а заједничке за све следеће конструкције у различитом времену и простору су следеће: вампир је принцип зла, својим постојањем и деловањем он је опасан по човека. Храни се крвљу и/или људским месом и тиме жртви одузима животну снагу. Креће се ноћу, доба дана које је у различитим културама утврђено за мизансцен деловања злих сила.

За идеју мрака, као подлогу за деловање вампира, везан је хтонски, мрачни подземни принцип, а петао, као животиња која је један од териоморфних атрибута бога подземља, а уједно и граничар два света, симболично их, својим оглашавањем, дели.

Такође, вампир је неодвојив од сексуалних конотација, услед неизбежне везе Ероса и Танатоса. Томе доприноси и представа о одвојености душе и тела, где се вампир јавља као чисто телесни принцип, а тиме нераскидиво везан са представама о сексу. Такође, ту је и моменат исисавања животне енергије путем пенетрације у тело оног другог, еквивалентно хришћанској идеји да полни однос (пречест и без циља у репродукцији) доводи до исцрпљења организма и слабљења различитих животних функција, до коначне пропасти.

Вампир, за сад схваћен генерално, са основним карактеристикама, може бити и мушког и женског рода. Касније, у даљој разради овог мотива кроз митове, веровања и уметности, ова, наизглед, демократичност добиће различите основе за изградњу концепта и представе мушког или женског демона.

² Ана Радин, *Мотив вампира у миту и књижевности* (Београд: Просвета, 1996), 22.

Словенски вампир

Кад је реч о пореклу изворног мита о овом бићу „...претпоставља се да су у вампира Стари Словени веровали још пре него што су се раселили, а да су затим веровања која постоје на нашем простору настала мешањем са веома развијеним религијским комплексом везаним за смрт код староседелаца Балкана“.³ Да је веровање у вампире на Балкану било веома распрострањено и јако, сведоче и каснији писани документи, како о извесним забранама које се односе на третирање наводних вампира, тако и описа појединачних случајева вампиризма.

Управо тај „словенски вампир“ постаће база која ће се делити на митеме и модификовати до жељене представе, јер у његовој представи као и концепту бића, налазимо на основе за даљу генезу.

Вампир се постаје најчешће после смрти, ретко за живота, али то се може десити услед контакта са вампирском крвљу. „Поштен човјек не може се повампирити, већ се вампири само онај ко је грешан.“⁴ Постоје ритуали који превентивно спречавају повампирење и често су веома брутални. Сам изглед вампира у веровању Јужних Словена је следећи: вампир може бити оба пола, великог је раста, тело му је као мешина (коју зли дух надува), црвене је боје због крви, или црне због хтонских елемената. Вампиру су изражене очи и зуби, којима напада жртву и сиса јој крв.

Загнут је плаштом у коме је његова моћ. Традиција плашта, покрора, опет је уско везана за многа хтонска божанства (Хермес, Водан).⁵ Еротски нагон код вампира је такође веома изражен, што је карактеристично за демоне подземља. Он жртву напада сисањем, или у случају женског демона јахањем, што су јасне сексуалне конотације.

Вампир се убија у току дана ископавањем из гроба и пробадањем глоговим коцем, кувањем срца у вино или спаљивањем целог тела; такође, штете му хришћанска обележја. Њега лако препознају тзв. вампировићи (вампирова деца зачета у његовим походима женама), односно особе са којима је демон у посебној вези.

Петар Благојевић и даља генеза, уплив у Европу

За званичан уплив термина вампир, као и његових основних карактеристика узима се година 1725, када је један случај од многих доку-

³ Лидија Радуловић, „Вампир: осујећени митски предак и симбол осујећеног мушког сексуалног потенцијала,“ у: *Етноантрополошки проблеми 1*, 182 (Београд, 2006).

⁴ Тихомир Ђорђевић, „Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању,“ у: *Српски етнографски зборник, књига LXVI*, 19 (Београд 1953).

⁵ Радин, *Мотив вампира у миту и књижевности*, 22.

ментован и послат у Беч. Реч је о Петру Благојевићу из села Кисилева. Јер, иако су разна друштва имала своје варијанте крвожедног демона, чини се да ниједан није био оволико одређен и по иконографији издиференциран; у сваком случају, био је актуелан. Управо овај случај обезбедио је уплив вампира у Европу а касније Америку, и постао база за све потоње модификације.

На почетку свог ширења, вампир је наишао на више него плодно тле у књижевности готик жанра који, почевши од дела „Замак Отранто“ (The Castle of Otranto) Хораса Волпола (Horace Walpole), добија на популарности у Европи XVIII века.⁶ Међутим, на „експлозију“ вампирског поджанра чекаће се наредно столеће. У Полидоријевој (John William Polidori) приповеци „Вампир“ (The Vampire) из 1819. године јунак приче је Лорд Рутвен (Lord Rutwen), човек који још за живота носи нешто мртвачко у себи, но, он је лепа изгледа. После смрти Лорд оживљава и потом нестаје задовољивши се својим жртвама.⁷ Следи Хофманова (E. T. A. Hoffmann) новела „Vampirismus“, која осликава вампирову могућност кретања у заједници живих. Ипак, дело из 1871. године, „Кармила“ (Carmilla) Џ. С. ле Фануа (J.S. le Fanu), поставља и ближе одређује мотив женског вампира, који ни у јужнословенској митологији није био занемарен.

Домаћа књижевност

Ни домаћа књижевност није остала дужна овом поджанру. У српској литератури Милован Глишић представља сеоског вампира који ће књижевној публици представити овај народни мотив кроз други медиј. Лик вампира Саве Савановића изграђен је по свим правилима митологије. Његов физички изглед такође одговара народном веровању. Мотив вампира среће се и у приповеци „Махараца“ Лазе Костића, где аутор допушта уплив готик елемената.

Драгутин Илић 1892. године у приповеци „Игуманова сен“ примењује нови аспект вампира, осликавајући га и као манифестацију човековог унутрашњег живота. То отвара велике могућности у третирању концепта вампира као манифестације човекове мрачне, демонске стране и управо ће вампир у овом контексту бити инспирација за српску књижевност XX века.⁸

⁶ Европа је још од раније била опседнута мотивом натприродног, но чини се да је мотив вампира сакупио у себи све елементе фасцинације и узбуђења пријемчивих за европско друштво XVIII и XIX века.

⁷ Ранко Мунитић, *Чудовишта која смо волели* (Горњи Милановац: Дечје новине, 1990), 363.

⁸ Радин, *Мотив вампира у миту и књижевности*, 67, 98, 116.

Дракула и филм

Година 1897. доноси уплив једне друге легенде у вампирски поджанр. Стокеров (Abraham Stoker) „Дракула“ (Dracula) оставиће највише утицаја на касније покултурне представе мотива и чини се, скренути пажњу публике на митове и историју Балканског полуострва. Ту ојачава представа елегантног и углађеног демона са јаким сексуалним конотацијама, која ће још више заживети уласком у филмску индустрију XX века. У преношењу на филмско платно, вампир је прешао пут од чудовишта у филму „Носферату“ Ф.В. Мурнауа (F. V. Murnau), преко познатих интерпретација Беле Лугосија (Béla Lugosi) у виду грофа вампира или урбаног вампира, до еротских поимања у лику Кристофера Лија (Christopher Lee). Но, вампирски поджанр временом је постао изузетно популаран и подложен свакојаким интерпретацијама. Често је бивао банализован, комбинован са другим демонским бићима, доживео је и пародирање, али, што је можда још битније, извојевао је својеврсну победу, где је од почетног негативног аспекта постао циљ идентификације или морални победник против друштва.

Домаћи хорор

У кинематографији бивше Југославије баратање основним, фолклорним митом било је пријемчивије, ближе, а самим тим и чешће због јаког присуства и актуелности наслеђа. За први „прави“ југословенски хорор сматра се „Лептирица“ Ђорђа Кадијевића из 1973. године, по приповеци Милована Глишића, те није ни чудно што се за први вампирски филм пронашла инспирација управо у делу овог писца. Љубавна прича је опет уско повезана са мотивом вампира – мртва драга која постаје вампирица. Такође је важан филм истог аутора „Свето место“, који на примеру женског принципа приказује транзицију од руралног до урбаног вампира, имајући у себи оба ова примера у виду два лика. Тиме су у једном делу помирене две слике, мит и неомит.

Пут вампира

Пут који је мит о вампиру прешао од јужнословенског веровања, усклађеног са тадашњим временом и местом, са тадашњим страховима и као метафора непожељног понашања, завршио се и укоренио у представи и концепту урбаног демона. Јер, Европи XVIII и XX века није био потребан повампирени сељак који дави стоку, већ мрачна фигура узбудљива у својој сексуалности. У било којој варијанти вампир је био одметник од друштва и у сваком случају опасан по њега.

Пређени пут са завршном тачком посматрања у уметности стрипа, на примеру „Дилан Дога“, показује нам докле се дошло у третирању културне баштине, како је нематеријалност мита добила представе, на који начин се одвијала метаморфоза, и како су основне митеме протумачене и примењене на захтеве актуелног медија.

Вампир у Дилан Догу

Приказ двоброја

У две повезане епизоде „Ноћни лов“⁹ (Notti di Caccia) и „Знак вампира“ (Il Marcio del Vampiro) сценаристе Руђа (Pasquale Ruju) а цртача Николе Марија (Nicolo Mari), започиње прича о групи вампира предвођених својим вођом и брату и сестри који их траже по свету због освете. Вампири су једне ноћи предвођени Лијамом Јаргом (Liam Yargo) напали једно имање у Аустралији и побили све укућане оставивши у животу само девојку Твајлајт (Twilight) и њеног брата Рециналда (Reginald) који тада није био на имању.

Почев од тада, ово двоје прате вођу Јарга по свету, притом наилазећи на мање битне вампире које убијају специјалним начинима. У ноћи напада Јарго је остварио необичну везу са Твајлајт, која је тада ослепела. Пративши Јарга, двоје Аустралијанаца стижу у Лондон и обраћају се за помоћ Дилану Догу. Он је на почетку скептичан, али ипак прихвата случај.

Кроз ову обимну причу протичу многи ликови, смењују се заплети, али се јасно издвајају основне митеме овог дуговечног мита. Ликови су јасно изграђени и лако их је дешифровати и у њима тражити одлике како самог вампира тако и типова који су са њим повезани: убица вампира-ловац, у јужнословенском наслеђу *вампировић*, особа у уској вези са самим вампиром, носилац сексуалног аспекта као и жртва кроз примере система убијања и одбране од вампира.

Ловац-Рециналд

Рециналд је вођен осветом проучио стара веровања – народна, како се у стрипу и каже. Опремљен је пушком са специјалним мецима, зна да се вампири уништавају сунчевом светлошћу и коцем, што се јасно поклапа са системима убијања из јужнословенског веровања. Међутим, он не лови по дневној светлости и не раскопава гробове, већ током њиховог деловања. Овде видимо и негирање хришћанских упути у концепт

⁹ Pasquale Ruju, „Noćni lov“, *Dilan Dog br. 100* (Zagreb: Ludens, 2008).

вампира. Ловац, наиме, не верује у моћ крста над демонима, што је, чини се, особено за овај случај. Чињеница је да се системи одбране од вампира нису претерано мењали од изворних идеја и да је јужнословенско наслеђе махом остало очувано.

Вампировић-Твајлајт

Твајлајт је од ноћи напада повезана са Јаргом на начин који се открива на крају епизоде. Она је способна да чује његове мисли и тако помаже брату у освети. Иако не можемо говорити о родитељској вези коју јужнословенски вампировић има са вампиром, овде је остварен онај други аспект везе, такође у домаћем наслеђу. Појединци, необични и на неки начин посебни, предодређени су да препознају и упуте на вампире. Твајлајт, у сваком случају посебна, издвојена слепилом као дефектом који би се сматрао одликом вампировића, у константној је вези са вођом вампира и способна је да прати његово кретање.

Сексуалност вампира – Манила

И пре вампирења Манила се бавила послом уско повезаним са сексом. Као стриптизета, још као људско биће својим понашањем изазивала је сексуану жељу, а када се повампирила своју прву жртву управо је тако намамила. У јужнословенском наслеђу сексуалност вампира је важан елемент; тачније, он датира још од основног концепта хтонских бића и демона уопште. У народном животу верује се да је овај аспект служио као регулатива аберантног понашања (укључујући и сексуално), поготово ако говоримо о случају вампирица.¹⁰

У понашању вампирица приметно је мучење жртве јахањем, но, верујем да се кроз европску генезу мита, ова буквална референца на полни однос ублажила еротским завођењем. У сексуалности Маниле и огледала Ероса и Танатоса у њој, митско наслеђе о сексуалности вампира померило се онолико колико су се помериле саме представе о сексу генерално. Ако је у домаћем наслеђу то била промискуитетна сељанка, нешто што ће касније у књижевности постати *вамп* жена, у стрипу „Дилан Дог“ јасна је референца на еротску и сексуалност једне стриптизете. Још једном је свако време и култура пронашла тип који јој највише одговара и који се лако примењује на стање у друштву.

¹⁰ Радуловић, „Вампир: осујећени митски предак и симбол осујећеног мушког сексуалног потенцијала“, 182-202.

Жртве

Још на почетку двоброја описује се начин на који су умрли укућани са имања. Њима је исисана крв из целог тела. Жртва се у даљој разради убија опште познатим уједом за врат, међутим постављају се извесна правила: мали угриз није довољан за вампирење, а други вампир се ствара тако што се уједима размени крв. У јужнословенској митологији заразни вампиризам могућ је такође контактом са вампирском крвљу али најчешће када она падне на човека приликом егзекуције демона. У стрипу присутни елементи третирања жртава ипак су најближи модификацијма каснијих епоха, поготово елемената преузетих из кинематографије.

Вампир Јарго

У одликама главног вампира Јарга видимо најкласичнији пример онога што смо назвали гроф-вампир. Како сазнајемо, он је живео од краја XVIII до почетка XIX века, што га уско повезује са експлозијом готик жанра, те су и његове карактеристике сходне тој епохи. Физички изглед задржава мешавину привлачности и опасности, обучен је по ондашњој моди. За детињства живео је у подруму породичне куће, што јасно упућује на хтонски елемент. Способан је да путем хипнозе сазива вампирске састанке, могућност на коју наилазимо, али ретко, у јужнословенској митологији. Његове основне карактеристике су ипак општа места: пијење крви, начини напада, могућност уништења, неотпорност на сунчеву светлост.

Како се сценариста овог броја потрудио да нам ближе објасни неке од вампирских одлика, најчешће кроз дијалог Дилана и Рециналда, наилазимо на даља објашњења Јаргових особина: „Посједује моћ преобразбе... видео сам га како се претвара у маглу, у дивље звјери, у целу хрпу малих жохара...“¹¹. То је управо оно што срећемо у јужнословенском наслеђу – могућност промене облика, провлачења кроз најмање отворе, честа повезаност са вуком или другим хтонским животињама.

Даље, на примеру односа Јарга и Твајлајт, вампира и вампировића, осликава се већ поменути случај двадесетовековне ревалоризације демона, изгнаника из друштва, несхваћеног, одбаченог, показује се његова друга страна и тиме се изазива осећај сажаљења.

Тако је Јарго најкомплекснија личност ове приче са више слојева тумачења. Његове опште карактеристике вуку корене од основног мита, изглед му је кодиран захтевима готик жанра, док је сам осећај који ствара продукт метафоричног схватања принципа вампира карактеристичан за идеје XX века.

¹¹ Pasquale Rujju, „Znak vampira,“ *Dilan Dog br. 101* (Zagreb: Ludens, 2008), 3.

Прелаз од мита ка неомиту

Ликови овог двоброја сумирају у себи вишевековну генезу мита о вампиру. Са базом у основи смисла овог специфичног демона, типа његове жртве, система одбране и уништења, ове представе сажеле су у себи наслеђе о натприродном које је за време свог трајања неумитно било подложно променама и модификацијама. Ловац на вампира је прешао са масе угрожених на појединца осветника који проучава народна веровања и осавременује своје оружје. Детектор демона опет остаје особа специфичних особина и моћи уско повезана са демоном. Веза сексуалности са идејом вамира, присутна још у основном миту, све више се истиче кроз касније митске конструкције. Чини се да је, поред свих пратећих ликова, сам вампир био најподложнији променама и, бар у овом специфичном делу, на примеру њега видимо највише тековина протеклих епоха и културних милеа.

Како је искоришћено наслеђе нематеријалне баштине

Бавећи се овом тематиком сценариста двоброја сажео је у ликовима вековно наслеђе о натприродном. Готово да је испратио његову генезу, посебно кроз оне епохе које су од круцијалног значаја за овај концепт. Не обазирјући се на архетипске демоне-крвопије на које наилазимо у разним древним културама, већ почевши од јужнословенског наслеђа, у епизодама можемо препознати основне карактеристике мита.

Како је сам мит био подложен неомитским конструкцијама тако се и дошло до овог специфичног случаја вампира и њему пратећих ликова, те у њему трагајући наилазимо на упливе и готик жанра, елементе првих филмских остварења на ову тему, пут поимања сексуалности до данас као и двадесетовековну ревалоризацију демонског питања: ко је уствари жртва?

Везе са јужнословенском митологијом

Знајући јужнословенска веровања у вампире, понашање и деловања проистекла из тога, свесни смо да је ово наслеђе прешло велики пут кроз време и места. Кроз различите уметности и медије, мотив и наслеђе вампира се умногоме променило. Одузимало се сувишно, додавали су се елементи који боље кореспондирају са актуелном културом. У самом медију стрипа, условљеном сажетим и концизним ликовним и текстуалним изражавањем, задржане су основне митеме, а упливе сваке друге епохе не можемо и не смемо занемарити. Управо се у епизоди изашлој

почетком XXI века на изузетан начин сажело наслеђе људском митског мишљења и деловања на ову тему.

Светско културно наслеђе кроз склавијево тумачење Фројда

Како вампири нису једина чудовишта која се појављују у серијалу, морамо се осврнути и на митска бића других култура. Ако је вампир јужнословенски, култ вука нпр. европски генерално, шта је са свим зомбијима у серијалу, или вештицама карактеристичним за многа друштва, духовима које опет налазимо у културном наслеђу многих народа? Да бисмо ово растумачили, морамо анализирати креативни космос аутора лика и стрипа. За Тицијана Склавија испредају се многе приче, готово легенде.

Фанови „Дилан Дога“ његову личност уздигли су до самог мита. Када год је писао сценарио, користио је нешто од општих места психологије преведећи их често кроз своја лична тумачења. Често се у његовим сценаријима сусрећемо са Кафкиним наслеђем или, још чешће, Фројдовом теоријом Ега, Суперега и Ида. Ту је Склави махом целокупно наслеђе о натприродном повезао управо са Идом и протумачио га као део човека. То одговара и поменом схватању чудовишта као метафоре људске злобе. Коју год да улогу сва та натприродна бића у „Дилан Догу“ играју, она су дотле дошла преузимањем неког од светских културних наслеђа, модификовањем и њиховом применом до приказа у овом стрипу.

Могуће је да су читаоци препознали домаће наслеђе у стрипу и да је то купило њихову наклоност, међутим богато искоришћавање светског наслеђа натприродног сигурно се учинило довољно интересантим и задобило пажњу коју заслужује.

Завршна разматрања

Механизми наслеђивања и манипулације

У третирању светске нематеријалне баштине, мита и легенде, сценаристи и креатори датог стрипа, а због самог концепта истог, узели су на себе веома захтеван задатак. Тачно преношење оригиналног мита, преузетог из наслеђа појединих народа није било могуће из разлога његове све веће компликованости услед година манипулације истим. Избачени су непотребни елементи, митеме које више нису потребне или одговарајуће како самој причи тако и актуелној публици. Неки оригинални елементи наслеђеног били су сувишни, а неки везани искључиво за поднебље у коме су настали. Тиме видимо да је нематеријална башти-

на искоришћена на један спорадичан и произвољан начин. Далеко да то упућује на неозбиљност медија, већ једноставно на приоритете чиниоца целокупног дела.

Баштина је овде схваћена као један од придружених елемената, поред инсистирања на самој личности јунака. Ипак, начин на који се баштина користи у овом стрипу је маштовит, подложен разним актуелностима стога и различитим тумачењима. Свесно или несвесно, елементи натприродног у стрипу, услед манипулације са светском културном баштином, пружају читаоцима читав космос различитих легенди, различитих култура, које су на специфичан начин сажеле у себи и актуелно време и у одређеном смислу глобалну културу, користећи те елементе као средства у питањима о добру и злу, о животу и смрти, о проблемима данашњег друштва.

Баштина у производу

Иако је наглашено да је културно наслеђе у овом стрипу пратећи елемент, то је управо елемент који овај стрип чини посебним и одваја га од свакидашње тематике – стрип је ипак производ који би требало продати. Производ на коме ради више аутора, који се на одређено тржиште пласира и у чијем је интересу да одзив тржишта буде што већи. Тиме је он свакако део културне индустрије и настоји да концептом и садржајем буде што пријемчивији, занимљивији те и коришћенији. Отуд и коришћење културне баштине натприродног која се кроз године експлоатације испоставила као изузетно исплатива, поготово у индустрији филма или у овом случају стрипа. Самим тим не сме се занемарити едукативни аспект стрипа, кроз који је баштина читаоцима понуђена на упознавање и даље могућности третирања, као и на могућности одговора на захтеве данашњег друштва.

Популарност у СФРЈ, одавде па назад

Иако смо утврдили да је порекло наслеђа које је коришћено древно, да је често присвајано са различитих страна и модификовано, да не може директно служити као услов препознавања и идентификовања са домаћим, необична популарност „Дилан Дога“ на овим просторима не може се оспорити. Културна клима 80-тих година у СФРЈ развила је укус за хорор жанр, а то је време када овај стрип почиње да излази. Његово лако набављање, приступачна цена, спој визуелног и литерарног такође је освојило публику.

Питање је да ли је у стрипу публика препознала, поред толиких упутива, оригиналног јужнословенског вампира. Може се претпоставити да је у народу и култури остала извесна пријемчивост за овакве садржаје, те се стога развила заинтересованост за културно наслеђе коришћено у „Дилан Дог“, било оно препознато или не. Ипак, оно је тада дошло у климу која му је поговорила и одговорило на потребе тадашњег друштва. Близина Италије, потреба за овим жанром, спој сексуалности и хорора карактеристичан за 80-те године такође су утицале на популарност овог стрипа.

Једино што се по питању наслеђа и његовог прихватања може претпоставити је управо та пријемчивост за митолошка зла бића, митове који се и данас могу срести у појединим деловима ових простора: наученост или макар срастање с „бапским причама“, амајлијама које се неретко носе, или венцима белог лука у кући. Намеће се да је више фактора утицало на велику заинтересованост за садржај „Дилан Дога“ – наученост и погодно културно наслеђе и садржаји који са датим наслеђем манипулишу.

Но, премда је хорор жанр постао запостављен на овим просторима, митска бића замењена неким далеко реалнијим чудовиштима, „Дилан Дог“ и његови сценаристи и даље неуморно сакупљају елементе нематеријалне баштине натприродног, модификују, мењају, играју се иконографијом те је пласирају, а чини се да је после вишегодишњег прекида поновног издавања „Дилан Дог“ још једном пронашао активну публику на овим просторима.

Литература и извори:

Ђорђевић, Тихомир. „Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању.“ у: *Српски етнографски зборник, књига LXVI*. Београд, 1953.

Ковачевић, Иван. *Мит и уметност*. Београд: Српски генеалошки центар, 2006.

Мунитић, Ранко. *Чудовишта која смо волели*. Горњи Милановац: Дечје новине, 1990.

Радин, Ана. *Мотив вампира у миту и књижевности*. Београд: Просвета, 1996.

Радловић, Лидија. „Вампир: осујећени митски предак и симбол осујећеног мушког сексуалног потенцијала.“ у: *Етноантрополошки проблеми 1*, 182-202. Београд, 2006.

Ruji, Pasquale. „*Noćni lov*“, *Dilan Dog br. 100*. Zagreb: Ludens, 2008.

Ruji, Pasquale. „*Znak vampira*,“ *Dilan Dog br. 101*. Zagreb: Ludens, 2008.

Summary

Iva Mulić

Heritage of supernatural in comic book „Dylan Dog“

Key words: *intangible cultural heritage, comic book, „Dylan Dog“, myth, neo myth, vampire, recognized heritage*

„Dylan Dog“ is an Italian comic book created in 1986 by Tiziano Sclavi. The center of the story is a strange private investigator, with dark past, blurry childhood and depressed moods. However he is not an ordinary detective. His fields of investigation are supernatural beings and phenomena. During his carrier, Dylan Dog fought with vampires, werewolves, witches, zombies and other monsters. All of these creatures are relicts of world cultural heritage that had been modified and changed through long-lasting exploitation via arts, media and history. On the other hand, it's common knowledge that Dylan Dog was extremely popular in the countries of former Yugoslavia, which could be a consequence of recognized cultural heritage. The vampires, for example, are original South Slavic legend, introduced to Europe and America, where this myth gain a great popularity and started existing independently with inevitable changes and modifications. According to the genesis of Vampire motif, it has emerged on territory of former Yugoslavia, as a demonic dark creature who drinks blood and kills villagers. As always, without an exception, such a creature was evil. He's an immortal soul, living in a body which the Devil himself fills up with an evil spirit. Vampires also have a strong connection to sex. This legend primary originated from Slavic countries, spread through Europe, and finally found a good basis in literature of Gothic genre. From then on, this motif kept on living, becoming well known, especially after Bram Stoker's Dracula. We shouldn't neglect an impact of a movie industry, which did the final act on popularity of a Vampire. In a „Dylan Dog“ comic book, in one special episode, we can find the main actors of a vampire story: the killer of a demon, his metaphorical child, vampires (sexual aspect of demon), and Vampire itself, mostly similar to art media nowadays and to original South Slavic legend. Probably most people who red „Dylan Dog“ had not been aware of domestic legend, but I believe that there was some kind of rooted tendency for horror genre, and this particular being in regional culture, that has persisted until now.

The Political Background of Europeana.eu Portal¹

Abstract: *This paper examines the political background of the European cross-domain cultural and scientific heritage portal Europeana.eu from multiple perspectives, as it is simultaneously a reaction to the Google Books projects that is deemed a threat to European cultural influence, and a part of the EU's identity-forging strategies. While examining Europeana's format, the paper goes on to suggest that this website is not a regular digitized heritage portal, arguing that a new kind of supra-national identity requires a new kind of cultural institution to support it. The last part of the paper finds that in fulfilling its two major tasks – promoting cultures of European nation-state and bringing their common cultural heritage to fore – Europeana treats the later as a higher priority.*

Keywords: *Europeana, Politics, Culture, Heritage, Identity*

Culture, identity and politics rarely exist as separate, independent spheres. More often they form an interwoven web of influences and support and reinforce each other, to an extent that sometimes it is hard to tell where one ends and the other begins. Culture played a significant role in formation of identities of newly formed nation-states during the nineteenth century, and the European Union recognizes culture as a key element which is necessary for successful European integration. Most of its cultural projects have a prominent identity-forging and cultural cohesion dimension, and Europeana is not an exception to that rule. Even though it's clearly stated political agenda is often mentioned in the works dealing with this portal, it is rarely elaborated. Given the significance of the role Europeana plays in preserving cultural influences of the European Union member-states and in the forging of the supra-national European identity, the political background of this pan-European portal definitely deserves a closer look.

¹ This paper was written within the framework of multidisciplinary master course "Euroculture" at the Jagiellonian University in Cracow (Poland), under mentorship of Dr. Krzysztof Kowalski.

* * *

Europeana.eu is the European cross-domain cultural and scientific heritage portal which connects the digital resources of Europe's museums, libraries, archives and audio-visual collections. At the moment, more than fifteen million digitalized public domain texts, images, sounds, and videos can be accessed via this portal, as these are provided by around 1500 cultural institutions that directly or indirectly contribute to Europeana.² Content providers of this portal include not only libraries, but also museums, cinetheques, historical, television and radio archives and other holders of digitized heritage material.³

It should be made clear that Europeana is not a digital museum or a library, but a searchable database of what European cultural institutions offer online, somewhat, technology-wise, resembling what Yahoo was in the late nineties of the twentieth century. Europeana.eu does not host available items directly on its website, but only their surrogates comprising of object's set of metadata, thumbnail, and a link that leads to the full resolution digital object which is actually hosted on the website of a European cultural institution that enlisted it to the Europeana's database.⁴ Beside the technical advantages of not being responsible for object's hosting and preservation, the technique of object surrogacy also enables the content provider's identity and branding to be visible to the user, which reinforces provenance and authenticity of the object.⁵

The official mission statement of the portal is to enable people to explore and be inspired by Europe's rich cultural and scientific heritage in a multilingual space, which would also provide them with additional networking opportunities.⁶ Still, it is also clear, as it shall be explained, that Europeana has a political mandate and substantial financial support through the European Commission's eContent-plus program⁷ and within the Digital Libraries Initiative which, as a goal within the European Information Society i2010 Initiative, aims to support the information society and media industries.⁸

² "About us," Europeana.eu, <http://europeana.eu/portal/aboutus.html>

³ Susanne Bjørner, "Building a European Digital Library: A Challenge in the Culture Wars," *Searcher* 14, no. 3 (March 2006). *Academic Search Complete*, EBSCOhost, hypertext.

⁴ Jon Purday, "Think culture: Europeana.eu: from concept to construction," *DigItalia* 4, no. 1 (June 2009): 116.

⁵ Ibid.

⁶ "About us," Europeana.eu, hypertext.

⁷ Ricky Erway, "A view on Europeana from the US perspective," *Liber Quarterly: The Journal of European Research Libraries* 19, no. 2 (September 2009): 106, *Library, Information Science & Technology Abstracts*, EBSCOhost.

⁸ Purday, "Think Culture," 106.

The political mandate of the project is clearly visible from its very inception. The story about Europeana actually has its beginning outside of Europe. On 14th December 2004 American search giant Google announced its plans to digitize fifteen million printed volumes, or around 4.5 billion pages, over a six-year period.⁹ At the same time, the libraries of Harvard, Stanford, the University of Michigan, the University of Oxford and The New York Public Library were announced as the main partners in this pharaonic project.¹⁰

This announcement soon triggered a series of events on the other side of the Atlantic Ocean. The first to react was the director of the French National Library, Jean-Noël Jeanneney, who expressed his concerns about Google's project, and a call to counter-action in the article "Quand Google défie l'Europe", published in the French daily *Le Monde* on the 22nd January 2005.¹¹ In March French president Jacques Chirac invited Jeanneney to talk about the issue, afterwards announcing that he would sponsor the initiative and requesting the support of several European partner countries.¹² The following month presidents and prime ministers of France, Germany, Spain, Italy, Poland and Hungary sent an open letter to the president of the European Commission, José Manuel Barroso, requesting the creation of a virtual European library that would make European cultural heritage accessible for all.¹³ Already in June the European Commission responded by making digital libraries a strategic goal in its European Information Society i2010 Initiative.¹⁴ The Council of Ministers of the European Union also showed sympathy for the project, endorsing it in November 2006, while in September 2007 the overwhelming majority adopted the Commission's plan in the European Parliament.¹⁵

The project developed quite quickly, and it had a very good antecedent – The European Library (TEL) developed by the Conference for European National Librarians (CENL), which was heavily involved in the construction of the Europeana.eu portal.¹⁶ The relationship between the two projects needs some clarification since both Europeana and TEL share of the same goals, personnel, working space in the National Library of the Netherlands, and Jill Cousins as the program director, but, in short, TEL is a portal primarily aimed

⁹ Jean-Noël Jeanneney, *Google and the Myth of Universal Knowledge: A View from Europe*, (Chicago and London: The University of Chicago Press, 2005), 3.

¹⁰ "Google Checks Out Library Books," Google Inc., http://www.google.com/press/pressrel/print_library.html

¹¹ Jeanneney, *Google and the Myth of Universal Knowledge*, 8.

¹² *Ibid.*, 9.

¹³ Purday, "Think Culture," 105.

¹⁴ Bjørner, „Building a European Digital Library,” hypertext.

¹⁵ Purday, "Think Culture," 106.

¹⁶ *Ibid.*, 107.

at academic audience enabling it to search the digital and non-digital collections of 46 national libraries of Europe, while Europeana.eu is a cross-domain cultural and scientific heritage portal that also has general audience in mind.¹⁷ Nevertheless, TEL's involvement in the project has certainly contributed to its fast development. Already in November 2008 the first functional prototype of Europeana was ready for the public launch, having already indexed 4.5 million digital objects in its database – more than twice than initially planned – from over 1.000 contributing museums, libraries, archives and other cultural institutions.¹⁸ On the very same day the development site was so heavily visited that it had to be taken down with its underlying infrastructure reconstructed and reconfigured.¹⁹ The site was back online in mid-December 2008, and today, while still in the “beta” phase, with 15 million of already indexed items,²⁰ it has reached its goal of 10 million indexed items in 2010, and is progressing towards the 25 million targets for the year 2012.

Coming back to the beforehand mentioned Jeanneney's article in *Le monde*, it has also experienced fast evolution. Already in April 2005 he further developed his arguments from the article into a book bearing the same title.²¹ The book was soon translated into many languages, including German, Arabic and Chinese,²² while its English language edition, under the title “Google and the Myth of Universal Knowledge: A View from Europe”, appeared in October 2007. Jeanneney is quite open and frank about his intentions expressed in the book. He explicitly states that building European cultural portal would be a political project,²³ highlighting that he wrote the book “(...) as the head of The Bibliothèque nationale de France (BnF), as a historian, as a citizen and as a European.”²⁴ This book offers the earliest blueprints of what was to become Europeana, and given Jeanneney's heavy involvement in the earliest phases of the project, his book should be considered its manifesto.

Offering political rather than professional arguments, Jeanneney asserts his concerns regarding Google's project and draws a proposal for a ‘counter attack’. The ‘gondola end’ principle seems to be the mother of all his fears. Essentially, it is a marketing principle saying that goods offered in a store are

¹⁷ Susanne Bjørner, “Thinking About Culture and Language,” *Searcher* 17, no. 6 (June 2009), *Academic Search Complete*, EBSCOhost, hypertext.

¹⁸ Purday, “Think Culture”, 119.

¹⁹ Angelique Chrisafis, “Dante to dialects: EU's online renaissance,” *Guardian*, November 21, 2007, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/nov/21/eu>.

²⁰ “Aabout us,” Europeana.eu, hypertext.

²¹ Jeanneney, *Google and the Myth of Universal Knowledge*, 9.

²² *Ibid.*, 10.

²³ *Ibid.*, 75.

²⁴ *Ibid.*, 5.

not placed haphazardly, but in a way which encourages specific behavior of a costumer. Jeanneney applies it to the debate on the Google Books project, drawing conclusions that that a list generated by Google would likely weigh in favor of Anglo-Saxon culture, so the dominance of work from the United States would be further increased in the academic realm, and the use of English would become ever more prevalent at the expense of all other European languages, thus European cultures would become marginalized.²⁵ Therefore he calls the entire Europe to join “(...) collective resistance against the perils of a forced homogenization of cultures”,²⁶ because none of the European nations is neither strong nor wealthy enough to undertake such an initiative alone.²⁷ Since Google is not a public institution of the United States of America but a private company, in order to justify his cause, Jeanneney borrows De Gaulle’s argument that if the market is to rule the world, it would be the Americans who ruled as masters over the market. Later on, he denies the notion that America’s triumph is fundamentally the triumph of Europe as well, asserting that in the powerful melting pot of the United States various European influences gave birth to a fundamentally different culture.²⁸

Protectionism is nothing new in Europe, especially in the sphere of culture. For instance, following the advent of American culture after the World War II, France has introduced a number of measures to protect its own cultural production from the competition coming from the States. The best known of which is probably the restriction of import of American films that allows the quota of only 121 American films per year, while obliging movie theaters to show French films for at least five weeks in every three-month period.²⁹

Similarly, in the realms of economy and politics, it is also argued that the European Union is not a cosmopolitan, internationalist project, but the European nation-state’s attempt to rescue itself from collapse and to reassert itself as the fundamental unit of political organization.³⁰ Rather than its enemy, the European Union is in fact a condition of nation-state’s possibility.³¹ During the 1980s and early 1990 the Fortress Europe metaphor was widely used, especially in the United States of America, to describe the fear that in the process of freeing the trade and movement of people and goods within the internal

²⁵ Ibid., 5-7.

²⁶ Ibid., 86.

²⁷ Bjørner, “Building a European Digital Library,” hypertext.

²⁸ Ibid., 41.

²⁹ Ibid., 29.

³⁰ Alan S. Milward, *The European Rescue of the Nation-State* (London: Routledge, 2000), 429, Kindle edition.

³¹ Gerard Delanty, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality* (Basingstoke: Palgrave MacMillan, 1995), 8.

borders, the European Union would strengthen its external borders to shield itself from the effects of globalization.³² Still, while European nation-states did agree to combine their economies, deemed as inadequate in the modern world, forming a common market,³³ integration has always been particularly difficult in the realm of culture.³⁴ The Article 128 of the Maastricht Treaty³⁵ makes it clear the competence in this area still lays mostly within individual member states, while the European Union is allowed only to encourage cooperation between member states, support and supplement their action if necessary.³⁶

Still, especially in the later part of its being, the European Union has managed to sponsor a number of cultural projects as part of pan-European 'nation-building' project. However, one having as defensive background as Europeana is hard, if not impossible to find. It should be also emphasized that Europeana came into consideration in the time when the advancements in Information and Communication Technology (ICT), especially the Internet, made cultural protectionism arguably impossible without the degradation of some of the fundamental citizen right. Now a French teenager can easily download as many American films as he or she wishes legally, and even more easily illegally and there is almost nothing the state can do about that. Indeed, Jeanneney does not propose filtering out Google Books in Europe, but an alternative solution - collaboration between the European nation-states and public subsidies. Even the name of the newest proposed "European agenda for culture *in a globalizing world*,"³⁷ suggests that the European Union is attempting to make a shift towards more defensive, though still primarily constructive approach in the realm of culture. Besides planning to intensify cultural cooperation and blossom of creativity in the European Union, the European Commission plans to introduce cultural diplomacy measures to enhance the global position of not only European, but of the developing world's cultures as well by promoting access to global markets for their cultural goods and services, enhancing cultural exchanges between the EU and non-EU countries, and so

³² A Dictionary of the European Union, 2nd ed., s.v. "Fortress Europe."

³³ Stephen George and Ian Bache, *Politics in the European union* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 8.

³⁴ Jeanneney, *Google and the Myth of Universal Knowledge*, 29.

³⁵ Later incorporated in the Lisbon Treaty as the Article 167.

³⁶ European Union, Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community, December 13, (Brussels: The Publications Office of the European Union, 2008), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0001:01:EN:HTML>.

³⁷ Emphasis added.

on.³⁸ This proposal might suggest what is clearly obvious in the Jeanneney's book – that Anglo-Saxon, especially North American influences are the major threat from which European and other cultures of the world need to defend themselves.

In order to gain better understanding of Europeana.eu, the concepts European culture(s) and identity need to be taken into account as well. Even though beforehand mentioned article 167 of the Lisbon Treaty explicitly speaks about cultures of the member-states (in plural) that have some common cultural heritage,³⁹ there is, as Milward puts it:

(...) an assumption that all of Europe is a common culture formed at first by the influences of classical Greece and Roman Empire and reshaped by the common experience of Christianity, so that national differentiation was never more than a temporary aberration imposed by the localization of secular power.⁴⁰

European identity, on the other hand, was definitely designed and decided at the Copenhagen EC summit in December 1973, in the time of an unexpected crisis,⁴¹ to give the European Community new confidence and to define its new role in the international order.⁴² Repeatedly stated view of the European Commission is that individuals possess multiple complementary and segmentary identities, which makes the construction of an over-arching European identity a simple task of adding higher collective identity on to and above existing regional or national identities.⁴³ However, the truth is that the European Union conspicuously lacks a common culture around which Europeans could unite.⁴⁴ Therefore, identity-formation and 'culture-building' have become explicit political objectives, and a number of agents of European consciousness have come to fore: EU institutions and civil servants, the single market, the Euro, the metric system, EC laws and regulations, educational exchanges, town-twinning programs, invented Euro-symbols and traditions,

³⁸ European Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 10 May 2007 on a European agenda for culture in a globalizing world* [COM(2007) 242 final – Not published in the Official Journal], <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0242:FIN:CS:PDF>.

³⁹ European Union, Treaty of Lisbon.

⁴⁰ Milward, *The European Rescue of the Nation-State*, 479.

⁴¹ Bo Stråth, "A European Identity: To the Historical Limits of a Concept," *European Journal of Social Theory* 5, no. 4 (November 2002): 388.

⁴² *Ibid.*, 390.

⁴³ Cris Shore, *Building Europe: the cultural politics of European integration* (London: Routledge, 2000), 50-51.

⁴⁴ *Ibid.*, 28.

EU historiography and the harmonization of the European statistics by the Eurostat office.⁴⁵

Museums themselves are very important national institutions since these are the places where nation gives itself perpetual homage by celebrating every single aspect of its past.⁴⁶ According to Krzysztof Pomian, museum pieces are the *semiophores* – objects of absolutely no functional use which, being impregnated with meaning, represent the indivisible to which visible is subordinated.⁴⁷ In the case of a nation-state, the invisible is the future since objects in museum collections are not only displayed to present, but also to future generations, just as they were presented to the gods in the past.⁴⁸ Pomian further argues that, in order to communicate with each other, various subsets of society must be given the potential access to the semiophores of the same kind and the same semiophores must be given the same interpretations, meaning that everyone must agree on the nature of the particular invisible world held to be reality.⁴⁹ That way, the museum becomes consensus-forming institution on the technique of opposing the visible and the invisible, and a place where all member of a given society can participate in the same form of worship, nation being both the subject and the object of the new national cult.⁵⁰

Pomian's theory can be applied to Europeana, though some further explanation might be necessary. First of all, the European Union is not a nation, but this is not a major problem in this regard since cohesionist and essentialist concepts were chosen for European culture and its supra-national identity.⁵¹ Much bigger problem is, lacking a better term, the very physical nature of Europeana.eu portal. Krzysztof Pomian defines the collection as “(...) a set of natural or artificial objects kept temporarily or permanently out of the economic circuit, afforded a special protection in enclosed places adapted specifically for that purpose and put on display.”⁵² At first glance, this definition needs only a bit of terminological modernization to suite the reality of the twenty-first century. A specialized website can easily be interpreted as a repository of digital objects put on display and protected by firewalls and other Internet security measures. Indeed, that would be enough in the case of the World Digital Library and the similar cultural heritage portals that actually

⁴⁵ Ibid., 26.

⁴⁶ Krzysztof Pomian, *Collectors and Curiosities: Paris and Venice, 1500-1800* (Cambridge: Polity Press, 1990), 44.

⁴⁷ Ibid., 27-30.

⁴⁸ Ibid. 44.

⁴⁹ Ibid., 43.

⁵⁰ Ibid., 43-44.

⁵¹ Stråth, “A European Identity”, 398.

⁵² Pomian, *Collectors and Curiosities*, 6.

host exhibited files on their servers, but Europeana does not belong to this category. It is actually a searchable database of what the involved European cultural institution offer on the Internet. Europeana.eu hosts only object surrogates and, in order to access the actual digital files, a user is offered a link to a website of an institution that hosts it. Since the supra-national European identity was not designed to replace a plethora of existing national identities in Europe, but to over-arch them, adding another layer of belonging on to existing ones, it can be argued that it needs a different type of cultural institution to celebrate itself and form a consensus of opinion around the technique of opposing the visible and the invisible. Just as the European Union is just another layer added on top of existing member-states that does not replace them, Europeana.eu portal is just another layer overarching and uniting digital national heritage collections, though it has yet to be seen whether Europeana will be able to save European cultures from irrelevance the way the European Union rescued and reasserted its nation-states as fundamental units of political organization. Obviously, a new kind of supra-national identity requires a new kind of institution to support it.

Europeana.eu portal should be viewed as one of the agents of European consciousness as well. Jeanneney also sees it in this light since he is suggesting that a great shared cultural project could give a new hope for the European project after the damage done by the Dutch and French “No” in 2005,⁵³ and that it could foster political cohesion and facilitate the integration of new members into the Union.⁵⁴ One of the problems concerning European integration identified by the European Commission is the lack of awareness of common cultural values and shared European heritage,⁵⁵ and Europeana addresses that issue perfectly.

A closer examination of the existing portal reveals that it is completely in line with the EU cultural policy. Because of the fact that the linguistic/cultural zones are not confined within the borders of the European Union, its cultural action has been open to collaboration with non-EU countries from its earliest days,⁵⁶ and this is why the participation of countries like Russia, Norway, Serbia and others should not surprise us. One of the hallmarks of the European Union is its devotion to multilingualism, so Europeana.eu portal is available in all the official languages of the Union, while the support for the languages of non-EU countries is only partial. For instance, the site is avail-

⁵³ Jeanneney, *Google and the Myth of Universal Knowledge*, 11.

⁵⁴ *Ibid.*, 89.

⁵⁵ Shore, *Building Europe*, 25.

⁵⁶ Allan Forrest, “A New Start for Cultural Action in the European Community: Genesis and Implications of Article 128 of the Treaty on European Union,” *The European Journal of Cultural Policy* 1, no. 1 (1994/1995): 14.

able in Russian and Icelandic, the languages of the countries that care a lot about their linguistic identities, while languages of the ex-Yugoslav countries (apart from Slovenia, which is an EU member-state) have yet to be supported, which might suggest that the lack of translation reflects the different levels of acceptance of the use of English as an international language, at least on the Internet, in different countries.⁵⁷ Europeana offers its users a possibility to create personal profiles and network with other users, but this section of the portal is still at the very beginning of its development, so it has yet to be seen whether and how will it achieve its purpose.

However, even though Jeanneney argues in his book that a European cultural portal should allow every country to digitize and organize its heritage according to its own criteria,⁵⁸ this does not seem to be a major concern of the existing portal, at least in its current phase of development. Users of Europeana do not have the opportunity to browse cultural and scientific heritage of their countries in a structured, organized way. Instead, they are greeted with a somewhat “googlesque” home page dominated by a search field. Only after a user gets the results of his or her search query, options to filter them by country or language will appear. As a result, the overall impression is that Europeana brings to fore pan-European cultural cohesion at the expense of promotion of national cultures. The exhibitions section of the website is prominently featured on the home page as well, right below the search field, and it also tells a similar story. Having in mind that Europeana.eu is not finished, only one of the four exhibitions currently offered on the web site should be considered here – “Reading Europe: European culture through the book”⁵⁹ exhibition is actually just a link to The European Library’s online exhibition, while “Explore the magic of fairy tales” and “Walk in a winter wonderland”⁶⁰ “exhibitions” are mere search results for the terms appropriate to the topics, without any intelligent organization of items or accompanying commentary. These are present only in the virtual exhibition “Art Nouveau”⁶¹ and, considering the fact that it is hosted under the Exhibitions subdomain of Europeana.eu, it might be reasonable to assume that it shows where this section of the portal is heading. The exhibition depicts Art Nouveau as a common pan-European phenomenon, and the exhibited material cannot be browsed by countries

⁵⁷ Bjørner, „Thinking About Culture and Language,” hypertext.

⁵⁸ Jeanneney, *Google and the Myth of Universal Knowledge*, 39.

⁵⁹ See: http://europeana.eu/portal/reading_europe.html

⁶⁰ See: <http://europeana.eu/portal/brief-doc.html?query=%22fairy+tales%22+OR+%22Marchen%22+OR+%22contes+des+fees%22+OR+fables+OR+basn&bt=carousel> and <http://europeana.eu/portal/brief-doc.html?start=1&view=table&query=Sneeuw+OR+vinter+OR+winter&bt=carousel>

⁶¹ See: <http://exhibitions.europeana.eu/exhibits/show/art-nouveau/introduction>.

of origin. Once again identity-formation and cultural cohesion took the upper hand. In this regard, Europeana.eu portal, deviating from original Jeanneney's intentions, essentially does the same thing to European culture(s) the Eurobarometer and Eurostat statistics do to European public opinion(s) – they create a common space where there hardly is any.

* * *

Europeana.eu, the European cross-domain cultural and scientific heritage portal came to fore as a constructive and competitive response to the Google Books project which threatens to diminish European cultural influence and prestige both abroad and at home. As such, Europeana project has the explicitly stated political agenda and enjoys a strong support of virtually all institutions of the European Union, which played a significant role in the astonishingly quick developmental of the portal. Still, even though it has obviously defensive background, it should not be viewed in the context of European protectionism. Europeana is not a typical online cultural heritage repository that actually hosts the material it exhibits, but a searchable database of items offered by a number of European cultural institutions on the Internet. A user actually has to go the external website to access a full-resolution file. As the European Union does not replace, but supplements its member-states, Europeana is not seeking to replace national digitized cultural heritage collections either, and its very form suggest that a new kind of supra-national identity requires a new kind of a cultural institution to support it. However, a closer examination of the current version of the portal reveals that the presentation of material leans in favor of pan-European nation-forging project at the expense of promotion of nation-states' cultures, since it creates a common space where there hardly is any. These two purposes of Europeana.eu portal stand in conflict, but they do not necessarily exclude each other, and it still remains to be seen how this tension will play out in the future.

Bibliography:

- Bjørner, Susanne. „Building a European Digital Library: A Challenge in the Culture Wars.“ *Searcher* 14, no. 3 (March 2006): 27-34. *Academic Search Complete*, EBSCOhost.
- Bjørner, Susanne. „Thinking About Culture and Language.“ *Searcher* 17, no. 6 (June 2009): 33-40. *Academic Search Complete*, EBSCOhost.
- Chrisafis, Angelique. „Dante to dialects: EU’s online renaissance.“ *Guardian*, November 21, 2007. <http://www.guardian.co.uk/world/2008/nov/21/eu>.
- Delanty, Gerard. *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, 1995.
- Erway, Ricky. „A view on Europeana from the US perspective.“ *Liber Quarterly: The Journal of European Research Libraries* 19, no. 2 (September 2009): 103-121. *Library, Information Science & Technology Abstracts*, EBSCOhost.
- Europeana.eu. “About us.” <http://europeana.eu/portal/aboutus.html>.
- European Commission. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 10 May 2007 on a European agenda for culture in a globalizing world* [COM(2007) 242 final – Not published in the Official Journal]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0242:FIN:CS:PDF>.
- European Union. *Treaty of Lisbon Amending the Treaty on European Union and the Treaty Establishing the European Community*, December 13, (Brussels: The Publications Office of the European Union, 2008), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0001:01:EN:HTML>.
- Forrest, Allan. “A New Start for Cultural Action in the European Community: Genesis and Implications of Article 128 of the Treaty on European Union.” *The European Journal of Cultural Policy* 1, no. 1 (1994/1995): 11-20.
- George, Stephen and Ian Bache. *Politics in the European union*, Oxford: Oxford University Press, 2001.

- Jeanneney, Jean-Noël. *Google and the Myth of Universal Knowledge: A View from Europe*. Chicago and London: The University Of Chicago Press, 2005.
- Milward, Alan S. *The European Rescue of the Nation-State*. London: Routledge, 2000. Kindle edition.
- Pomian, Krzysztof. *Collectors and Curiosities: Paris and Venice, 1500-1800*. Cambridge: Polity Press, 1990.
- Purday, Jon. "Think culture: Europeana.eu: from concept to construction." *Digitalia* 4, no. 1 (June 2009): 105-126.
- Shore, Cris. *Buiding Europe: the cultural politics of European integration*. London: Routledge, 2000.
- Stråth, Bo. "A European Identity: To the Historical Limits of a Concept." *European Journal of Social Theory* 5, no. 4 (November 2002): 387-401.

Резиме

Душан Милетић

Политичка позадина Europeana.eu портала**Кључне речи:** *Europeana, политика, култура, наслеђе, идентитет*

Политика, култура и идентитет нису нужно одвојени и независни домени, већ често формирају испреплетену мрежу међусобних утицаја. Култура је одиграла значајну улогу у формирању националних држава током деветнаестог века, док је данас Европска унија сматра неопходним елементом за постизање успешних европских интеграција. Europeana, као и већина културних пројеката Европске уније тежи постизању културне кохезије и формирању новог европског наднационалног идентитета.

Europeana, портал који омогућава приступ дигитализованом европском културном и научном наслеђу, настала је као одговор на пројекат Гугл Књиге који прети да угрози европски културни утицај и престиж и у свету и код куће. Као такав, пројекат има јасно изражену политичку агенду и ужива подршку готово свих институција Европске уније, што је омогућило његов брз настанак и развитак портала. Ипак, и поред чињенице да Europeana има очигледно дефанзивну позадину, не треба је посматрати у контексту европског протекционизма јер је ипак по среди првенствено конструктиван пројекат.

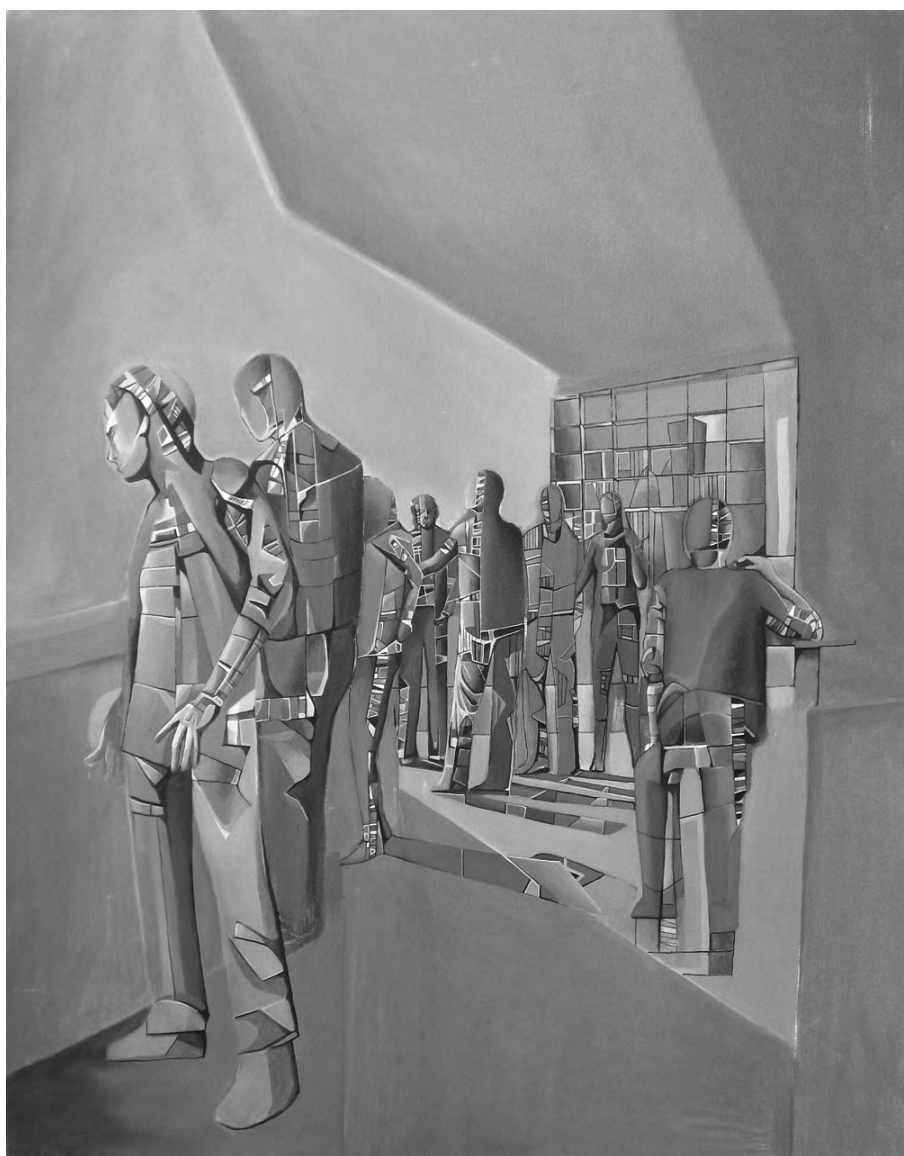
Europeana се разликује од типичних националних портала која презентују дигитализовано културно наслеђе по томе што она не хостује материја који излаже, већ је заправо претражива база података која индексира садржаје које бројне европске културне институције нуде на Интернету. Да би приступио фајлу у пуној резолуцији, корисник мора пратити понуђени линк ка сајту институције која је надлежна за конкретни фајл. Специфичност концепције Europeane сугерише да нови европски наднационални идентитет захтева нову врсту културне институције која ће га подржавати. Као што Европска унија не замењује, већ потпомаже своје државе чланице, тако ни Europeana не тежи да замени, већ да потпомогне, националне репозиторијуме дигитализованог културног наслеђа.

С друге стране, детаљније испитивање портала сугерише да Europeana у испуњавању својих главних задатака – промоцији култура европских држава и истицању заједничког културног наслеђа – даје примат другом, стварајући заједнички домен тамо где се тешко може говорити да он постоји.

АРТ
СИТЕЗИС
« »

Беким Меховић

ТЕЛО – ФРАГМЕНТ – ГРАД

Grey room, 2008-09, уље на платну, 100 x 80 цм

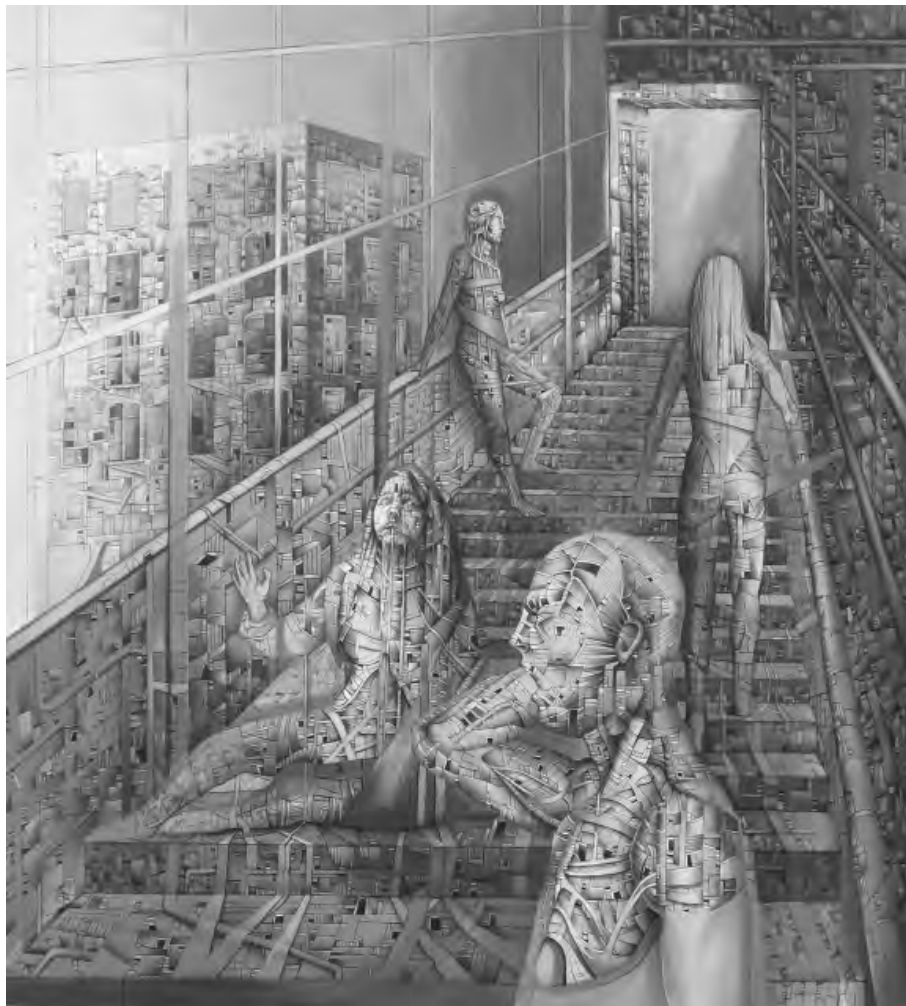
Трг 1, 2008-09, уље на платну, 100 x 80 цм

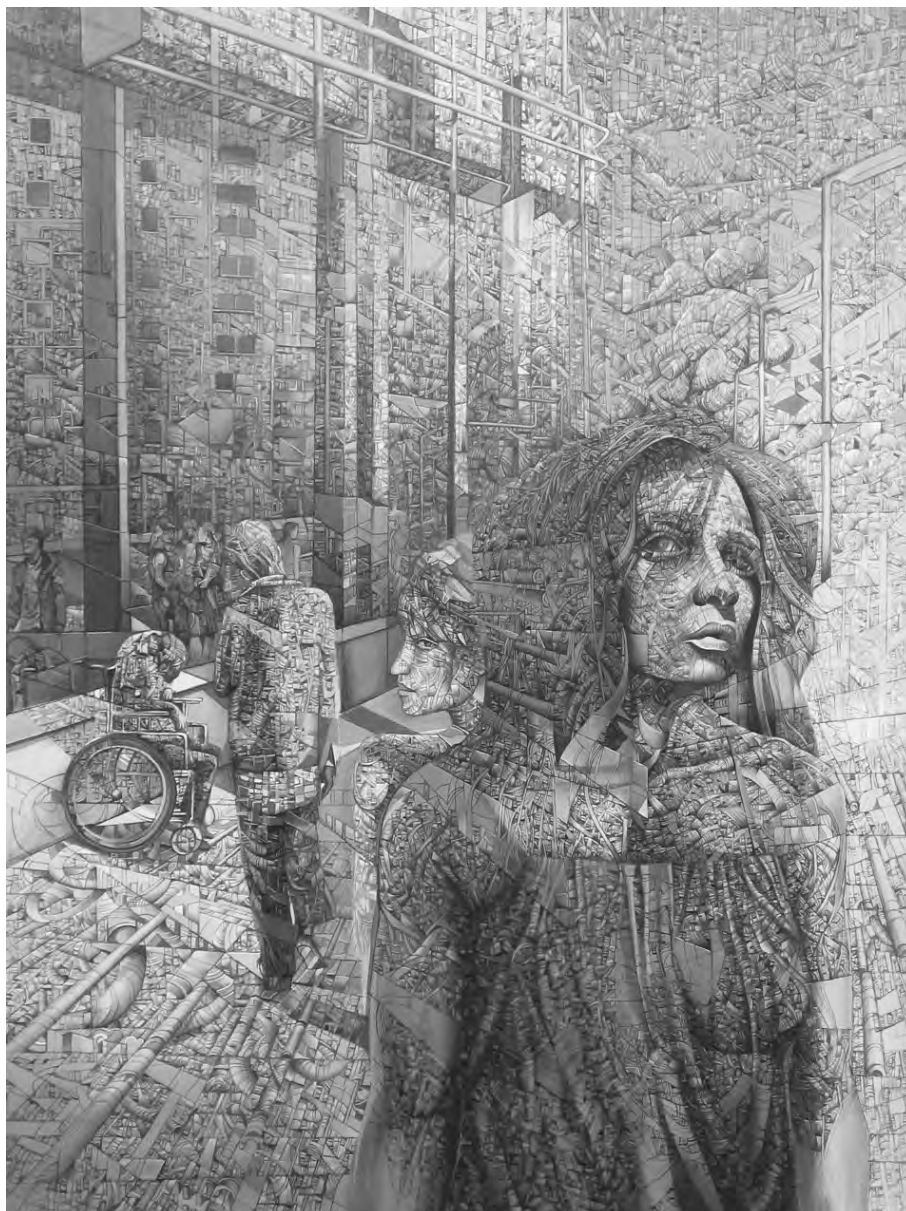
Улица 1, 2008-09, уље на платну, 100 x 80 цм

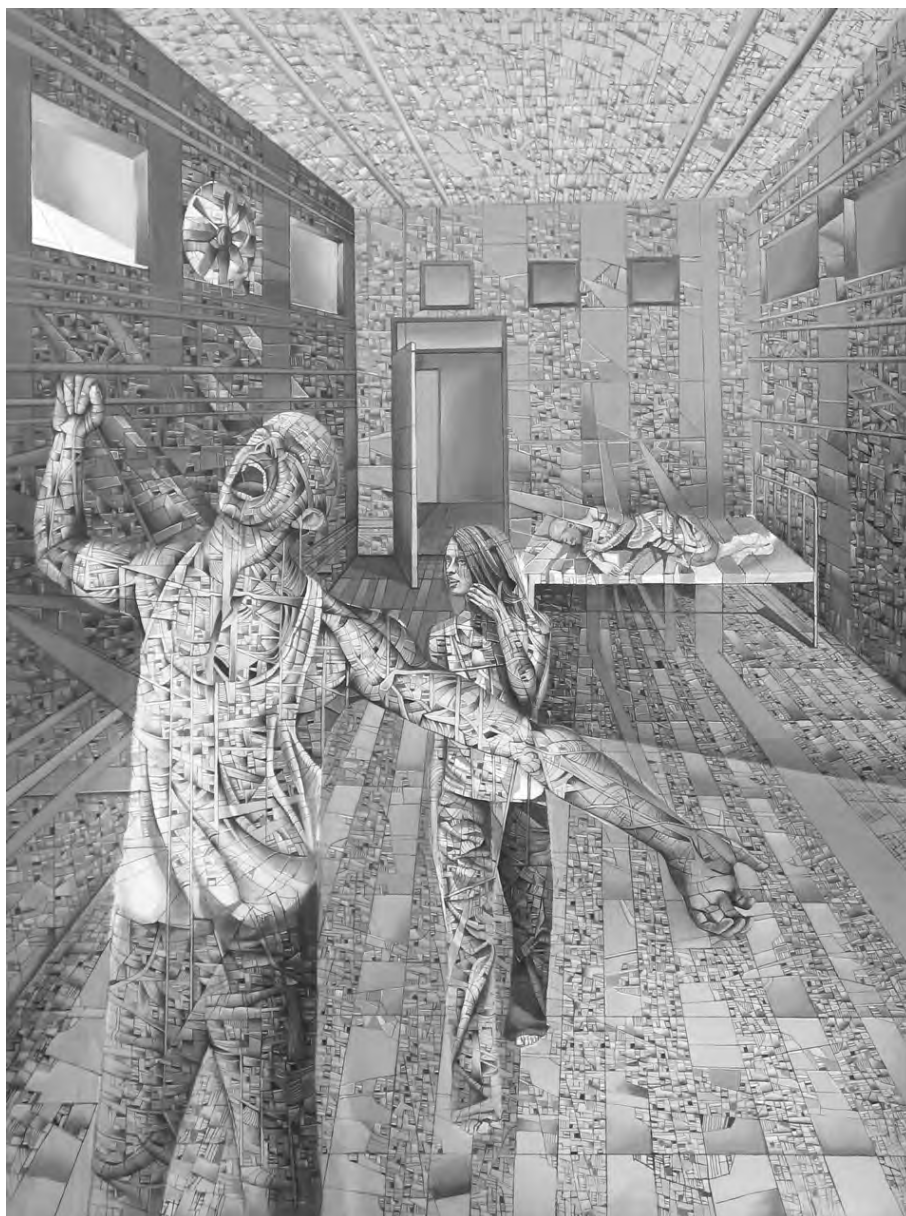
Акт са аутопортретом, 2008-09, уље на платну, 110 x 100 цм

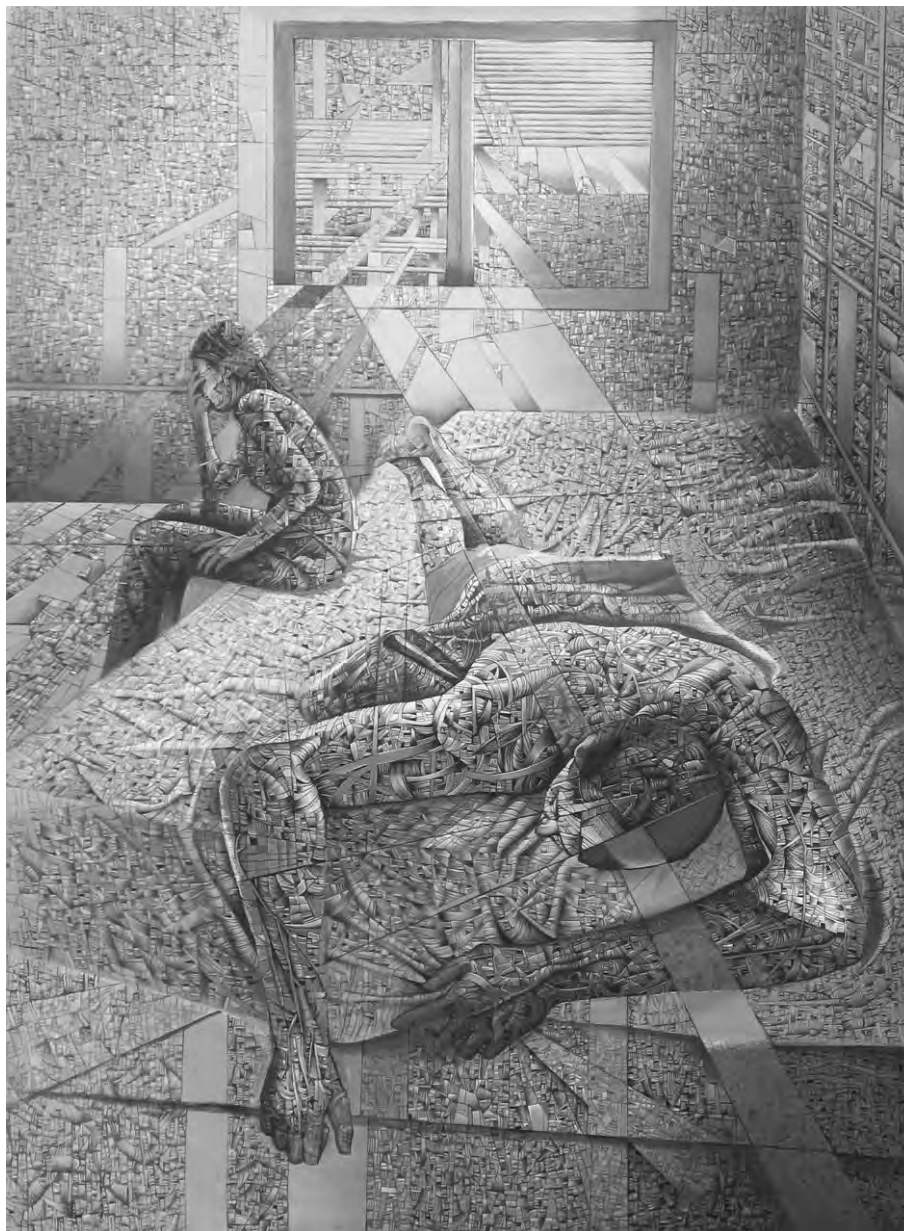
Ишчекивање, 2008-09, уље на платну, 110 x 100 цм

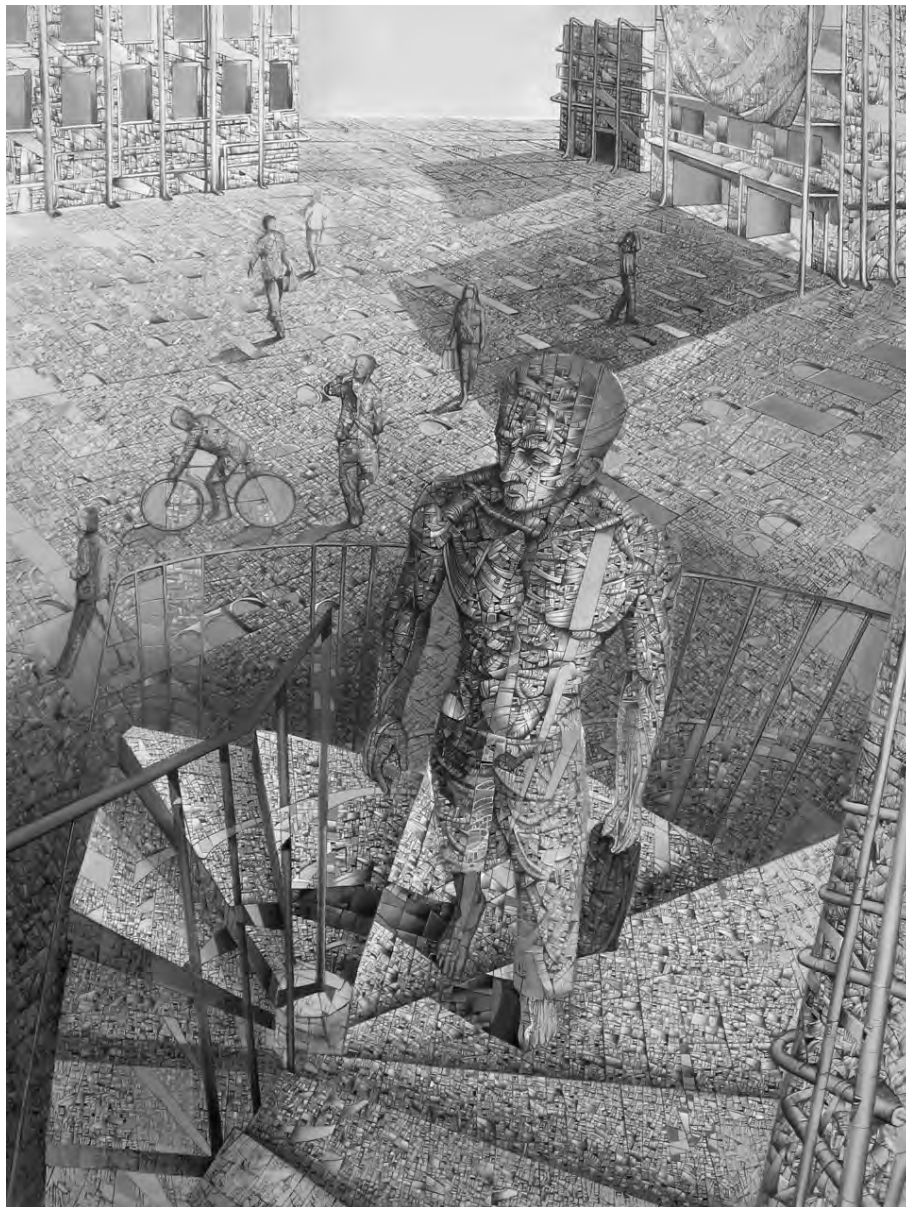
Улица 2, 2008-09, уље на платну, 80 x 60 цм

Немир новог дана, 2008-09, уље на платну, 80 x 60 цм

Композиција са актом, 2008-09, уље на платну, 80 x 60 цм

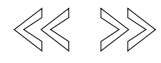
Плави приказ, 2008-09, уље на платну, 80 x 60 цм

Трг 2, 2008-09, уље на платну, 110 x 100 цм

Беким Меховић је рођен у Новом Пазару 1979. године. Дипломирао је на сликарском одсеку Факултета ликовних уметности Универзитета у Приштини 2004. године, у класи професора Зорана Фуруновића и на истом факултету магистрирао 2009. године, код професора Хилмије Татовића. Живи и ради у Новом Пазару. Контакт: bekimmehovic_@hotmail.com

ПРИКАЗИ

**John Lewis Gaddis, *The Landscape of History*
– *How Historians Map the Past*, Oxford University
Press, Oxford 2002, 192 стр.**

Џон Луис Гедис је амерички историчар, еминентни стручњак за период Хладног рата, назван и “деканом хладноратовских историчара“, тренутно професор војне и поморске историје на Универзитету Јејл. Најважнији радови које је до сада објавио су *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War* (1987), као и два дела преведена на српски језик: *Хладни рат: ми данас знамо*, Београд 2003. и *Изненађење, безбедност и искуство Америке: предавања о америчкој цивилизацији и управљању*, Београд 2008. Текст који је пред нама је плод ауторовог боравка на Балиол колеџу у Оксфорду, када се уместо очекиваних предавања о Хладном рату одлучио да време са студентима проведе расправљајући о методологији, на основу дела Марка Блока *Занат историчара* и Едварда Х. Кара *Шта је историја?*, које сматра најзначајнијим радовима о историографској методологији. Одлука је образложена потребом да се историчар стално враћа преиспитивању сопствене методологије. Дело је подељено на седам целина, али се кроз цео текст намећу две теме: приступ прошлости и однос према другим наукама заједно са могућим новим методама истраживања.

Гедис је чувену слику Каспара Давида Фридриха, *Сањар*, где посматрачу леђима окренут младић са врха планине посматра пејзаж, искористио као симбол за историографију. Као што су нама младићева осећања, с обзиром да му не видимо лице, страна, аутор тврди да тако и историографији апсолутна прошлост остаје недокучива. Он се супротставља постмодернистичкој аргументацији позивајући се на Карове речи (које се не односе на Фридрихову слику, већ на било коју планину): „то што планина са различитих страна изгледа другачије не значи да не постоји“ – и једино што нам преостаје је наш поглед на њу (поглавље 1. *The Landscape of History*). У циљу одбране од постмодернизма Гедис користи и тврдњу математичара Беноа Манделброта, засновану на фракталној геометрији, где су фрактали, геометријски облици, неописиви еуклидовском геометријом, да је дужина обала Велике Британије различита зависно од тога на који начин приступимо мерењу. Гедис тврди да постмодернизам има проблем да прихвати да карте Велике Британије, иако несавршене, ипак постоје. Изнета је и тврдња да због променљивих потреба садашњости не могу постојати вечни научни ставови о прошлости,

као што је писао Бенедето Кроче – „сва историја је савремена историја“, или како је Кар истакао „историја је бескрајни дијалог прошлости и садашњости“. Поредећи историографију са картографијом, Гедис инсистира на потреби историчара да прихвати да је његов рад, као и свака карта, само део реалности. Како је предмет истраживања историографије веома сложен, Гедис инсистира на прихватању сложених доказа и релативне непрецизности, тврдећи да је наратив најбоље оруђе којим се историчари могу послужити. У одбрану историје као науке, Гедис указује на палеонтологе, геологе и астрономе, који такође тешко могу да испуне тврде „еуклидовске“ услове општих закона, лабораторијске поновљивости и предвидљивости. У времену Ајнштајновог релативизма, Хајзенберговог метода неодређености и теорије хаоса, такви захтеви, као и захтеви да историографија користи графиконе, матрице и да рангира узроке по значају, чине се превазиђеним.

Питање о евентуалном постојању независне варијабле у историографији, које често долази из других друштвених наука, Гедис решава позивајући се на филозофа Мајкла Оукшота, тврдњом да историчари виде реалност као мрежу међузависних узрочности, тако да за њих независна варијабла не може постојати (4. *The Interdependency of Variables*). Кроз читав текст провејава скептичан став према методама друштвених наука које се односе на предвидљивост – Гедис тврди да је поједностављивање прошлости једини начин да се теорије о предвиђању одрже (главни аргументи за могућност предвиђања је тзв. теорија рационалног избора, посебно важна за економисте, али ако се прихвати да је рационалност појединца врло променљива категорија и да зависи од датог тренутка, теорија о рационалном избору више се не може одржати). Приликом истраживања појединог феномена аутор инсистира на утврђивању неопходних и довољних, односно рационалних и случајних узрока, дефинишући контекст као зависност довољног од неопходног (6. *Causation, Contingency and Counterfactuals*). Управо ту аутор по први пут напушту Карову путању због различитог разумевања случајности. Преко проблема Клеопатриног носа, односно да ли је његов изглед утицао на ток историје, који је Кар одбацио, Гедис уводи из природних у историјску науку идеју да мале разлике у почетним условима (тзв. ефекат лептира) могу довести до потпуно различитих исхода (6. *Causation, Contingency and Counterfactuals*). Гедис указује и на рад француског математичара Анрија Пуанкареа о плуралној каузалности, односно о теорији хаоса, где иако је систем детерминисан и постоје шаблони, он никако није предвидљив (по Гедису, историчари би требало да прихватају само зависну, али не и категоријску узрочност). У истом поглављу изнета је и идеја о посматрању света као система, да се може приметити да постоје шаблони, да је фрек-

вентност догађаја обрнуто пропорционална интезитету и да увек постоји неки еквилибријум који се полако нарушава (5. Chaos and Complexity).

Иако је потрага за универзалним законима напуштена, Гедис тврди да с обзиром да историја треба да има применљивост, историчар треба да тежи генерализацији, али како је он назива „партикуларној генерализацији“, и да мора стално да балансира између партикуларизације и генерализације. Позивајући се на дело *Владацац*, тачније на део где Макијавели Лоренцу Медичију указује на значај „паковања“ велике количине информација у компактну и корисну целину из које ће читалац извући корисна искуства за будућност, Гедис указује на значај правилне дестилације информација кроз тзв. „историографски левак“. С обзиром да нико не може да зна шта је све Наполеон урадио на дан Битке код Ватерлоа, потребно је истаћи оно што је неоспорно утицало на ток тог значајног дана. Током процеса објашњавања појединог феномена, преко преживелих структура и извора дуж целог процеса њиховог настанка, Гедис тежи проналажењу периода, не када долази до „боцкања“ еквилибријума (*punctuated equilibrium*) – с обзиром да еволуција није линеарна и да постоје дуги периоди стабилности – већ када је дефинитивно нарушен еквилибријум, када је достигнута тачка када је повратак на старо постао немогућ („point of no return“). У тим турбулентним тренуцима постоје шансе за најразличитије исходе – како их Гедис назива, то су „prozори могућности“ (*windows of opportunity*). Гедис напушта традицију Едварда Кара и када је у питању виртуелна историја. Иако је тај термин употребио само једном, он помиње *counterfactual thinking*. Аутор на употребу маште (подразумева се останак у границама могућег) гледа као на добру интелектуалну вежбу – „Ако остале науке могу тако кренути у опит, зашто не би могли и историчари?“ – и као на могући начин доласка до нових сазнања, позивајући се на реченицу коју Блок није стигао да до краја објасни: „тражити оно што је најлакше могло бити избегнуто“, која и код Блока можда наговештава другачије постављање проблема (6. Causation, contingency and counterfactuals).

Један од изазовнијих ставова овог дела је Гедисово тврђење да посматрајући историју XX века, пре свега успон тоталитарних система, не треба бежати од моралних судова, који су свесно или несвесно увек ту. Негативан пример за Гедиса је пре свега Марк Блок, трагично настрадали 1944. године, који је упркос чињеници да је већ био ухапшен инсистирао у свом тексту на изостављању моралних судова и поштовању аутономије прошлости (7. Molecules With Mind of Their Own). Нажалост, остаје утисак да аутор није у потпуности објаснио свој став, већ је питање око конкретног начина исказивања моралних судова који би био прихватљив за науку оставио отвореним.

Аутор кроз читав текст позива историчаре да се врате методологији. Износи своје искуство да историчари у дијалогу са другим научницима често невољно и недовољно јасно износе основне методолошке поставке науке и тако, по Гедису потпуно непотребно, стварају слику о методолошки „климавој“ дисциплини. Дело Џона Луиса Гедиса намењено је и студентима и научницима јер представља умешно створену комбинацију опште прихваћене научне доктрине и храбрих идеја о томе какви би могли бити даљи правци развоја науке.

Жан-Франсоа Ришар, *Тачно у подне. Двадесет глобалних проблема, двадесет година да буду решени*, Слио, Београд 2008, 266 стр.

Књига *Тачно у подне* не представља само још једну у низу студија о глобализацији. На самом почетку, аутор указује да је већина публикација које се баве феноменом глобализације праћена претераним поједностављивањима и неадекватним, често погрешним интерпретацијама (изједначавање глобалних промена и неадекватног одговора на њих), којима се скреће пажња светске јавности са једног од најбитнијих изазова са којима се човечанство суочава: решавањем глобалних проблема. Сагласно томе, књига представља ауторов ургентан позив да се изврши редефинисање традиционалног приступа горућим проблемима планете.

Књигу сачињавају три одвојене, а опет међусобно повезане целине. Први део књиге дефинише контекст у којем се глобалне промене дешавају, други део настоји да документује њихов опсег и антиципиране последице, док у трећем делу аутор покушава да понуди другачији начин размишљања, неопходан за конципирање решења за глобалне проблеме.

У првом делу, симболичног назива *Није то глобализација, глупане*, аутор анализира деловање двеју великих сила (демографске експлозије и нове светске привреде), које ће током предстојећих двадесет година довести до промена огромних размера и учинити тај период турбулентнијим од било које епохе у прошлости. За разлику од демографске експлозије која за собом повлачи само потресе, нова светска привреда доноси и одређене могућности. Потпуно је промењен начин обављања друштвених и других послова, дошло је до трансформације категорија времена и простора, а најважнији фактори производње су знање и креативност. Ово је доба брзих и конкретних, оних који су добри у креирању мрежа, а суштину нове привреде чине услужне делатности. Ипак, из сила повећања броја становника и нове светске привреде избија до сада незабележена комплексност у проблемима друштва, економије, политике и екологије. Људски проблеми су све неодложнији, глобалнији и теже решиви, како у техничком, тако и у политичком смислу. Курс промена који формирају две силе у контрасту је са старом еволуцијом институција друштва. Институције се опиру текућим променама, јер иницијално нису ни креиране да одговоре на њих (посебно оне задужене за управљање

јавним сектором). Свет се несумњиво развија у правцу „сложене међузависности“ (Нај).

Други део књиге, *Тачно у подне – за двадесет горућих глобалних проблема*, који је свакако и централни, анализира двадесет горућих проблема који су глобални сами по себи и који би требало да буду решени пре истека рока од двадесет година. Аутор сматра да ће однос према њима одредити стање у којем ће се планета налазити током наредних генерација. Оно што ове проблеме квалификује као глобалне, јесте чињеница да не могу бити решени без глобалне колективне акције. Аутор класификује ове проблеме у три опште категорије: прву групу чине проблеми који се тичу заједничке планете и односе се на последице које превазилазе територију и физичка ограничења нашег животног простора, тј. то је оно што се често назива „глобалним општим добром“ (глобално загревање, изумирање врста, уништење екосистема, несташица пијаће воде...). У другој групи су проблеми који захтевају општу посвећеност и односе се на социјалне и економске проблеме од општег интереса. За њихово решење неопходна је критична маса коју могу да постигну само велике коалиције (мировне операције, спречавање сукоба, борба против сиромаштва, глобалне заразне болести...). Трећој групи проблема припадају они који захтевају глобални регулаторни приступ и односе се законске одредбе које би требало глобално усагласити (опорезивање за XXI век, биотехнолошка правила, правила трговине, заштита интелектуалних права...). Аутор, идентификујући сваки од појединачних проблема, истовремено указује на његов значај и предлаже мере за његово решавање.

У трећем, завршном делу књиге, *Размишљање наглас – нов приступ решавању глобалних проблема*, очекују се, сагласно ауторовом обећању с почетка књиге, конкретни предлози за приступање глобалним проблемима. Нажалост, предлози који су овде изнети чине се превише општим, неинвентивним и већ виђеним. Аутор истиче да се нова решења морају ослањати на два кључна предуслова, а то су: минимизирање сложене хијерархије чије се поштовање традиционално очекује приликом приступања решавању глобалних проблема и минимизирање времена стартовања и времена испоруке. Концепт који аутор сматра јединим могућим у условима сложене међузависности је концепт *децентрализованог управљања* који ће подразумевати креирање новог типа јавног простора путем мрежа за решавање глобалних проблема, при чему би оне имале стални, а не привремени карактер. Он даље наводи да мреже нису једини могући начин решавања глобалних проблема, већ да пут Г20 и пут нове дипломатије и проширени концепт моћи могу имати изузетно важну улогу. Ове алтернативе, нажалост, остају недовољно разрађене у књизи.

Књига представља добар приказ и анализу прилика у којима се свет тренутно налази, проблема са којима се суочава, као и иструмената

који су човечанству на располагању у решавању сложених противуречности. У условима хиперпродукције литературе која се бави феноменом глобализације, књига пружа један посве другачији и надаре освежавајући приступ глобалним променама којима је планета изложена и стога је најискреније препоручујем.

**Срђан Мићић, Краљевина Југославија и анилус
Аустрије 1938. године, Службени гласник
– ЕСПД, Београд 2010, 315. стр.**

Одавно наша историографија треба систематски приказ догађаја и дипломатских активности који су обележили историју Европе и света током тридесетих година XX века. Рад Срђана Мићића, *Краљевина Југославија и анилус Аустрије 1938. године*, помаже нам да сагледамо и схватимо ову комплексну тему, попуњавајући извесне празнине у познавању југословенске спољне политике у том раздобљу.

Крај међуратног периода у Европи и нагли успон тоталитарних држава, као и њихова експанзионистичка стремљења, убрзо ће увући свет у авантуру која ће стајати милиона невиних жртава. Сумрак међуратне Европе почиње управо аншлусом Аустрије. Земље Европе, како велике силе тако и мале државе, нису правилно процењивале будућност желећи да одложе садашњост. Краљевина Југославија – њени званичници, као и читаво југословенско друштво – била је непосредно везана за судбину свог суседа Аустрије. Различите друштвене и политичке групације нашле су се директно погођене добијањем новог суседа на Караванкама. Дах захуктале машинерије Трећег Рајха се све јаче осећао у Југославији, компликујући иначе сложене и затегнуте односе унутар Краљевине. Срђан Мићић се прихватио тешког посла, када је одлучио да покаже путеве којима је ишла југословенска спољна политика непосредно пре и током аншлуса. Шта више, Мићић је осветлио и реакције друштвених и политичких инстанци на чин аншлуса, чиме је омогућио једну целовиту перспективу за сагледавање овог проблема.

Аутор је своје истраживање засновао на грађи похрањеној у Архиву Југославије, Архиву Србије, Архиву Српске академије наука и уметности и Војноисторијском архиву. Резултате је поредио и допунио коришћењем обимне литературе објављене на српском, енглеском, немачком, италијанском и чешком језику. Само дело је представљено на једноставан начин у четири поглавља, дајући преглед разматрања судбине Аустрије у европским политичким круговима, у југословенској државној политици, а потом и у југословенској јавности.

Прво поглавље, под називом *Независна Аустрија, анилус или рестаурација Хабзбурга*, аутор посвећује аустријском питању у односу на политичке интересе европских земаља, као и развоју ситуације у самој Аустрији. Мићић наводи кључне проблеме опстанка самосталне

Аустрије, процес изналажења могућих решења и реакције великих сила и малих држава на понуђене одговоре. Овај преглед заправо је увод у основну тему књиге, однос југословенске државе и друштва према догађајима у окружењу и судбини свог суседа.

Своју анализу аутор нам је изложио у наредна три поглавља, покривајући различите аспекте задате проблематике. У другом поглављу, *Југословенска држава и аустријско питање*, Мићић се фокусира на однос југословенске државе према три опције – уједињењу две немачке државе, рестаурацији Хабзбуршке монархије и постојању Аустрије као независне и самосталне републике. Чињеница да је Краљевина Југославија, после Немачке, имала највећи број суседа у Европи, и да би у случају аншлуса у суседству имала Италију и Трећи рајх, државе склоне ревизионизму и експанзионизму, одређивала је у великој мери курс спољне политике Београда. С друге стране, стање духова у Аустрији и однос аустријских политичких елита према уједињењу с Немачком наводили су југословенску владу да између аншлуса и рестаурације Хабзбурга бира мање од два зла.

Краљевина Југославија је имала за суседа Италију, чији су апетити јасно показивали да уколико би дошло до пожара на западним границама ветар лако може пренети ватру на југословенску обалу Јадранског мора. У том случају Краљевина Југославија би морала оружаном да се супростави знатно снажнијој Италији. У исто време, југословенски званичници нису могли да негирају принципе на којима је сама Југославија почивала – оспоравајући немачком народу право на самоопредељење, Југославија би одсекла грану на којој седи. Ипак, аутор напомиње да је принцип самоопредељења народа послужио југословенској спољној политици као добар параван за скривање правих мотива који су заокупљали актуелну власт у Краљевини. Слабљење интересовања Француске за подручје источне и југоисточне Европе натерало је председника југословенске владе и министра иностраних послова Милана Стојадиновића да заузме опрезни став према будућем суседу Краљевине, Трећем Рајху. Покушај да се у сукобу интереса Рима и Берлина везаних за Аустрију изгради повољан политичко-стратешки положај изгледао је као добро решење постојећег проблема. Чињеница да је Британија подржавала овакву политику званичног Београда уливала је наду у позитиван расплет. Југословенски званичници постају свесни да се дотадашњи покровитељи југословенске спољне политике, Француска и Британија, све више удаљавају од Подунавља, па Југославију више није могао задовољавати ослонац на политику која се заснивала на функционисању Мале Антанте и Друштва народа. На тај начин, Југославија бива приморана на самостално дипломатско иступање у односима са агресивном политиком географски ближих, Берлина и Рима. Геополитички положај Југославије и јачање привредног интереса Немачке за простор Балкана ишао је у прилог ставу

који је заузео Милан Стојадиновић. Политичке елите у Краљевини покушавају да у односу на уговоре који је приморавају на помоћ савезницима заузму независтан став. На овај начин, лопта је пребачена на део терена резервисан за велике силе, а Југославији остављен маневарски простор за очување неутралности. Посебну пажњу аутор је посветио значају низа састанака које је југословенски министар иностраних послова одржао у престоницама великих сила крајем 1937. и почетком 1938. године. Мићић је истакао разлику између усмених уверења и званичних обећања са састанка Милана Стојадиновића и Адолфа Хитлера одржаног јануара 1938. године. Званичне белешке нису спомињале разговор о очувању граница Југославије, чиме је југословенски председник владе дошао у незгодан положај у односу на јавно мњење. После поменутих састанака Југославија се приближила Италији, а прећутно прихватила аншлус као свршен чин, не желећи да се замери снажном, будућем суседу. У наставку другог поглавља аутор презентује расположење у југословенским државним институцијама током мартовских догађаја 1938. године.

Треће поглавље *Неутралност или протест* пружа подробнију анализу позиције коју су водећи друштвени и политички чиниоци заузели у односу на аншлус. Аутор анализира ставове власти и опозиције у парламенту и ван њега, али и расположење неких других друштвених и религиозних организација. Мићић закључује да је кнез Павле Карађорђевић, као водећа личност у Намесништву у питањима спољне политике, стајао на линији коју је повукао краљ Александар, са чиме се слагао и Милан Стојадиновић. Кнез Павле се користио својим родбинским везама, као и личним познанствима која су му олакшавала дипломатско деловање и пружала одређен ослонац у Британији. Брзина којом је аншлус спроведен, као и демонстрација одлучности и војне моћи Трећег рајха, додатно су затегле иначе компликоване односе унутар Краљевине. Наде Словенаца да ће припојити Корушку Југославији биле су распршене. Уз то, јавила се стрепња да границе на Каравнакама нису сигурне. Београд је изгледао све даље од Љубљане, помирљивим ставом према проблемима Дравске бановине. Ово је дестабилизovalo владу која је управо сарадњом српских и словеначких политичара држала Хрвате у процепу. Хрватско питање није губило на интезитету, већ је Хрвате натерало да траже нове ослонце у Европи за своју политику. Аутор примећује бојазан хрватских званичника изазвану присуством новог, моћног суседа, и њихову склоност да одложе решавање проблема са Београдом. Немачка национална мањина, према ауторовим речима, у аншлусу налази прилику за слободније држање, на шта влада реагује повећаном будношћу и чвршћом контролом. Истовремено, Мићић истиче и растерећење југословенске јавности и попуштање старих страхова због могућности реставрације Хабзбурга.

Вредан пажње је и део рада посвећен Југословенској радикалној заједници (ЈРЗ) и њеном творцу, Милану Стојадиновићу. Он је свакако крупна политичка фигура која чврсто држи све konce југословенске спољне политике у својим рукама. Аутор га види као реалполитичара, спретног, окретног и прилагодљивог, додајући да и већина политичара Југоисточне и Источне Европе покушавају на сличан начин да се изборе за интересе својих држава.

Последње поглавље под насловом *Информације и пропаганда* пружа нам живу слику стања у којем се налазила југословенска јавност пре, током и после аншлуса Аустрије. Срђан Мићић почиње поглавље анализом домета и ограничења тада постојећих медија на територији Југославије. Нарочито ставља акценат на организацију цензуре, примећујући подложност дневне и периодичне штампе, али наводећи и покушаје новинара и уредника да изиграју прописе и тадашњи режим. Аутор је мишљења да је радио, као ново средство информисања, представљао далеко већи проблем за владину контролу, нарочито због могућности да тренутно објави сваку вест. Због непостојања слободе штампе и јавног говора, Мићић је завршетак овог поглавља посветио неформалним начинима информисања становништва, на које су се одлучивале не само политичке странке, већ и организације националних мањина, чиме је употпунио слику тадашњег друштва, степена његове информисаности, али и ставова и реакција поводом спроведеног аншлуса Аустрије.

Монографија Срђана Мићића, *Краљевина Југославија и аншлус Аустрије*, представља добар рад на сагледавању историјских проблема из различитих углова. Он је одлично искористио прилику коју нам историја као научна дисциплина пружа, да догађај који у очима савременика некада изгледа нејасан, сложен или замршен, сагледа са временске дистанце, користећи се изворима који сведоцима и учесницима нису увек доступни. Проучавање дипломатских односа, као основног пута комуникације међу државама, открива нам оно што су тадашњи званичници, оправдано или не, хтели да сакрију од јавности. Анализа самог друштва употпуњује слику о Југославији, њеним стремљенима и путу који је на крају довео до трагичних догађаја током Другог светског рата. Мићићев излет у непознато показао се у емпиријском смислу изузетно богат. Његова критичност у анализи изворне грађе, озбиљност приступа теми, као и навођење читаоца да сам извлачи закључке и доноси сопствене судове, даје посебан печат поменутом делу.

За крај треба рећи да је ова монографија специфична и по томе што је настала на основу дипломског рада, одбрањеног на катедри за Историју Југославије марта 2008. године. Чињеница да је прво научно истраживање кога се Мићић прихватио резултирало монографијом веома охрабрује кад су у питању његова постигнућа у свету науке у будућности.

ИЗ СВЕТА НАУКЕ

Како се учи српски језик у Кини

Bei Wai универзитет у Пекингу

Један од највећих језичких универзитета у Кини, чија је основна делатност учење страних језика и оспособљавање својих дипломаца за разноврсне послове у државној администрацији, дипломатији и медијским кућама, јесте *Beijing foreign studies university* или *Пекиншки универзитет за стране језике*, на кинеском језику познат као *Bei Wai* (Северни страни). Он је потекао из *Yan 'an* школе за стране језике, која је отворена 1941. године. Након успостављања Народне републике Кине 1949. године, *Yan 'an* школа за стране језике спојила се са *Школом за иностране послове* и тако постала *Пекиншки институт за стране језике*, који је садашње име добио 1994. године.

Универзитет служи као национални центар за предавање и истраживање страних језика, стране књижевности и интернационалне студије и као главни центар на коме уче виши преводиоци и тумачи. Универзитет је до сада одшколовао 380 амбасадора и преко 600 државних канцелара, а његови дипломци често се запошљавају и у привредним областима. Као одскора друга економска сила на свету, Кина много улаже у науку и образовање, па онда не зачуђује ни постојање једног оваквог универзитета који Кини треба да осигура присуство у свим важним међународним институцијама и дипломатским представништвима.

На том универзитету изучава се преко 40 језика из свих крајева света, од арапског и хинди, преко афричких до мањих европских језика, па ће се тако ускоро отворити и студије малтешког, литванског и ирског језика. Језици као што су енглески, руски, немачки, француски, шпански, арапски и јапански имају највећи број студената, чак и своје засебне објекте и један специјално усложњени програм студирања, пошто Кина највише економски сарађује управо са земљама где се говоре ови језици, па и њихове владе улажу у тај Универзитет. Број језика који се ту изучавају, од којих понеки покривају и студије књижевности, културе и географије, нужно подразумева један добро организован инфраструктурни поредак са засебним одељењима и нивоима који функционишу за себе, али су добро укомпоновани у ту мултилингвалну кошницу састављену од стотина кинеских професора, страних лектора и научних сарадника.

* Слободан Новокмет, истраживач-приправник у Институту за српски језик САНУ. Боравио у Кини као лектор српског језика (foreign teacher) школске 2009/2010 године. Контакт: bobannov@ptt.rs.

Универзитет такође има и јаку издавачку делатност, која покрива различите уџбенике, приручнике и речнике страних језика, а подразумевају се и функционално организован смештај, исхрана и ваннаставне активности, што за студенте што за професоре, који сви живе скоро “под истим кровом”.

Студије српског језика

Где се у све то уклапају студије србистике? Српски језик се изучава на катедри за Мање европске језике, која носи пун назив на енглеском *Lesser used european languages*, што је синтагма скована ни по географским ни по културолошким мерилима, већ према величини земље, броју становника и обиму практичне сарадње коју Кина са том земљом остварује. На тај начин поред српског језика на тој катедри постоје још и: хрватски, бугарски, пољски, чешки, словачки, грчки, норвешки, дански, холандски, шведски, фински, мађарски, румунски, албански и исландски језик, којима ће се ускоро придружити и словеначки. То значи да не постоји славистичка катедра или катедра окупљена око одређене родне групе језика, већ сваки од тих језика представља засебну студијску групу (или на енглеском *major*).

Ако говоримо о студијама српског језика, можемо говорити о традицији дугој тек две године (која улази у трећу), међутим студије српскохрватског постојале су на том факултету више од 30 година, док су лектори на Универзитету били и неки од истакнутих професора са Филолошког факултета у Београду (који су се на сваке три године смењивали са колегама из Хрватске). Тек скорашњом иницијативом (што дипломатском, што културно-образовном) српски и хрватски језик раздвојили су се на две засебне студијске групе са различитим програмима, који се студирају и уписују на сваке четири године и са две различите групе од по 16 студената. Тај број није случајност, јер студијске групе мањих европских језика углавном имају исти или сличан број студената, што је резултат факултетског планирања и расподеле.

Тренутних 16 кинеских студената српског језика узели су чак и српска имена да се њима између себе и са предавачима ословљавају, што је традиција већ одомаћена на *Bei wai* универзитету и захваљујући којој студенти од почетка студирања бивају навикнути на културолошки амбијент језика који уче, као и на ономастичку базу карактеристичну за тај језик. Тако у тренутној генерацији, уписаној 2008. године, студирају Ана, Мирко, Даница, Милош, Маја, Драган, Гордана, Петар, Бранка, Ивана, Сања, Бојан, Вера, Стеван, Весна и Смиља. Треба напоменути да се студије српског језика, овај пут као изборног, одвијају и у Харбину, граду на северу Кине, у оквиру харбинског *Normal University-ja*.

Језичке разлике и проблеми

Као студенти језика који се ни по чему не може чак ни приближно изједначити са оним што је у граматичкој структури кинеског, ти студенти се од самог почетка учења сусрећу с потешкоћама које су можда непознате неким њиховим европским колегама, чији матерњи језици са српским, ако ништа друго, деле макар приближно сличне географске и културолошке околности. Учење српског, као и било ког другог европског или несродног светског језика, за њих представља једно суштинско повезивање са културом, традицијом и вредносним системом који су темељно различити од њиховог, те су тешкоће и баријере у прихватању и савладавању, пре свега, културолошких матрица (у које спадају религија, фолклор, историја итд.), а тек онда граматике страног језика, постављене буквално на сваком кораку.

Кинески студенти српског језика треба прво да се навикну на јединствено азбучно писмо и систем једна фонема – једна графема, који се по много чему разликује од кинеских карактера, који често бележе читав израз у неколико потеза. Онда креће суочавање са прозодијском страном језика, начином изговарања гласова, и временом потребним да се навикну на артикулационо-акустичке карактеристике нашег гласовног система које су потпуно непознате говорницима кинеског језика (нпр. проблем нису само африкати, са којима већина страних студената има проблема, већ и вибрант *r*, који они лишавају треперавости и изговарају као *л*, што студенткиња Бранка упорно доказује називајући себе Бланка). Такође, у каснијој фази учења, проблем постаје карактеристична индоевропска синтаксичка организација реченице по принципу субјекат–предикат–објекат, која је у кинеском језику другачија. Код оних студената који су захваљујући знању енглеског језика, који је иза кинеског најпопуларнији у Кини, лакше усвојили такав модел проблем настаје при коришћењу падежног система и глаголских времена. Тада знање енглеског језика, колико год било предност, постаје извесна мана, јер изневерава очекивања кинеских студента који мисле да ће се речи и конструкције у српском понашати слично. Због тога, у каснијој фази учења језика, они неке енглеске фразе преводе буквално на српски, очекујући да имају исто значење.

Одвијање наставе

Отежавајућу околност у раду са кинеским студентима представља и величина катедре за српски, која је таква да не дозвољава наставни кадар већи од једног кинеског професора и једног матерњег лектора. Самим тим и настава не бива подељена, рецимо, посебно на *Фонетику*, *Синтаксу* или *Културу*, већ се одиграва у континуитету, као јединствени курс и то

углавном на основу невелике литературе која се бави српским језиком као страним и која у различитим издањима обухвата тек неколико уџбеника и радних свесака који најчешће нису прилагођени азијским студентима (од почетка курса у употреби су уџбеници београдског Института за стране језике „Реч по реч“ и „Српски за странце 2“ као и две књиге Новосадског универзитета „Научимо српски“, а сама настава доста трпи и због споре израде јединственог уџбеника српског језика на кинеском). Настава, нажалост, није организована по јединственом плану прилагођеном за студенте азијског континента већ конкретно зависи од процене актуелног лектора о томе колику количину информација студенти могу да усвоје и у ком темпу, као и од прилагођавања наставе њиховој компетенцији и специфичностима кинеског образовног система (који студије језика понекад круто схвата само као студије граматике). Тај је курс, током целог студирања, једном недељно допуњен такозваним вежбама *Слушања*, што обично подразумева аудио-видео презентацију неког садржаја и његово препричавање од стране студената. Такође, током друге године постоји нешто што се зове и час *Конверзације*, што је формалност пошто се нека врста конверзације између студената и предавача одиграва ту све време. Тек на трећој години студенти добијају и један час културе, географије и историје који сам лектор треба да осмисли и организује.

Међутим, управо због мале или никакве присутности и слабе доступности српског језика на кинеским медијима или на интернету, овакви часови, макар били и на кашичицу, представљају суштинско оруђе у раду са студентима којима је најтеже предочити да је у питању жив, постојан језик, а не нешто што се круто крије само на страницама уџбеника. Тек када тај језик проговори са филма, из речи песама, новинских и књижевних текстова, телевизијских снимака, почиње лакше саживљавање студената са њим.

Такође, часови културе, осим што јасно повезују језик са фолклорном традицијом, представљају увид (додуше, тек површан) у неке од карактеристичних ослонаца српске културе као што су народно књижевно стваралаштво, славски обичаји, ношња, празници итд. Наравно, лакше је када се нешто од тога види у филму (као што је „Зона Замфирова“), а од изузетног значаја су и српске културне манифестације у Кини, које су, ипак, нередовне, што због даљине што због финансија. Дobar пример таквих манифестација су „Дани српске културе у Пекингу“, одржани током 2010. године, који су омогућили студентима да присуствују наступу фолклорног ансамбла „Коло“, погледају неке од српских филмова из скорашње продукције или изложбу пиротских ћилима.

Присуство српског лектора, осим што студентима омогућава непосредан, живи контакт са изворним говорником, пресудно је и због свакодневне мотивације, с обзиром на релативну непознаницу коју

већина европских језика има у Кини. Студенти углавном уписују студије мањих европских језика без великог предзнања о њима, очекујући да ће им знање неког „мањег“ језика касније донети предност на тржишту рада. Њихова мотивација за учење је зато испрва несигурна, али временом, једним дубљим упознавањем културе, историје и народа, она се код већине студената повећава. Настава се у том смислу од самог почетка одвија напоредо на енглеском и српском језику, не би ли се током друге и нарочито у трећој години водила искључиво на српском.

Међутим, оно што је студентима несумњиво од највеће помоћи при савладавању српског језика јесте организована студентска размена захваљујући којој током четири године учења велика већина њих успе да проведе једну студијску годину на Филолошком факултету у Београду и похађа наставу са осталим колегама из света у оквиру *Центра за српски језик као страни*, а значај који за процес учења страног језика има могућност да се он „живи“ годину дана не морамо ни да наглашавамо.

У складу са све развијенијом сарадњом Србије и Кине, једна оваква катедра може да подстакне популарност српског имена у овој далекој, али моћној азијској земљи у којој је свест просечног Кинеза о постојању Србије ипак мала. Можемо само да се надамо да ће неки од садашњих кинеских студената српског језика у будућности имати важне и одговорне функције у разгранатој кинеској државној администрацији и да ће својим позитивним осећањем према студијској групи коју су завршили помоћи да се те везе још више ојачају.

БИОГРАФИЈЕ АУТОРА

Биографије аутора Biographies of the Authors

Данило Шаренац (1980), дипломирао историју на Филозофском факултету у Београду, где тренутно приводи крају и докторске студије. Похађао програме у ИС Петница и Београдској отвореној школи, као и мастер студије на Централно-европском универзитету у Будимпешти. Бави се догађајима, последицама и сећањем на Први светски рат.

Danilo Šarenac (1980), graduated history at the Faculty of Philosophy in Belgrade where he is finishing his PhD. He attended Petnica Science Center and Belgrade Open School and he gained MA at the Central European University in Budapest. He is focused on studying events, consequences and memories of the Great War.

Бојан Вранић (1986), дипломирао и одбранио мастер тезу на Политиколошком одељењу Факултета политичких наука у Београду. Тренутно похађа докторске студије на истом факултету. Ангажован као асистент на предметима „Увод у политичку теорију“, „Политичка култура“ и „Насиље и демократија“. Поља интересовања обухватају нормативну политичку теорију и однос демократизације и политичке културе. Контакт: bojan.vranic@fpn.bg.ac.rs

Bojan Vranić (1986) graduated and obtained a master's degree at the Department of Politicology of the Faculty of Political Science in Belgrade. Currently he is a student of doctoral studies at the same Faculty. He works as a teaching assistant and teaches *Political Theory – An Introductory Course*, *Political Culture* and *Violence and Democracy*. Fields of his research interest are normative political theory and the relationship between democratization and political culture. Contact: bojan.vranic@fpn.bg.ac.rs

Александра Ђурић-Миловановић (1984), студент докторских студија Филозофског факултета у Београду, на одељењу за Етнологију и антропологију. Мастер студије завршила на Факултету политичких наука, а основне студије на Филолошком факултету у Београду, група за румунски језик и књижевност. Запослена као истраживач-сарадник

на Балканолошком институту САНУ. Научна интересовања: антропологија религије, студије Балкана, Срби у дијаспори. Контакт: saskadjuric@yahoo.com

Aleksandra Đurić-Milovanović (1984), PhD student at the Faculty of Philosophy University of Belgrade, department for Ethnology and anthropology. She has completed her MA studies at Faculty for Political Sciences and BA studies of Romanian language and literature at Faculty of Philology, University of Belgrade. She works as research assistant at the Institute for Balkan studies SASA. Her research interests are: anthropology of religion, Balkan studies, Serbs in Diaspora. Contact: saskadjuric@yahoo.com

Марина Илић (1985), сарадница у настави на Факултету политичких наука у Београду. Ангажована на предметима: *Основи методологије политичких наука* и *Методологија политиколошких истраживања са статистиком*, код професора Ивана Радосављевића. Јесењег семестра 2010. године уписала је докторске студије на Универзитету Лил 2 у Француској, на тему теоријских и методолошких аспеката истраживања међународних сукоба, код професора Томаса Линдемана. Контакт: marina.ilic@fpn.bg.ac.rs

Marina Ilić (1985), a teaching assistant at the Faculty of Political Sciences in Belgrade. She teaches following courses: *Basics of methodology of political sciences* and *Methodology of political researches and Statistics*, with Professor Ivan Radosavljević. In Fall 2010 she started doctoral studies of the theoretical and methodological aspects of international conflict's researches with Professor Thomas Lindemann at the University of Lille 2. Contact: marina.ilic@fpn.bg.ac.rs.

Marijn Visscher (1988) is an MPhil student in Ancient History at Leiden Universiteit, with a special interest in culture, language, and religion studies. She did her BA in Classics at Leiden and wrote a thesis on domestic religion in ancient Greece, *Achter de voordeur...Een studie naar domestic religion in klassiek Griekenland*. Currently she is working on her Master thesis on the multilingualism in the Roman Empire. Contact: marijn.visscher@gmail.com.

Маријн Висер (1988), студенткиња магистарских студија античке историје на Универзитету у Лајдену са посебним интересовањем за студије културе, језика и религије. Основне студије из области класичних наука је завршила на Универзитету у Лајдену и дипломирала тезом о

домаћој религији у Античкој Грчкој, *Achter de voordeur...Een studie naar domestic religion in klassiek Griekenland*. Тренутно ради на свом магистарском раду о мултикултурализму у Римском царству. Контакт: marijn.visscher@gmail.com.

Reuben Message (1983) was educated at the University of Cape Town, the University of York (UK) and the LSE, where he has studied literature, philosophy and sociology. His work is interdisciplinary, with a specific interest in the role of science and technology in literary culture, and more recently the biosciences in contemporary social life and the social sciences. Currently projects include the biopolitics of animal populations and human-animal relationships. Contact: rmessage@gmail.com.

Рубен Месиц (1983), школовао се на Универзитету у Кејптауну, Универзитету у Јорку (УК) и Лондонској школи за економију, где је студирао књижевност, филозофију и социологију. Његов је рад интердисциплинаран, са посебним интересовањем за улогу науке и технологије у књижевној култури ибионауке у савременом друштвеном животу и друштвеним наукама. Истраживачки пројекти на којима тренутно ради укључују биополитику животињских популација и људско-животињске односе. Контакт: rmessage@gmail.com.

Милан Поподић (1979), ради као истраживач на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду. Поља истраживања: херитологија, историја и теорија модерне уметности и архитектуре.

Milan Popadić (1979) works as researcher at the Department of Art History at Faculty of Philosophy in Belgrade. Fields of research: heritage studies, history and theory of modern art and architecture.

Ива Мулић (1986), рођена у Зрењанину, дипломирала на Филозофском факултету у Београду на одељењу за историју уметности 2010. године. Чланица НВО УА (Уметничка Асоцијација) Зрењанин, ради у библиотеци КЦ Град-а. Контакт: iva.mulich@gmail.com

Iva Mulić (1986), born in Zrenjanin, graduated at Faculty of Philosophy, department of Art History in 2010. Member of NGO UA (Artistic Association) Zrenjanin, work in library in KC Grad. Contact: iva.mulich@gmail.com

Милош Војиновић (1989), студент III године на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду и асистент на Семинару друштвене историје у Истраживачкој станици Петница. Служи се енглеским и италијанским језиком. Заинтересован за историју међународних односа и културну историју са посебним освртом на XIX век. Контакт: vojnovic_m@yahoo.com

Miloš Vojinović (1989), currently student at the Department for History at the Faculty of Philosophy in Belgrade and assistant at Seminar of Social History at Petnica Science Center. He speaks English and Italian. His interest include history of international relations and cultural history with special reference to the 19th century. Contact: vojnovic_m@yahoo.com

Јелена Видојевић (1981), дипломирала и магистрала на Факултету политичких наука у Београду. Тренутно ангажована као асистенткиња на предметима „Упоредна социјална политика“, „Међународна социјална политика“ и „Глобализација и социјална политика“. Поља њеног интересовања обухватају социјалну политику, међународни развој и земље у развоју. Контакт: jelena.vidojevic@fpn.bg.ac.rs.

Jelena Vidojević (1981) obtained her BA and MPhil degree at the Faculty of Political Science, University of Belgrade. She is currently working as a teaching assistant and teaches the following courses: “Comparative Social Policy”, “International Social Policy” and “Globalization and Social Policy”. Her fields of interest are social policy, international development and developing countries. Contact: jelena.vidojevic@fpn.bg.ac.rs.

Вељко Вилимоновић (1983), дипломирао историју на Филозофском факултету у Београду 2009. године, на теми „*New Deal* у југословенској штампи“. Ради као наставник историје у ОШ „Олга Петров“ у Београду. Објављивао радове за *Војноисторијски гласник*, а сарадник је и *Банатског весника*, званичног часописа Банатске епископије.

Veljko Vilimonović (1983), has graduated in Historical science on the Philosophical Faculty of Belgrade 2009. with the theme „*New Deal* in the Yugoslav Press“. At the moment, he is at the pedagogical field, teaching History in the primary school “Olga Petrov” in Belgrade. He has published reviews for the *Militar historical review (Vojnoistorijski glasnik)*, and he is one of the associates for the *Banatski vesnik*, official media of the Episcopacy of Banat.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+001

СИНТЕЗИС : часопис за хуманистичке науке
и друштвену стварност / главни и одговорни уредник
Марко Симендић. - Год. 1, бр. 1 (јесен 2009) - . - Београд
(Булевар уметности 37/31) : Центар за хуманистичке науке
“Синтезис”, 2009 - (Крагујевац : Графостил). - 24 cm

Годишње
ISSN 1821-2743 = Синтезис (Београд)
COBISS.SR-ID 169956876

Број I/1
Идентитет
2009.

« СИНТЕЗИС »
Часопис за хуманистичке науке и друштвену стварност

Број III/1
Револуција
2011.